

**XIINXALA WALSIMANNAA QABIYYEE SILABASII,
KITAABA BARATAAFI QAJEELCHA BARSIIISAA
BARNOOTA AFAAN OROMOO KUTAA 9FFAARRATTI
XIYYEEFFACHUUN**

TSIGGEE BAYEECHAA HORAA

YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA, KOOLLEJJII

NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII

JOORNALIZIMIIFI QUNNAMTIITTI

MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUFII

FOOKLOORII

HAGAYYA 2009/2017

FINFINNEE

**XIINXALA WALSIMANNAA QABIYYEE SILABASII,
KITAABA BARATAAFI QAJEELCHA BARSIIISAA
BRNOOTA AFAAN OROMOO KUTAA 9FFAARRATTI
XIYYEEFFACHUUN**

TSIGGEE BAYEECHAA HORAA

GORSA: OBBO DINQEESSAA DHEERESSAA (MA)

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
AFAAN OROMOOFI OGBARRUU BARSIIISUUN
GAMISAAN GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORIIF DHIYAATE**

**YUUNIVARSITII ADDIS ABABAA KOOLLEJJII
NAMOOMAA, QORANNOO AFAANII, JOORNALIZIMIIFI
QUNNAMTIITTI MUUMMEE AFAAN OROMOO,
OGBARRUUF FOOKLOORII**

HAGAYYA 2009/2017

FINFINNEE

Yuunivarsitii Addis Ababaa

Dhaabbata Qorannoo Digirii Duraatiin Booddee

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoofi Ogbarruu guuttachuuf, Tsiggee Bayeechaa Horaa mataduree: *Xiinxala Walsimannaa Qabiyyee Silabasii, Kitaaba barataafi Qajeelcha Barsiisaa Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 9ffaarratti Xiyyeeffachuun.*”Qophaa’ee sadarkaa ulaagaa Yuunivarsitiin kaa’e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa_____mallattoo_____Guyyaa_____

Qoraa Keessaa_____mallattoo_____Guyyaa_____

Gorsaa_____mallattoo_____Guyyaa_____

Itti gaafatamaa Muummee ykn Qindeessaa Digirii Lammaffaa(MA)

Axeerera

Xiyyeeffannaan qorannaa kanaa inni guddaan walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnoota Afaan Oromoo sadan (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) kutaa 9ffaa bara 2005 maxxanfamee qophaa'e sakatta'uudha. Qorannaan kun mala qorannaa ibsaatti fayyadamuun kan geggeeffameedha. Kunis mala qorannoo akkamtaafi hammamtaarri kan hundaa'eedha. Qorannaa kana qorattuun yemmuu geggeessitti akaakuu iddatteessuu mit-carraa keessaa iddatteessuu akkayyoo fayyadamuun raawwattee jirti. Kunis meeshaale barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) akkasumas ragaan barsiisota afur irraa walitti qabame xiinxalamee jira. Ragaaleen kunniinis meeshaalee funaansa ragaatiif gargaaran keessaa af-gaaffiifi sakatta'iinsa dookimantii gargaaramuun walitti qabamee jira. Ragaan argame kunis mala akkamtaafi hammamtaatiin xiinxalamee jira. Xiinxala taasifamerraa bu'aan argame akka ibsutti walsimannaan qabiyyee meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kanneen irratti hanqinoonn iwalsimannaa jiraachuun hubatamee jira. Hanqinoonni kunis walsimannaa dhabuu qabiyyeewwanii jiraachuu, gaafileen dhiyaataniifi deebiin isaanii walsimannaa dhabuu, kaayyoowwan qabiyyee meeshaalee sadan keessatti darbee darbee walsimannaa dhabuu, wayitiin barnootaa kitaaba barataa keessaa dhabamuufi silabasiifi qajeelcha barsiisaa keessattis walsimatee deemurratti hanqinni jiraacuu, ogummaawwan afaanitiif qixa xiyyeeffannaan kennamuu dhabuufi hanqinni walsimannaa jiraachuu, Dhumarrattis argannoowwan irratti hundaa'uun haala walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa kun qabaachuu qabu irratti yaboon qorattuun kaa'ameera. Kunis qaamoleen dhimmi ilaalu, qopheessitoonni meeshaalee sirna barnootaafi qaamoleen barnootarratti hojjatan sadarkaa sadarkaan jiran hanqinoota mul'atan kanneen irradeebi'uun ilaaluun (madaaluun) akka fooyya'iinsi taasifamuufi qabu yaanni furmaataa kennamee jira.

Galata

Mataduree qorannaa kanaa filachuurraa egalee hanga xumura kanaatti yaada gabbataa kan naaf kennuun akkasma, naqajeelchuun dadhabefi nuffe osoo hinjedhin yeroofi humna isaanii aarsaa kan naaf godhan gorsaa koo obbo Dinqeessaa Dheeressaa galata onneerraa madde dhiyeessuun baay'een isaan galateeffadha.

Itti aansuunis, qorannaa kana yeroon geggeessutti humna isaanii osoo hinqusatin akkasumas, yeroo isaanii aarsaa naaf gochuun dadhabe osoo hinjedhin gaafilee qoranna kanaaf qophaa'an naaf guutuun hirmaannaa guddaa naaf taasisan barsiisota Afaan Oromoo mana barumsa sadarkaa 2ffaa Gaasaraafi Naaqqee Nagahoo galanni isaaniif galchu baay'ee guddaadha.

Kana malees, yeroo hundaa na cinaa dhabbachuun ,humnaan,yaadaan ,maallaqaan deeggarsa barbaachisaa ta'e kan naaf gochuun qorannoo kana akkan xumuruu danda'u kan na taasisan abbaa warraa koo obbo Fissahaa Alamaayyoofi maatii koo Dr.Darajjeefi siifan galanni koo guddaadha.

Dhumarrattis meeshaalee adda addaatiin gargaarsa barbaachisaa ta'e kan naaf godhan mana barumsa Gaasaraa sadarkaa 2ffaa baay'een galateeffadha.

Hiika Jechootaafi Gabaajeewwanii

Afaan barnootaa	Afaan barnoonni ittiin kennamu
Akkamtaa	Mala qorannoo odeffannoon argame jechaan ibsamu
A/O	Afaan Oromoo
A.L.I	Akka lakkoofsa Itoophiyaa
Barachuu	Learning
Baruu	Acquisition
B.A.T.O	Biiroo Aadaafi Turizimii Oromiyaa
B.B.O	Biiroo Barnoota Oromiyaa
Burjaajessuu	Yaada waldhahaa (ifatti hinmul’ anne)
Ciicata	Input
KBAO	Kitaaba barnoota Afaan Oromoo
K/B	Kitaaba barataa
M.B	Ministeera Barnootaa
Madda jalqabaa	Madda ragaan kallattiin irraa argamu
Madda lammaffaa	Madda ragaan al kallattiin irraa argamu
Q/B	Qajeelcha barsiisaa
NEK-	Moggaasa dhaabbatichaa
ICDR	Institute for curriculum Development and Research

Baafata

Qabiyye	Fuula
Axeerera.....	i
Galata	ii
Hiika Jechootaafi Gabaajeewwanii.....	iii
Baafata	iv
Baafata Gabateewwanii	vi
Boqonnaa Tokko: Seensa.....	1
1.1 Ariirrata Qorannichaa.....	1
1.2. Ka’umsa Qorannichaa	4
1.3 Kaayyoo Qorannichaa	5
1.4 Faayidaa Qorannichaa	5
1.5 Daangaa Qorannichaa	6
1.6 Hanqina Qorannichaa.....	7
1.7 Qindoomina Qorannichaa	8
Boqonnaa- Lama: Sakatta’a Barruu.....	9
2.1 Maalummaa Sirna Barnoota Afaanii.....	9
2.1.1. Wantoota Sirni Barnoota Afaanii Irratti Xiyyeeffatee Qophaa’uu Qabu	11
2.1.2. Barbaachisummaa Sirna Barnoota Afaanii.....	12
2.2. Meesaa’lee Sirna Barnoota Afaanii	13
2.2.1 Silabasii Barnootaa	13
2.2.2 Kitaaba Barnootaa	15
2.2.3 Qajeelcha Barsiisaa.....	19
2.3. Walitti Dhufeenya Silabasii,Kitaaba Barataafi Qajeelcha Barsiisaa	20
2.4 Gahee Meeshaalee Barnootaa Haala Baruufi Barsiisuu Keessatti	21
2.5. Maalummaafi barbaachisummaa walsimannaa Qabiyyee Meeshaalee Barnootaa	23
2.6. Walsimannaa Wayitii Barnootaa silabasii, K/Bfi Q/B keessatti	24
2.7. Faayidaa Walsimannaa Wayitii Barnootaa Silabasii, K/Bfi Q/B keessatti	25
2.8. Sakatta’a Barruuwwan Walfakkii	26

Boqonnaa Sadi: Malawwan Qorannichaa	29
3.1 Saxaxa Qorannichaa	29
3.2 Madda Ragaalee	30
3.3 Mala Iddatteessuu	30
3.4 Tooftaalee Ragaan Ittiin Funaannamu	32
3.4.1 Sanada (document analysis)	32
3.4.2 Afgaaffii	32
3.5 Mala Ragaan Ittiin Xiinxalame	33
Boqonnaa-Afur: Xiinxala Ragaalee Walitti Qabamanii	35
4.1 Ibsaafi Odeeffannoo Sirna Barnootaa, Silabasii, Kitaaba Barataafi Qajeelcha Barsiisaa Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 9ffaa	35
4.2 Xiinxala Walsimannaa Qabiyyee Meeshaalee Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 9ffaafi Hanqinoota Mul’atan	36
4.3 Xiinxala Walsimannaa kaayyoo qabiyyee meeshaalee barnootaa dhiyaateen	51
4.4 Xiinxala Walsimannaa Gilgaalota Kitaaba Barataafi Qajeelcha Barsiisaa	56
4.5 Xiinxala walsimannaa wayitii meeshaalee barnootaa dhiyaateen	62
4.6 Af-gaaffii Barsiisotaaf Dhiyaateefi Hiika Isaa	64
Boqonnaa-Shan: Gudunfaafi Yaada Furmaataa	71
5.1 Gudunfaa	71
5.2 Yaada Furmaataa	74
Wabiilee	76
DABALEE “A”	80

Baafata Gabateewwanii

Gabatee-1-Xiinxala Walsimannaa Meeshaalee Barnota Afaan Oromoo Irratti taasifame Boqonnaa 1-3	36
Gabatee-2: Xiinxala walsimannaa qabiyyeewwan boqonnaa 4-6	39
Gabatee-3 xiinxala walsimannaa qabiyyeewwan boqonnaa 7-9	41
Gabatee: 4 xiinxala walsimannaa qabiyyeewwan barnootaa Boqonnaawwan 10-12....	44
Gabatee -5 Xiinxala walsimannaa qabiyyeewwan barnootaa Boqonnaa 13-15	47
Gabatee -6 Xiinxala walsimanna qabiyyeewwan barnoota Boqonnaa 16-18.....	49
Gabatee: 7 Xiinxala walsimannaa kaayyoo qabiyyee meeshaalee barnootaa	52
Gabatee: 8 Xiinxala Walsimannaa Gilgaalota K/Bfi Q/Barsiisaa	56
Gabatee: 9. Walsimannaa wayitii qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa	62

Boqonnaa Tokko: Seensa

1.1 Ariirrata Qorannichaa

Barnoonni Afaan Oromoo afaan barnoota naannoo Oromiyaa ta'ee hojiirra ooluu kan eegale bara 1985/1992 ture Barri jalqaba barnoota afaan kanaa dhiyoo ta'ullee yeroo ammaa kanatti Afaan Oromoo naannoo Oromiyaa keessatti manneen barnoota sadarkaa tokkoffaafi Koollejjoota barsiisotaa keessatti akka afaan barnootaattifi (language in education) akka barnoota afaaniitti (language education) sadarkaa tokkoffaa kaasee hanga Yuunivarsiitiitti baratamaa jiraachuu BATO (2005:37) ni ibsa. Afaan kun immoo kan hojiirraa ooluu qabe yeroo gabaabaa as ta'ullee wayitii kanattii sirriitti bal'innaan hojiirra oolaa jiraachuu hubanna.

Imaammata barnootaa keessatti barnoonni afaanii kennamuun bu'aa heddu qaba. Kunis barattoonni ogummaawwan afaanii akka horatan ykn gabbifataniifi seera afaan tokkoo akka hubatan gargaara. Kana malees seenaa, duudhaa, safuufi aadaa ummaticha afaan sanaa akka beekaniifi ogbarruuwwaan adda addaa dubbisani akka dinqisiifatan gargaara. Yaaduma kana cimsuun, Fikremariam (2007) bu'aa afaan barachuu yoo ibsu, barattoonni afaan kan barataniif gara fuulduratti hawwii hojii foyya'aa argachuu ittin fooyyeffachuuf, sadarkaa barumsa isaanii ittin guddifachuuf, itti fayyadama afaan isaanii gabbifachuufi walumagalatti rakkoo jireenya isaanii keessatti isaan muudatu ittiin furuu ,hawwii isaanii ittiin guuttachuufi bakka addunyaan gahe ittin qaqqabuuf akka gargaaru ibsa.

Yaada hayyuu kanarraa wanti hubatamu, afaan barachuun wantoota hedduuf akka gargaaruudha. Kunis afaan barachuun haala jireenyaa salphaatti hubachuun rakkoowwan adda addaarraa akka of qusatan, hawwiifi fedha ofii akka ittiin guuttataniifi jireenya gara fuulduraafis akka of qopheessan gargaara.

Biiroo Aadaafi Tuurizimii Oromiyaa (2005:15) immoo yaaduma kana deeggaruun yoo ibsu, "Afaan Oromoo imaammata barnoota afaanii keessatti xiyyeeffannoo argachuunsaa chaarterii ce'umsaa (1983) hordofeeti: yeroo sanaa kaasee naannoo Oromiyaatti afaan hojii, barnoota, siyaasa, bulchiinsa, subqunnamtiifi tajaajila hawaasummaa adda addaa keessatti tajaajilaa jira." Yaada kanarraa wanti hubannu Afaan Oromoo afaan hojii erga ta'ee as tajaajila garagaraatiif akka oolaa jiruudha. Tajaajila kana keessaas muraasni:

dandeettiiwwan afaanii ittiin gabbifachuu, aadaa, safuu, duudhaafi seenaa ittiin ibsachuuf ykn calaqqisiisuuf akka gargaaru hubanna.

Afaan tokko afaan barnootaa akka ta’u qaama seeraatiin yemmuu murtaa’u duurse xiyyeeffannoo argachuu kan qabu, haala qophii sirna barnootaati. Akka qajeelcha qophii qo’annoofi qorannoo sirna barnootaa (BBO) (1995/1983) ibsetti,”sirni barnootaa yoo qophaa’u imaammata biyyattirraa madda. Haaluma kanaan meeshaaleen barnootaa sadarkaa isaa eeggatee dhimma baruufi barsiisuuf tajaajilan sirna barnootaa bu’ura godhachuun kan qophaa’aniidha,” Jedha.Yaada kanarraa wanti hubatamu sirni barnootaa imaammata barnoota biyyattii bu’ura godhachuun kan bocamu yoo ta’u meeshaaleen barnootaa kan akka silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa immoo sirna barnootaa irraa qophaa’u.Yaaduma kana deeggaruun Ministeerri Barnootaa (2010:1) “The existing curriculum in Ethiopia is based on objectives of the educational and training policy of 1994” jedhee kaa’a. Akka yaada kanarraa hubannutti sirni barnootaa kaayyoo barnootaafi imaammata leenjii barnootaa bu’ura godhachuun kan qophaa’u ta’uu mirkaneessa. Kana malees hayyuun Yalden (1987) akkaataa qophii sirna barnootaa yoo ibsiti, Sirni barnootaa yoo qophaa’u galma barnootaa, kaayyoowwaniifi sirna madaallii waliigalaa adeemsa baruufi barsiisuu kan of keessatti haammate ta’uu qaba. Kana malees qophii sirna barnootaa keessatti haalli jiruufi jireenyaa hawaasa sirni barnootaa qophaa’uuf sun, xiyyeeffannoo argachuu qaba. Kunis aadaa, afaan, fedhiifi safuu hawwaasichaa beekuun barbaachisaadha.

Yaadumakana cimsuun Nunan (1988) sirni barnootaa tokko yemmuu qophaa’u wantoonni xiyyeeffannoo argachuu qaban, kaayyoo barnootaa, haala barattootaa, iddoo hojiirra itti oolu sirna barnootichaa hojiirra oolchuufi madaaluun akka barbaachisaa ta’e ibsiti. Akka yaada kanatti sirni barnootaa tokko yemmuu qophaa’u, kayyoo barnootichi qophaa’eef beekuufi haalli barattootaa xiyyeeffannaa argachuu qaba. Kunis, umrii, ga’umsaafi fedhii isaaniti. Akkasumas, iddoon hojiirra itti oolu (setting and the management of the teaching institute) sun itti yaadamuun barbaachisaadhaa.Sirniichi erga hojiirra oolees madaaluu akka qabnu nu hubachiisa. Kanbiraa kaayyoo barnootaa hojiirra oolchuu keessatti meeshaaleen barnootaa gahee guddaa qabu.Meeshaaleen kunis silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisati. Silabasiin karoora barnootaati.Karoorri barnootaa kunis sirna barnootaarraa kan bocamu ta’ee galma, qabiyyee, tooftaafi mala

madaallii kan of keessatti haammatu. Dhimma kana Nunan (1988) yoo ibsitu, silabasiin barnoota kutaa murtaa'a tokkoof kaayyowwan galma gahuu qaban, qabiyyeewwan mijaawaa ta'an, wayitilee qabiyyeewwaniif ramadaman, malaafi tartiiba dhiyeessa barnootaa, akkasumas tooftaa madaalliifi jijjirama bu'aa hojii barnootaa hunda ifatti kan mullisuudha.

Silabasiin qophii kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaatiif bu'u ra. Kana jechuun kitaabni barataafi qajeelchi barsiisaa yemmuu qophaa'an kaayyoofi galma silabasiin wajjin walsimachuun qophaa'u qabu. Meeshaaleen barnootaa kun karaa beekumsi ykn seera afaanii dhalootaa dhalootatti ittiin dabarsaniifi hojiilee baruufi barsiisuu ittiin milkeessuu keessatti kan gahee guddaa qabuudha. Stern (1992).

Kitaabni barnootaa ykn qabiyyeen meeshaalee barnootaa yemmuu qophaa'u ulaagaaleen guutuu qabu ni jira. Kunis iftoominaafi daangaa qabaachuu qaba. Kana malees salphaa ta'ee dhiyaachuu qaba. Mc Donough and Shaw (1993). Akkasumas qabiyyeewwan dandeettiiwwanii haaluma barbaachisummaa isaanitiin walduraa duubaan dhiyaachuu qabu. Keessummaayyuu qabiyyeen caaslugaa salphaa, irradeddeebi'amuun baratamuu danda'uu, ciminnaafi fedhii waliigalteef qabuun haala silabasiin wixineeffamerratti hundaa'uun meeshaalee kannen keessatti walsimannaan dhiyaachuun barbaachisaa akka ta'e Richards (2001) ibsa. Kana jechuun qabiyyeewwan warra kaanii adeemsa kana hordofuu hin qaban jechuu osoo hin taane haala baruufi barsiisuuf tolutti qophaa'uu qabu. Yaada hayyoota armaan olii kanarraa wanti hubatamu meeshaaleen barnootaa adeemsa baruufi barsiisuu keessatti karaa kaayyoon barnootaa milkaa'ina itti argatuudha. Kana malees qabiyyeen barnootaa yemmuu qophaa'u iftoominaafi daangaa qabaachuu akka qabuufi akkaataa baratamuu danda'uun walduraa duuba eeganii walsimannaan qophaa'u akka qaban nu hubachiisa.

Walumaagalatti biyya tokko keessatti afaan tokko afaan barnootaa akka ta'uuuf seera biyyattiitin erga murtaa'ee booda kan itti yaadamuu qabu sirna barnootaati. Sirni barnoota afaanii imaammata barnoota biyyattiirraa madda. Innis meeshaalee barnootaa kan akka silabasiitiif bu'ura. Silabasiin sirna barnootaarraa kan bocamu ta'ee galma, qabiyyee, tooftaafi mala madaallii kan ofkeessatti haammatuudha. Akkasumas silabasiin qophii kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaatiif ka'umsa. Kana jechuun kitaabni barataafi

qajeelchi barsiisaa kun silabasiirratti hundaa'uun qophaa'a. Hariiroo meeshaalee barnootaa kanneen keessattii dhimmi ijoon xiyyeeffannoo argachuu qabu haala walsimannaa qabiyyee isaaniiti. Walsimannaan isaanii maal akka fakkatu xiinxaluun hanqinoota mul'atan eeruun guddina afaanii keessatti gahee guddaa qaba. Kana malees haala qophi qabiyyee isaanii, walsimannaafi garagarummaa meeshaalee barnoota kanneenii yeroo yeroon sakatta'uun hanqinoota walsimannaarratti qaban addaan baasanii eeruun fooyya'insa qophii meshaalee kanneenii gara fuulduraa geggeeffamuuf tumsa taasisa.

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Afaan Oromoo imaammata barnoota afaanii keessatti xiyyeeffannoo argachuun isaa chaarterii ce'umsaa (1983 A.L.I) hordofeeti. Yeroo sanaa kaasee naannoo Oromiyaatti afaan hojii, barnootaa, siyaasaa, bulchiinsaa, sabqunnamtiifi tajaajila hawaasummaa adda addaa keessatti tajaajilaa jira. Afaan tokko afaan barnootaa akka ta'u qaama seeraatiin yemmuu murtaa'u duurse xiyyeeffannoo argachuu kan qabu haala qophii sirna barnoota afaaniti. Sirni barnoota afaanii yeroo qophaa'u imaammata biyyattiirraa madda. Haaluma kanaan meeshaaleen sirna barnoota afaanii (silabasii, K/Bfi Q/B) sadarkaa isaa eeggatee dhimma baruufi barsiisuuf tajaajilan sirna barnoota afaanii bu'ura godhachuun kan qophaa'an ta'uu Qophii Qo'annoofi Qorannoo sirna barnootaa (BBO) (1995) ni ibsa. Adeemsa kana keessatti immoo dhimmi xiyyeeffannaa argachuu qabu haala walsimannaa qabiyyee meeshaalee kanaati. Walsimannaa yoo jennu, qabiyyeen barnootaa silabasii keessatti dhiyaate akkaataa walsimannaa qabuun kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti argamuu isaati. Kanaaf meeshaaleen barnootaa kutaa murtaa'aa tokkoof qophaa'e walsimannaan dhiyaachuu qabu. Bakka walsimannaan meeshaalee barnootaa hinjirretti kaayyoon barnootaa galma ga'uu dhabuu danda'a.

Haluma kanaan qorattuun kun woggoota shaniif barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa barsiisaa kan turteefi turtii ishee kana keessattis haala walsimannaa meeshaalee barnoota (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) kana ilaalchisee rakkoon gara garaa kan ishee muudate ta'uu hubatee jirti. Kanaaf qorattuu akka ka'umsaatti haala walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaarratti qorannoo akka geggeessituuf ishee kakaasee jira.

Haaluma kanaan qorannoon kun gaafilee armaan gadiitiif deebii nilaata jedhnee eegama.

1. Walsimannaan silabasiifi kitaaba barataa maal fakkaata?
2. Walsimannaan silabasiifi qajeelcha barsiisaa maal fakkaata?
3. Walsimannaan K/Bfi Q/B maal fakkaata?
4. Walsimannaan silabasii,K/Bfi Q/B maal fakkaata?
5. Dhiibbaan hanqinni walsimannaa fidu maal faa'i?

1.3 Kaayyoo Qorannichaa

Kaayyoon qorannoo bu'aadhuma qorannoo kanaa irratti qorattuun arguuf deemtudha. Keessumaayyuu walsimannaa meeshaalee barnoota Afaan Oromoo (Silabasii, kitaaba barataa fi qajeelcha barsiisaa) kutaa 9ffaa sakatta'uun yookin xiinxaluun, gaafii gaafachuun ragaaleefi odeeffannoo kallattii adda addaatiin argamuu danda'an walitti qindeessun bu'aa dhumarratti argamuudha.

Kaayyoon Gooroo Qorannaa Kanaa:

Akkaataa walsimannaa qabiyyeewwan silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa xiinxaluun ciminaafi hanqinoota mul'atan addaan baasun yaada furmaataa eeruu yoo ta'u, kaayyoon kun bifa gooreetiin akkaataa armaan gadiitiitti qoqqoodamee dhiyaateera.

1. Walsimannaa silabasiifi kitaaba barataa gidduu jiru sakatta'uu.
2. Walsimannaa silabasiifi qajeelcha barsiisaa gidduu jiru sakatta'uu.
3. Walsimannaa kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa gidduu jiru sakatta'uu.
4. Walsimannaa silabasii, K/Bfi Q/B gidduu jiru sakatta'uu.
5. Dhiibbaa hanqinni walsimannaa fidu xiinxaluu.

1.4 Faayidaa Qorannichaa

Haala baruufi barsiisuu keessatti,qindoominnifi walsimannaan qabiyyee barnootaa jiraachuun murteessaadha. Kutaa murtaa'e tokko keessatti qabiyyeen barnoota silabasii, kitaaba barataafi qajeelchi barsiisaa walsimateefi unatee walfaanaa yoo hindeemne ta'e baruufi barsiisuu irratti gufuu ta'uu danda'u.Gufuuwwan kun akka hinmuudanneef,

adeemsa baruufi barsiisuu keessatti yeroo yeroon meeshaalee barnootaa kanneen madaaluun bu'aa argame qaamota dhimmi ilaaluuf ibsuun barbaachisaadha. Qorannoon kamiyyuu yemmuu adeemsifamu faayidaa kennu qaba. Haaluma kanaan, qaamoleen qorannoo kanarraa fayyadamoo ta'anis addaan bahanii beekamuu qabu. Bu'uruma kanaan faayidaan qorannoo kanaa qaamota armaan gadiitiif ooluu danda'a jedhamee eegama.

- Ogeeyyota qophii sirna barnootaa irratti hojjataniifi meeshaalee barnoota Afaan Oromoo qopheessaniif kallattii hanqinoonni itti mul'atan eeruu ni danda'u.
  - Barsiisonni Afaan Oromoo kutaa kana barsiisan hanqinoota walsimannaafi qindaa'ina shaakaloota qabiyyee irratti mul'atan akka hubatan ni taasisa.
  - Haala baruufi barsiisuu keessatti walsimannaan qabiyyee jiru bifa qindaayeen yoo jiraate beekumsi argamuufi dandeettiiwwan afaanii gabbifamuu danda'u. Qabiyyeen barnootaas ifa ta'ee hubannoon walfakkaatu nihoratama. Akkasumas gahumsi barattootaa nimirkanaa'a. Haaluma kanaan qabiyyeen meeshaalee kanniin sirriitti yoo kan walsimatee dhiyaatu ta'e adda durummaan barattoonni fayyadamtoota ta'u.
  - Ogeeyyin barnootaa meeshaalee barnootaa kanniin irratti leenjii kennaniif madda ragaalee ta'uun nigargaara.
  - Akkasumas namoota mataduree kanaan walfakkaaturratti qorannoo gaggeessuu barbaadaniif akka madda ragaatti gargaara.
- Walumagalatti, faayidaan qorannoo kanaa ogeeyyota qophii sirna barnootaa, barsiisota, barattoota, ogeeyyota barnootaafi namoota qorannoo dhimma kanarratti geggeessuu barbaadaniif akka hojii ka'umsaattiifi madda odeeffannoo ta'ee tajaajila kennuu nidanda'a.

1.5 Daangaa Qorannichaa

Qorannoon kun meeshaalee barnoota Afaan Oromoo (silabasii, kitaaba barataa fi qajeelcha barsiisaa) jiran keessaa meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa Ministeerri Barnootaa bara 2005 maxxansiisee amma hojii irra jiru irratti kan daangeffameedha. Meeshaaleen barnoota Afaan Oromoo kun bara 2005 bifa haaraatin kan maxxanfame yammuu ta'u boqonnaa 18 fi ogummaawwan afaanii kan akka

dhageeffachuu, dubbachuu, dubbisuu, barreessuu, hiikaa jechootaa, seerlugaafi ogbarruu (afoolan)n caaseffamee kan jiruudha. Kanuma irratti bu'uureffachuun qorannoon kun walsimannaa qabiyyeewwan MBAO (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) kutaa 9ffaa qaaccessuu irratti kan daangeffameedha.

Gama odeeffannoo qorannoo kanaaf funaannamu ilaalchisee, sakatta'a barreeffamaa (meeshaalee barnootaa kan akka silabasii kitaaba barataa fi qajeelcha barsiisaa)fi barsiisota Godina Baalee Aanaa Gaasaraa manniin barnoota sadarkaa 2ffaa keessatti kutaa 9ffaa Afaan Oromoo barsiisaa jiraniidha. Aanaan Gaasaraa Manniin Barnootaa sadarkaa 2ffaa afur kan qabduudha. Isaanis : Gaasaraa, Naaqqee Nagawoo, Saahluufi Danbal yoo ta'an isaan keessaa manniin barnoota sadarkaa 2ffa Gaasaraa fi Naaqqee Nagawoo keessatti barsiisota Afaan Orommoo kutaa 9ffaa barsiisaa jiran hunda isaanii (4) fudhachuun kan adeemsifameedha . Sababani barsiisonni manniin barnootaa lamaan kana keessatti barsiisan filatamaniif, qorattuun hojii idilee isheetiin naannoo kanatti hojjechaa waan jirtuufi kaayyoo qorannoo ishees sirriitti galmaan gahuufi yeroo qabduutti fayyadamuuf, akkasumas haalli naaf mijata jettee waan abdatteef filatee jirti .

1.6 Hanqina Qorannichaa

Adeemsa raawwii qorannoon kun geggeeffamaa ture keessatti rakkoowwan qorattuu muudatan jiru.Kanneenis qorattuun akka hanqinaatti fudhattee jirti. Isaanis:

Yaadonni sakatta'a barruu keessatti argaman baay'een isaanii Afaan Ingiliziitiin barreeffaman. Barreeffama kana gara Afaan Oromooti hiikaa barreessuun ergaa sirrii kennuu irratti hanqinni jira. Rakkoo gama kanaan mul'ateef kitaaba galmee hiikaa jechootaatti fayyadamuun akkasumas, qaamonni birootis akka hiikan gochuun fuuruuf yaalamee jira.Kan biraa silabasii barnootaa manneen barnootaarraa dhabamuu isaati.Kana jechuun qorattuun meeshaalee sadeen kana walbira qabdee xiinxaluuf yemmu deemtetti silabasii barnootaa manneen barnootaarraa argachuu hindandeenye.Akkasumas BBO deemtullee daftee argachuu hindandeeye.Dhumarratti garuu rakkoo kana muummee Afaan Oromootiif erga dhiyeessiteen booda tumsa Dr. Xilahuun Taliilaatiin furamee jira.Qorannoowwan dhimma kanaan walqabatan baay'inaan dhabamuunis hanqinoota qorattuu muudatan keessaa isa tokko. Haa ta'u malee, bu'a qabeessummaafi faayidaa qorannichaatti waan amantaa qabduuf qorannoowwan walitti dhufeenya qaban xiinxaluun

hojii ishee raawwattee jirti. Kana malees qabiyyeewwan meeshaalee sadanii ilaaluun ykn sakatta'uun ala qorattuun dhimmoota biroo sababa hinilaalleef kun hanqina qorannichaa ta'uu mala.

1.7 Qindoomina Qorannichaa

Qorannon kun boqonnaalee shan ofjalatti haammatee argama. Boqonnaan tokko, seenduubee, kaayyoo gooroofi kaayyoo gooree qorannichaa, gaafiiwwan bu'ura qorannichaa, faayidaa qorannichaa, daangaa qorannichaa, hanqina qorannichaa, hiikaa jechootaafi gaaleewwanii ofkeessatti qabatee jira.

Boqonnaa lammaffaan sakatta'a barruu yemmuu ta'u waa'ee dhimma walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa kanneen akka silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa, sirna barnootaa Afaan Oomoo keessatti jiru ilaalchisee yaada hayyoonni kennaniifi ogbarruu firoominaa matadurichaan dhiyeenya qabanirratti qorannoowwan geggeeffamantu dhiyaate.

Boqonnaa sadaffaa keessatti malli qorannichaa kan ibsame yoo ta'u, qorannichi mala qorannoo ibsaa kan mala sakatta'iinsaan adeemsifameedha. Kutaas kana keessatti immoo tooftaa qorannichaa, madda ragaalee qorannichaa, meeshaalee funaansa ragaa, iddattoo, mala iddatteessuufi tooftaalee ragaan ittiin qaaceffaman ibsameera.

Boqonnaa araffaa keessatti immoo qaaccessiifi hiikkaan odeeffannoo dhiyaateera. Akkasumas isa dhumaa kan ta'eefi boqonnaa shanaffaa keessatti argannoo xiinxala godhameeraa ka'uun cuunfaafi yaanni furmaataa walduraa duuba isaa eegee dhiyaatee jira.

Boqonnaa- Lama: Sakatta'a Barruu

Mataduree kana jalatti waa'ee sirna barnootaa afaanii, meeshaalee sirna barnoota afaanii, walitti dhufeenya meeshaalee sirna barnootaa, gahee meeshaalee barnoota afaanii, maalummaafi barbaachisummaa qabiyyee meeshaalee barnoota afaaniifi walsimannaan wayitii barnootaa meeshaalee barnootaa keessatti maal akka fakkaatu bal'inaan ka'aniiru.

2.1 Maalummaa Sirna Barnoota Afaanii

Sirna barnoota afaanii hiika tokkoon kaa'uun hin danda'amu. Sababni isaas sirni barnoota afaanii yaadrimee bal'aa of keessaa qaba waan ta'eef. Kana qabaachuun isaa kun immoo kallattii adda addaatiin akka hiikamu taasisee jira. Hayyoota hedduun gadi fageenyaan qoratamullee hiika walfakkaataa kennuun hindanda'amne. Hayyoonni martinuu hubannoon sirna barnootaarratti qaban tokko miti. Daangaan isaan keessatti ilaaluun hiika itti kennanis garagara. Dublinifi Olshtain (1986) Sirni barnootaa kanneen akka imaammata, falaasama, hawaasummaafi bulchiinsaa of keessatti haammachuun galmee sadarkaa biyyatti qophaa'u ta'uudha ibsu. Fullaan (1993) immoo, sirni barnootaa sadarkaa barnootaa akka ta'etti ibsu. Hayyuun Richards (2001:14) sirna barnootaa ilaalchisuun yaada isaa yoo ibsu,

Language curriculum is an aspect of a broader field of educational activity known as curriculum development or curriculum study. Curriculum development focuses on determining what knowledge ,skills and values students learn in school .What experiences should be provided to bring intended learning outcomes and how teaching and learning in school or educational systems can planned, measured and evaluated. Language curriculum development refers to the fields of applied linguistic that address these issues.

Akka yaada hayyuu kanarraa hubannutti sirni barnoota afaanii dirree isa bal'aa ta'ee kan gochaawwan barnootaa keessatti raawwatuufi kan qorannoon sirna barnootaa ittiin gaggeeffamuudha. Xiyyeeffannoon isaas dandeettiifi sona barattootni mana barumsaa keessatti argatan irratti. Akkasumas akkammitti barattootni haala baruufi barsiisurraa bu'aa akka argataniifi bu'aan argame sun madaalamuu akka danda'u kan karoorse kaa'u ta'uu hubanna.

Sirna barnoota afaanii kallattii yeroo tokko bocame qofaan yoom iyyuu kan tajaajiluu miti. Fooyya'insa jiruufi jireenya biyya tokkoo waliin fooyya'aa, haaromaa, dagaagati

deema. Sirna biyyattiin ittiin geggeeffamtu ykn haala siyaasa biyyattii irratti hundaa'uun guutumatti jijjiiramuus ni danda'a. Richards (2001:41), "Curriculum development refers to the range of planning and implantation process involved in developing or renewing a curriculum," jechuundhaan kaa'u. Yaada kanarraa wanti hubatamu sirna barnoota afaanii jechuun adeemsa karoorsuu irraa kaase hanga hojiirra oolmaatti kan of keessatti haammatuudha.

Sirni barnoota afaanii tokko, jiruufi jireenya biyya tokkoo waliin fooyya'aa waan deemuuf amala jijjiiramaa qabaachuu danda'a. Amala kana irraa ka'uunis waa'ee sirna barnootaa ibsuun rakkisaa ta'a. Dhimma kana ilaalchisee hayyuun Vallane (1974) yoo ibsu, "Yaadrimmeen sirna barnootaa dhaabbataa miti. Jijjiramni yeroofi haalaa dhiibbaa irraan gaha ykn akka jijjiramu godha. Yaada bal'aafi walxaxaa kana immoo hiika isaa kana jedhanii hiika irratti waliigalame kennuun rakkisaadha," jedha. Akka yaada kanaatti, yaad rimmeen sirna barnootaa dhaabbataa akka hintaane argina. Jijjiramni yeroo fi haalaa dhiibbaa irraan gaha ykn akka jijjiramu godha. Yaada bal'aafi walxaxaa kana hiika isaa gabaabaatti kana jedhanii hiika irratti waliigalame kennuunis rakkisaa ta'uu hubanna.

Sirna barnoota afaanii kana yeroo adda addaatti hiikaan garagaraa kennamuufillee, yemmuu qophaa'utti wantoonni xiyyeeffannoo argachuu qaban: kaayyoo barnootaa, haala barattootaa, iddoo hojiirra itti oolu, sirna barnootichaa hojiirra oolchuufi madaaluu akka ta'e hayyuun Nunan (1988) ibsiti. Akka yaada hayyuu tanaatti, sirni barnoota afaanii tokko yemmuu qophaa'u galmaafi kaayyoo qabaachuu qaba. Akkasumas barattoonni xiyyeeffannoo argachuu qabu. Kana jechuun umrii, gahumsiifi fedhiin isaanii laallamuu qaba. Kana malees iddoo sirni barnootaa hojiirra oolu (Setting and the management of the teaching institute) sun itti yaadamuu barbaachisa. Kunis mana barumsaa keessa meeshaaleen gahaan jiraa? Barsiisaan afaan sana barsiisu afaanicha danda'aa? Dandeettii fi gahumsa afaan sanaa qabaa? Afaanichaan leenji'ee jiraa? kan jedhu kan ilaalu yoo ta'u, sirna barnootaa hojiirra oolchuufi madaalunis barbaachisaa akka ta'e hubachiisa.

Dabalataanis hayyuun Yalden (1987) qophii sirna barnootaa yoo ibsiti, sirni barnootaa kanniin akka galma barnootaa, kaayyoowwan, leccalloo fi sirna madaallii waliigalaa adeemsa baruu fi barsiisuu kan ofkeessatti hammatee fi barnoota muuxannoo barattootaa

jiddu galeeffate manniin barnootaa keessattifi alatti saganteeffamee barattootaaf kennamuuf kan qophaa'udha. Jechuun keessi. Ibsa hayyuu kanarraa kan hubatamu sirni barnootaa yeroo qophaa'u gaafilee kanniin akka: Maalfaa baranna? yookin barsiifna ? Maaliif barsiifna ? Haala akkamiin barsiifna? Maaliin barsiifna? Akkamiin madaalla ? kan jedhaniif sirna barnootaa keessatti qabatamaan kan deebii argatu ta'uutu hubatama

2.1.1. Wantoota Sirni Barnoota Afaanii Irratti Xiyyeeffatee Qophaa'uu Qabu

Qophii sirna barnootaa keessatti haalli jiruufi jireenya hawaasichaa sirni barnootaa sun qophaa'uf xiyyeeffannoo argachuu qaba. Kunis naannoo, aadaa, afaan, fedhiifi safuu hawaasichaa beekuun barbaachisaadha. Kun immoo hunda caalaa kan ibsaman afaan hawaasichi dubbatuun ta'a. Kanaafuu bu'a qabeessummaan sirna barnootaa qophaa'u sanaa hanga hubannoo dhimmoota hawaasa sanaarratti qopheessitoonni sun qabanirratti hundaa'a. Kunniin hundi ammo afaan haalli jiruufi jireenya hawaasichaa ittiin ibsamu san, caasaa, jechoota, ogbarruu isaafi kkf hunda haalaan hubachuu barbaada. Sababni isaa caasaan afaan tokkoo beektota irraa osoo hintaane dubbattoota afaanichaarraa madda. Duraaduubni jechoonni hima keessatti qaban, tajaajilli isaanii, jechoonni kamfaan akka hawaasicha keessatti maqaan hindhahamnerratti hubannoon namoota kitaabicha qopheessanii gahaa ta'uu qaba. Addunyaa (2014:5). Kaayyoleefi galmoonni barnootaa kan bira ga'amuun danda'amu yaaliin sirna barnootaa mijataa ta'e manneen barnootaaf qopheessuun walitti fufiinsaan yoo taasifameedha. Manneen barnootaa kanneen kallattiin hojiirra oolchaniif sirna barnootaa mijataa ta'e qopheessuun kan danda'amu itti dhiyeenyaan waa'ee barsiisotaa, barattootaafi haala qabatama jiruu beekuun murteessaadha. Kunis kan ta'uu qabuuf hojiirra oolmaan sirna barnootaa iddoo sanatti waan ta'eef. Kanaadaa, Ameerikaafi Biriten keessatti gara mana barumsaa dhaquun hanqinni barumsaa yeroo ammaa waa'ee kutaa dagachuu akka ta'e bira ga'uun danda'ameera. Dareen, ijoolleen, baruufi barsiisuun xiyyeeffannaa hinarganne jechuu dandeenya. Dublinifi Olishtain (1986). Qophii sirna barnootaa keessatti haala waa'ee barumsaa malee barumsa mataa isaa barsiisaa hin turre. Sagantaa barnoota Afaanii haaraa eegaluu dursee wanti baay'ee barbaachisaan hojii odeeffannoo walitti qabuuti. Sadarkaan dhugaa jiru barbaaduun kun sagantaa barnootaa keessaatti gaaffii ijoo ta'eef deebii kenna. Barattoonni eenyu? Barsiisonni eenyu? Sagantichi maaliif barbaachise? Sagantaan kun

eessatti hojiirra oola? Akkamitti hojiirra oola? Yoom hojiirra oola? Imaammata yookiin galma qopheessuf kamtu hojiirra oola? Dubilinifi Olishtain (1986:23)

Akka ibsa Nunanitti (1988:13-14) ,qophii sirna barnootaa keessatti modeelli adeemsa wantoota barbaachisu sadi qabata.Isaanis: Waan karoofame caalaa waan hojiirra oole xiinaluu xiyyeeffata, qophii sirna barnootaa keessatti shoora barsiisonni tapataniif iddoo kenna,jijjiirraan sirna barnootaa karaa sirriin gara kutaa dhufuu kan danda’u, yoo barsiisonni jijjiirama sirna barnootaa keessaatti iddoo argatan, ga’umsa qabaniin karaa xiinxaluufi deebisanii ibsuutiin sirriitti hirmaatan qofa. Ba’a qabeessummaan qophii sirna barnootaas guddina ga’umsa barsiisotaa irraa argama jechuun ibsa. Kanaafuu yaada hayyuu kanaarraa wanti hubatamu sirni barnootaa yemmuu qophaa’u, qaama dhimmicha hojiirra oolchu ilaalcha keessa galchuun qopheessuun barbaachisaa ta’a. Kunis kan hojiirra oolchu barsiisaa waan ta’eef barsiisonni qophii sirna barnootaa keessatti iddoo argachuu qabu. Keessattuu meeshaaleen barnootaa hangam tokka walsimannaa akka qaban dhiyeenyaan kan hubachuu danda’aniifi eeruu danda’an barsiisota.

Walumagalatti sirni barnootaa galma waliigalaa irratti ykn falasama biyya tokkoo irrati hundaa’ee fedhii barattootaafi hawaasaa hubannoo keessa galchuun jijjiirama hojmaataafi ilaalchaa fiduuf sadarkaa biyyaatti kan bocamu adeemsa, karoora qindoominaa, gamaaggamaafi bulchiinsa sagantaa barnootaa ta’uu isaa hayyoonni armaan olii kun ni eeru.

2.1.2. Barbaachisummaa Sirna Barnoota Afaanii

Sirni barnootaa imaammata barnootaattirratti kan bu’ureeffatuudha.Imaammanni barnoota afaanii dhimma barnoota afaanii biyya tokkoo kan ilaalu yemmuu ta’u sirni barnootaa immoo, sadarkaa tokkoof qoqqoodamee dhiyaachuu isaa ilaallata.Kanarraa ka’uun, Tashoomaan (1998) barbaachisummaa sirna barnoota afaanii akka armaan gadiitti kaa’eera.

Afaan kutaalee baay’ee walxaxaa ta’an waan ofkeessatti qabatuuf isa kana qoqqooduun haala salphaa ta’een dhiyeessuuf gargaara. Barumsichi afaan sanaa eessaa ka’ee garamitti akka deemu,eessarratti akka dhaabbatu ni agarsiisa. Yaadiddamoota afaan barachuufi maalummaa afaanii ibsan ofkeessatti qabata. Dhaabbilee ykn manneen barnootaa barumsa afaanii barsiisan keessatti barumsichi haala walfakkaatuun akka dhiyaatu taasisa. Madaalliin barnoota afaanii haala walfakkaatuun akka

qophaa'u gargaara. Haalli barumsichi itti dhiyaatu, tooftaan barumsichaa maal ta'uu akka qabu waan ibsuuf sirni barnoota afaanii qophaa'uun isaa barbaachisaadha.jechuun kaa'a.

2.2. Meesaalee Sirna Barnoota Afaanii

Mataduree kana jalatti waa'een silabasii baroota afaanii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa akkasumas walitti dhufeenyiifi gaheen isaan haala baruufi barsiisuu barnoota afaanii keessatti qaban bal'inaan dhiyaataniiru.

2.2.1 Silabasii Barnootaa

Silabasiin barnootaa waliigala falaasama barnoota tokkoofi imaammata barnootaa bu'ura godhachuun kan bocamu ta'uu hayyoonni akka Nunan (1988) fi Dublinifi Olshtain (1986) ni ibsu. Akka yaada hayyoota kanaatti Silabasiin barnootaa dhimmoota kanneen bu'ura godhachuun barataan maal barachuu akka qabu, akkasumas barsiisaan barataadhaaf maal dhiyeessuu akka qabu kallattii kan agarsiisu duursaa qaama barnootaa ta'uu hubanna. Kanamalees silabasiin qabiyyee barnootaa filachuu, qabiyyee filatame qindeessuu akkasumas qabiyyeen barnootaa mala ykn tooftaa akkamiitiin barattootaaf akka dhiyaatu, adeemsa baruufi barsiisurratti ta'ee dhumarratti hojiin barnootaa akkamittiifi mala kamiin madaalamuu akka qabu kallattii kan kaa'u ta'uu, Brown (1995) ibsee jira.

Silabasiin ragaa isa guddaa odeeffannoowwan qaamolee sirna barnootaatiif dabarsuuf gargaarudha. Yaada kana hayyoonni Dubline and Olshtain, (1986)yoo ibsan, "The syllabus is one of the important curriculum tools via which curriculum developers convey information to teachers, learners, text book writers, directors etc. And more detailed and operational statements of teaching and learning activities," jedhu. Akkuma yaada kanarraa hubachuun yaalametti, silabasiin meeshaalee sirna barnootaa isa baay'ee barbaacisaa ta'eefi kan qopheessitoonni sirna barnootaa odeeffannoo barsiisotaafi barattootaaf, qopheessitoota kitaaba barataafi dura bu'oota manneen barnootaatiif odeeffannoofi gochaawwan haala baruufi barsiisuu ittiin daddarbu ta'uu hubanna.

Haaluma walfakkaatuun hayyuun Nunan (1988) yaada kana yoo ibsitu, "A syllabus is a plan what students have to be achieved through teaching and learning. It is a part of an overall language curriculum which is made up of four elements. These are aims, contents,

methodology and evaluation.”Jechuun keessi. Akka yaada hayyuu tanaatti, silabasiin qaama sirna barnootaa isa ol’aanaa ta’ee kan caaculee afur qabuudha.Isaaniis: galma, qabiyyee, mala baruufi barsiisuufi madaallii of keessaa qabu ta’uu hubanna. Kana malees silabasiin qophaa’u tokko gaafilee armaan gadiitiif deebii kennuu qaba.Kunis, yoom? Akkamitti? Eenyuun? Maaliif barsiifna? Maaliin barsiifna? kan jedhaniidha.

Dabalataanis silabasiin kan kayyoon sirna barnootaa tokko ittiin milka’ina argatu ta’uu isaa hayyoonni ni ibsu. Yaada kana ilaalchisee, dhaabbanni NEK-International consultancy (1999) yoo ibsu,” The objectives in a syllabus level are means through which the goals of the curriculum are translated into operational and specific terms and specify intended learning outcomes in agiven program,” jedhu.Akka yaada kanarraa hubachuun yaalametti, silabasiin karaa kayyoon sirna barnootaa tokko ittiin gadi bu’ee milkaa’ina argamsiisu ta’uu isaati.

Silabasiin sirna barnootaarratti hundaa’ee kan qophaa’uufi raawwilee adeemsa baruufi barsiisuu bal’inaafi gadifagenyaan kan of keessatti qabuudha. Falaasama sirna barnootaa gara kaayyolee adda addaatti gadi caccabsuun milkaa’ina isaanitiifis kan haala mijeessuudha. Dubinefi Olshtain(1986). Stern (1984) gama isaatiin akka ibsetti, silabasiin tarreeffama karoora ta’ee kaayyoon sirna barnootaatiin wixineeffame eenyuun akka hojjatamu, akkamittiifi yoom akka hojjiirra oolu kan namatti mul’isu tarreeffama karoora raawwii akka ta’e ibsee jira.

Sirna barnootaafi Silabasii gidduu garaagarummaan akka jiru hayyoonni tokko tokko ni dubbatu.Haaluma kanaan Rogers (1989:29) silabasiifi sirni barnootaa garagarummaa akka qaban yoo ibsu, “syllabus which prescribe the content to be covered by agiven course form only a small part of the total school program. Curriculum is afar broader concept. Curriculum is all activities in which children engage under the auspices of the school,”jedhee kaa’a.Yaada kanarraa wanti hubannu silabasiin kan qophaa’u kutaa murtaa’aa keessatti tokkoo tokkoo gosa barnootaatiif yemmuu ta’u, sirni barnootaa garuu akka waliigalaatti imaammata waa’ee barnootaa sadarkaa hundatti jiru of keessatti haammachuun kan qophaa’uu ta’uudha.

Dabalataanis Nunan (1988) akka jettutti, Sirni barnootaafi silabasiin garaagarummaa akka qabu keessi. Kunis: sirni barnootaa yeroo baay’ee kan argamu karoora waliigalaa

hojiirra oolchuurratti, madaalliifi silabasii barnootaa to'achuufi hogganuu kan ilaaluufi bal'aa kan ta'e ta'uu ibsa. Gama biraatiin silabasii barnootaa jechuun qabiyyeen isaa kan dhiphaa ta'eefi xiyyeeffannoon isaa immoo qabiyyee barnootaa filuurratti akka ta'e ibsa. Sirni barnootaa immoo gosa barumsaarra darbee falaasama barumsaa, aadaa, galma waliigalaafi gurmaa'ina sagantaa barumsaa dimshaashaan haammata. Silabasiin garuu waan baratamu, haala hojiirra ooluu danda'uun tartiibaan dhiyeessa. Sadarkaa hundattuu kaayyoo ifa ta'etti caccabsee saganteessee dhiyeessa. Dublinfi Olshtain (1986:34-35). Yaada kanarraa wanti hubannu, sirni barnootaa imaammata waa'ee barnootaa waan hunda sadarkaa hundatti kan of keessatti qabatu dirree bal'aa ta'uufi falaasama barumsaa, aadaa, kaayyoo waliigalaafi gurmaa'ina sagantaa barumsaa kan qabatuudha. Silabasiin garuu waan barattoonni barachu qaban haala hojiirra oolu danda'uun tartiibessee dhiyeessa.

Akkasumas barreeffamoonni biyya keessaa waa'ee silabasii ilaalchisuun akkataa armaan gadiitiin kaa'anijiru. Isaan keessaa qajeelchi qophii qo'annoofi qorannoo sirna barnootaa (BBO), 1995 (2003) haala armaan gadiitiin kaa'a.

Silabasiin qophii sirna barnootaa keessatti meeshaa gahee guddaa qabu. Gaheen isaa kunis akaakuu barumsa tokkoof kaayyoowwan fiixaan bahuu qaban, qabiyyeewwan kaayyoowwaniif mijaawaa ta'an, wayitiilee qabiyyeewwaniif ramadaman, malaafi tartiiba dhiyeessa barnootaa hunda ifaan kan agarsiisuudha.

Akka yaada armaan oliirraa hubatamutti, silabasiin adeemsa qophii sirna barnootaa keessatti meeshaa barnootaa gahee guddaa qabuudha. Innis kaayyoowwan barumsa tokkoof kaa'aman tokko akkaataa itti hojiirra oolan kallattii kan agarsiisu ta'uudha.

Haaluma kanaan silabasiin sirna barnootaafi imaammata barnootaarratti hunda'ee kan qophaa'uufi meeshaalee sagantaa barnootaa galmaan ga'uuf qophaa'an keessaa isa ijoofi bu'uraati. Dublinifi Olshtain (1986)

2.2.2 Kitaaba Barnootaa

Kaayyoon sirna barnootaa galma yaadame akka gahuuf meeshaaleen barnootaa jiraachuun murteessaadha. Meeshaaleen barnootaa kun kaayyolee sirna barnootaa keessatti taa'e karaa ittiin hojiirra oolchaniidha. Yaaduma kana ilaalchisee dhaabbanni NEK. International consultancy (1999:39) yoo ibsu,

Many educator believe that the curriculum is the means through which education is transacted and in order to do this there is need for some curriculum materials through which the curriculum transmits its message convey its meaning and values .This curriculum materials include the syllabus and different interactional materials,such as text books, teacher's guide ,teaching aids etc.Jedhee kaa'a.

Akka yaada kanarraa hubannutti, Sirni barnootaa karaa kaayyoon barnootaa ittiin darbuufi kan meeshaalee barnootaa ergaa barnootaa dabarsuuf gargaaran of keessatti haammateedha. Meeshaaleen barnootaa kunis kaayyoo sirna barnootaa karaa ifa ta'eefi hiika qabeessa ta'een qaama dhimmi ilaalu bira ittiin ga'uudha.Haaluma kanaan meeshaalee sirna barnoota keessaa tokko kitaaba barataati.Kitaabni barnootaa, meeshaalee barnootaa adeemsa baruufi barsiisurratti baay'inaan manneen barnootaa keessatti kan argamuudha.

Akka hayyuun Stern (1992) ibsetti, kitaabni barnootaa beekumsa ykn seera afaanii kan ittiin dhalootaa dhalootatti dabarsaniifi hojiilee baruufi barsiisuu milkeessuu keessatti gahee guddaa kan qabaniidha.Yaanni kun kitaabni barnootaa karaa beekumsiifi seerri afaanii dhalootaa dhalootatti daddarbu, akkasumas hojiileen baruufi barsiisuu kan ittiin galma karoorfame gahu ta'uu isaa hubachiisa. Kana malees qorataan biraa," kitaabni barnootaa tokko waan barataan barachufi irratti hirmaachuu barbaadu of keessatti haammachuu qaba,"jechuun lafa kaa'a. Fikremariam (2007:44).Yaada hayyuu kanarraa kan hubatamu, kitaabni barnootaa yemmuu qophaa'u fedhii barataa giddugaleessa godhachuu akka qabuufi silabasii barnootaa wajjin walsimatee qopaa'uu akka qabuudha. Yaaduma kana cimsuun Richards and Rodgers (1986:81)"---Materials thus have the primary role of promoting communication language use." jedhu.Kunis kan ibsu, kitaabileen barnootaa dandeettii waliigalteefi itti fayyadama afaanii baratootaa cimsuu keessatti gahee ol'aanaa akka qabuudha.

Walitti qabaatti yaada hayyoota kanaarraa wanti hubatamu, kitaabni barnootaa hojii baruufi barsiisuu keessatti gahee ol'anaa akka taphatuufi kaayyoon barnoota afaaniis isa malee galma gahuu akka hindandeenye ibsu. Waan kana ta'eef kitaabni barnootaa tokko sirritti qophaa'ee kaayyoo barnoota afaanii akka galmaan gahuufi baratoota biratti akka fudhatama argatuuf qabiyyewwan achi keessatti dhiyaatan silabasii barnootaa wajjin walsimatee deemuu qaba.Qabiyyeewwan kitaaba tokko keessa jiran kan daanga'an,

kaayyoo barnootichaafi baratoota giddugaleeffachuun galma gahuu kan danda'an ta'uu qabu. Kanaaf qabiyyeewwan sadarkaa sanaaf ni madaala jedamanii filataman tartiiba ittiin baratamuu danda'aniin qophaa'anii dhiyaachuu qabu. Richards fi Renandyan (2002:65) "kitaabni barnootaa, kan barsiisu qofa otuu hintaane; kan madaaluus ta'uu qaba," jedhu.

Yaada kanarraa wanti hubatamu, kitaabni barnootaa tokko yemmuu qophaa'u, Kaayyoo barnootichaa kan of keessatti haammate, silabasifi qajeelcha barsiisaa wajjin kan walsime, jiruufi jireenya barattootaa kan ilaalcha keessa galche, gilgaalonni, dalagaaleen adda addaa achi keessatti dhiyaatan qabiyyee boqonnichaa wajjin walsimee dhiyaachuu akka qabuufi kan baratoota shaakalsiisaniifi madaalan ta'anii dhiyaachuu akka qaban hubanna.

Dabalataanis hayyuun Cook (2003) akka ibsutti," gaheen xiinqooqa hujoo keessaa inni bu'uraa mala baruufi barsiisuu, haala dhiyeessa qabiyyee barnootaafi tarsii moo barachuu afaaniifi kkf hundeessuufi hojiirra oolchuudha," jedha. Haaluma kanaan xiinqooqni hujoon qajeelfamootarratti hundaa'ee dandeettiiwwan afaanii barsiisuudhaaf qabiyyeewwan sadarkaalee garagaraatti barataman xiinxaluudhaan adda basee qopheessa Dandeettiiwwan garagaraa barattoonni gabbifachuu akka danda'aniif akka barbaachisummaa isaanitti: dandeettii dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu akkasumas dandeettiiwwan xiinqooqaa kanneen akka hiika jechootaa caaslugaa fi kkf. akka barnootaaf tolutti walkeessa makuun ykn gargar baasuun akka fayyadaman godha. Kun immoo kan ta'u silabasii barnootaa bu'ura godhachuun. Kitaabni barataa madda gilgaalota qabiyyeen adda addaa ittiin shakalamuufi cicanni barataan qabiyyeewwan adda addaarratti argatu meeshaalee (kitaabilee) sirna barnotaatiin qophaa'u keessatti qindaa'uufi dhiyaachuun barbaachisaadha. Cunningsworth (1995); Richards and Rodgers (1986).

Haaluma kanaan qabiyyeen dandeettiiwwanii kitaaba barnootaa keessatti dhiyaatan silabasii barnootatiin walsimachuun haaluma barbaachisummaa isaanitiin walduraa duuban qophaa'u akka qaban mul'isa. Keessumaayyuu qabiyyeen caaslugaa, salphaa, irradeddeebi'amuun baratamuu danda'uu, ciminnaafi fedhii waliigalteef qabuun haala silabasiin wixineeffametti kitaaba barataa keessatti dhiyaachuun barbaachisaadha. Richards (2001). Adeemsa kana hordofuu kan qaban qabiyyee seerlugaa qofa osoo hin

taane qabiyyeewwan adda addaa haala ittiin baruufi barsiisuuf tolutti qopha'anii dhiyaachuu qabu.

Walumaagalatti qabiyyeewwan kitaaba barnootaa keessatti dhiyaatan haalli qindoomina dhiyaannaa isaanii salphaarraa gara cimaatti kan deemu ta'uu qaba. Mc Donough and Shaw(1993). Ulaagaalee kitaabni barnootaaf dhiyaatu tokko guutuu qaban ilaalchisee hayyoonni kunniin yoo ibsan: kitaabni barnootaa iftoominaafi daangaa qabaachuu akka qabuufi salphaa ta'ee dhiyaachuu akka qabu akkasumas kaayyoo silabasii wajjin walsimachuu akka qabu ibsu.

Haala baruufi barsiisuu qabiyyee barnoota keessatti akkataa meeshaaleeniifi malleen qabiyyee barnootaa dhiyaatan ittiin galmaan gahan beekunis barbaachisaadha. Qabiyyeen afaan tokkoo yemmuu barnootaaf qophaa'u wantoonni xiyyeeffataman hedduudha. Kunis, sadarkaa baratoonni irra jiran, umrii baratootaa faanaa deemuufi kaayyoo barnoonni baratamuuf beekuun barbaachisaadha. Mc.Donugh and Shaw (1993).

Gama biraatiin daangaa qabaachu akka qabus ni ibsu. Kunis caasaan baratamu daangaa tajaajila unka dhiyaate kan ifa taasisu ta'uun barbaachisaadha. Seerri dhiyaate tokko dhugaafi kan ibsi itti kenname ta'ulleen daangaa unkaan afaanii dhiyaate keessatti tajaajiluu danda'uufi bakka barattoonni itti fayyadamaniifi fayyadamuu hin qabne ifa godha. Kana malees qabiyyeen barnootaa kitaaba barataa keessa jiru iftoomina qabaachuu qaba. Kunis caasaan afaanii haala dhiyeenya kamiinuu yemmuu qophaa'u ergaa dabarsuuf ifa ta'ee qabiyyeewwan biraa wajjin qindoominaan dhiyaachuu qaba. Akkasumas, dandeettiiwwan afaanii kan akka: dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu ilaalchisee Richards (2001:162) qindoominaafi tartiiba isaanii yoo ibsu,

“---any type of course content can be graded interms of difficulty and may be sequenced according to the order in which events occurs in the real world---“jedha. Akka ibsa hayyuu kanaatti qabiyyeen kamiyyuu haala ulfaatina sadarkaa isaatiin taa'uu qaba. Kunis salphaarraa gara ulfaataatti, waan beekamurraa gara waan hinbeekamneetti sadarkeessuufi tartiibessuun qophaa'uu akka qabu kaa'a. Dandeettiiwwan afaanitis akkaataa duraa duubummaa isaanitiin taa'uu akka qabu ibsa. Kunis: dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuudha. Dandeettiiwwan kanneen keessaa dhaggeeffachuufi dubbachuun dandeettii baratoonni osoo mana barumsaa hinseenin maatiifi naannoo

isaaniirraa baran yoo ta'u dandeettiiwwan dubbisuufi barreessuun immoo mana barumsaa erga seenanii kan barataniidha.

Walumagalatti qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti qopha'an kan akka: gilgaalotaa, seerlugaa, hiikkaa jechootaafi wayitii barnootaa silabasii barnootaa kan bu'ura taasifataniifi walsimannadhan kan qopha'an ta'uu qabu.

2.2.3 Qajeelcha Barsiisaa

Qajeelchi barsiisaa meeshaalee sirna barnootaa keessaa tokko ta'ee kan kaayyoo, qabiyyee, mala baruufi barsiisuurratti odeeffannoo ga'aafi barbaachisaa ta'e kennuun haala baruufi barsiisuuf tumsa godhan, akkasumas gilgaalotaafi shaakaloota garagaraa dhiyeessuufi meeshaalee deeggarsa barnootaa eeruun kaayyoo barumsichaa galmaan ga'uurratti hojii baruufi barsiisuu kan tumsu akka ta'e qajeelchi barsiisaa Afaan Oromoo kutaa 9ffaa (1995:v) ni ibsa.

Akka yaada barreeffama kanaatti qajeelchi barsiisaa silabasii barnotaarratti hundaa'ee kan qophaa'u yoo ta'u, kan inni qophaa'uufis haala baruufi barsiisuurratti barsiisotaaf ibsafii yaadannoo kennuudhaan barsiisonni kaayyolee, qabiyyeewwaniifi maloota adda addaa eeraman muuxannoo isaanii, dandeettiifi beekumsa qaban fedhii barattoota isaanii waliin walsimisiisanii akka gargaaraman haala mijeessafi. Kanaaf immoo qajeelchi barsiisaa qophaa'u tokko walsimannaa qabiyyee silabasiifi kitaaba barataa, akkasumas wayitii barnootaa qabaachuu qaba. Kana malee maloonni baruufi barsiisuu, qabiyyee barnootaa faanaa walsimatee dhiyaachuu qaba. Malleen kunniin qabiyyee barnootichaa hojiitti hiikuufi kaayyoo barnootichaa kan galmaan gahan ta'uu qabu. Malleen baruufi barsiisuu kunniin bifa walsimateen meeshaalee sadan (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barataa) keessatti dhiyaachuu qabu. Qabiyyeen qajeelcha barsiisaa keessatti qophaa'u wayitii barnootaa, malleen baruufi barsiisuu, meeshaalee deeggarsa barnootaa fi kkf. Wajjin walsimatee yoo hin qophoofne ta'e barsiisotarratti dhibbaa geessisuu danda'a. Kana jechuun, barsisonni qabiyyee barattoota isaanii hubachisu qaban otuu hin hubachiisin hafuu danda'u. Kanaaf immoo qabiyyeen barnootaafi wayitiin barnootaa, malli baruufi barsiisuu, meeshaaleen deeggarsa barnootaa yoo walsimataniin dhiyaatan barsiisotaaf akka mijaawaa ta'u hayyuun Gettinger (1989:115) ni ibsa. Yaada hayyuu kanaarraa wanti hubannu qajeelchi barsiisaa kaayyoo barnootaa bu'ura godhachuun kan

qophaa’e, barsiisotaafi kan haala mijeessuufi tumsu ta’ee kaayyoo silabasii keessatti taa’e faanaa walsimatee qophaa’u akka qabu hubachiisa.

2.3. Walitti Dhufeenya Silabasii,Kitaaba Barataafi Qajeelcha Barsiisaaa

Akka yaada Dublinifi Olshtain (1986) ibsanitti, kitaabni barnootaa kan qophaa’uu qabu silabasii barnootaa bu’ura godhachuun akka ta’eedha kaa’u. Kanaaf kitaabni barnootaa yemmuu qophaa’u, kaayyoo, qabiyyee, gochawwan baruufi barsiisuu, madaallii, wayitii barnootaafi meeshaaleen deeggarsa barnootaa wajjin walsimachuu qabu. Kitaabni barnootaafi silabasii barnootaa dandeettiwwan barnootaa bifa walsimatuun qabatani qophaa’uu qabu.

Kitaabni barnootaa silabasii barnootaa faanaa walsimatee deemuun isaa madaalamuu akka qabu Dublinifi Olshtain (1986:29) ni eeru. Madaalamanii kan walsimatan yoo ta’an hojiirra ooluu akka danda’an, kan walhinsimanne yoo ta’an garuu lamaan isaaniyyu adda addatti xiinxaluufi sababoota gargar ta’aniif adda baasuun akka barbaachisu ibsu. Erga silabasiin barnootaa qopha’een booda fedhiwwan barattootaa haarofniifi malli baruufi barsiiuu kan biroo kan mul’atu yoo ta’e kitaabni qophaa’u silabasii barnootaarraa akka adda ta’u ykn faallaa sanaa silabasii barnootaa kan hojiirra oolchuun kan hindanda’mne yoo ta’u, silabasiin barnootaafi kitaabni barnootaa gargar ta’uu akka danda’an ibsu. Waan kana ta’eef meeshaalee barnootaa madaalanii kan walhinsimanne yoo ta’an irra deebi’anii qopheessuun barbaachisa akka ta’e hayyoonni kun eeranii jiru.

Kana malees Richards (2001) haala walsimannaa silabasii barnootaafi kitaaba barnootaa yoo ibsu,”Hojiin duursaan haala baruufi barsiisuu silabasii barnootaa qopheessuudha. Sana booda kaayyoo silabasichaa bu’ureeffachuun meeshaalee baruufi barsiisuuf oolan qopheessanii barsiisotaafi barattoota wajjin hojiirra oolchuudha,”jedha.

Akka yaada kanaatti silabasiin barnootaa kitaaba barnootaa duurse qophaa’a. Kitaabni barnootaa kaayyoo silabasii barnootaa bu’ura godhachuun walsimatee qophaa’a. Akkuma hayyoonni olitti ibsanitti hojiin itti aanu haala walsimannaa meeshaalee kanneenii madaaludha. Meeshaaleen kunniin walsimatani qophaa’anii jiru yoo ta’e hojiirra oolchuun ni danda’ama. Garaagarummaan isaaniis yoo xiqqaa ta’e adeemsa keessa madaalaa deemuun hojiirra oolchuun akka danda’amu mul’isa. Haa ta’u malee

walsimannaa dhabuun isaanii kan heddummaatu yoo ta'e irra deebi'uun qopheessuun barbaachisaa akka ta'e hubachiisa.

2.4 Gahee Meeshaalee Barnootaa Haala Baruufi Barsiisuu Keessatti

Dhimmi baratoonni afaan barataniif dandeettii afaan isaanii caalatti fooyyessanii, jechoota filatamoon yaada bilchaataafi qindaa'aa dabarsuuf, yaada ofii ibsuufi ofitti amantaa isaanii fooyyeffachuuf akka ta'e ibsa. Salamon (1987). Haaluma kana fakkaatuun Fikremariam (2007) qorannoo isaatiin baratoonni afaan kan barataniif gara fulduraatti hawwii hojii fooyya'aa argachuu ittiin milkeeffachuuf, sadarkaa barumsa isaanii ittiin guddifachuuf, itti fayyadama afaan isaanii guddifachuufi walumagalatti rakkoo jireenya isaanii keessatti isaan muudatu ittiin furuufi hawwii ykn fedha isaanii ittiin guuttachuuf, bakka addunyaan gahe ittiin qaqqabuuf akka ta'e ibsa.

Akka yaada hayyoota armaan oliitti faayidaan afaan barachuu inni guddaan dandeettiiwwan afaanii ittiin fooyyeffachuu, jiruufi jireenya ofii ittiin mo'achuufi haala addunyaan irra jiru ittiin hubachuuf akka ta'e hubachiisa.

Kaayyoon barnoota afaanii kun akka galma yaadame gahu gaheen meeshaalee barnootaa ol'aanaadha. Kunis namni tokko akka afaan beeku taasisa. Namni tokko immoo afaan nibeeka kan jennu waan lamarratti xiyyeeffachuun. Isaanis beekumsa afaaniifi dandeettiiwwan afaaniiti. Dandeettiiwwan afaanii isaan bu'uraa warri jedhaman: dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu yoo ta'an isaanis baruufi barachuudhan kan argamaniidha. Dandeettiiwwan dhaggeeffachuufi dubbachuun kan maatii ykn naannoorraa baramaniidha. Haata'umalee dandeettiiwwan kun tooftaafi haxa (methods and techniques) garagaraatti fayyadamuun karaa saayinsaawaa ta'een odeeffannoo argachuufi kennuuf akka itti fayyadamaniif haala mijeessa. Jireenya qabatamaa (in real life situation) keessattis ogummaawwan kun irra deddebi'uun kan tajaajilaniidha. Dandeettiiwwan dubbisuufi barreessuu ammo sagantaa idileen mana barumsaa seenuun kan baratamuudha. Afaan Oromoo kutaa 9ffaa qajeelcha barsiisaa (Fuula viii). Hariiroo dandeettiiwwan afaanii waliin qaban ilaalchisee, Beekam (2015:78) hayyoota Anderson fi Lynch (1988) waabeffachuun yoo ibsu," Dandeettiiwwan afaanii hundi isaanii kan walqabatan, tokko kan birootiif ka'umsa ta'ee kan tajaajiluudha. Haata'u malee dandeettiin dhaggeeffachuu kan biroo caalaa dandeettiiwwan dubbachuufi

dubbisuu wajjin hariiroo cimaa qaba. Dandeettiwwan dhaggeeffachuufi dubbachuu yeroo baay'ee kan addaan hinbaane, tokko isa biroo kan deeggaruufi kan jajjabeessuudha.”

Akka yaada hayyuu kanaarraa hubachuuf yaalametti dandeettiwwan afaanii kunniin kan walitti hidhata qabaniidha. Ta'us dandeettiin daggeeffachuu caalatti dubbachuufi dubbisuu wajjin akka walitti dhufeenya qabu hubanna. Akkasumas dhaggeeffachuufi dubbachuun kan yeroo baay'ee waldeeggaraniifi waljajjabeessan ta'uu hubanna. Waan kana ta'eef meeshaaleen barnootaa yemmuu qopha'anitti dandeettiwwan kanniin akkaataa duraa duubummaa isaanitiin, akkasumas hariiroo isaan waliin qaban xiyyeeffannoo keessa galchuun akka barattoonni dandeettii afaanii horachuu danda'anitti qophaa'uu qabu. Kan biraa gahee meeshaalee barnootaa ilaalchisuun Adaanaa (2013) hayyuu Heinrich, waabeffachuun yoo ibsu,

Meeshaaleen barnootaa sadarkaa kamirrattuu kennamu haala itti odeeffannoo barnootaa toora galee ykn caalatti akka hubataniif qindaa'ee barattoota bira ga'uun bu'a qabeessa kan taasisuudha. Kana malees barnoota qabatamaa taasisuun qabiyyee barnootaa gola keessatti kennamu naannoo isaa waliin walsimsiisuun dhiyeessuun haala baruufi barsiisuu daran mijataa kan taasisuudha. Adeemsa hojii baruufi barsiisuu qabatama taasisuuf meeshaalee barnootaa qabiyyee barnootaa wajjin deemanitti gargaaramuun caalatti barnootichi faayidaa akka qabaatu taasisa.

Akka yaada kanarraa hubatamutti meeshaaleen barnootaa akka odeeffannoon barnootaa barattoota bira gahu taasisa. Kana malees barnoonni kutaa keessatti kennamu haala naannootiin walqabsiisuun barnoota sana qabatama godha. Gama biraatiin meeshaaleen barnoota afaanii tumsuu, akkasumas deeggaruurra darbee wantoota afaaniin ibsuun hindanda'annellee addeessudhaan qabatama taasisuuf akka oolaniif meeshaaleen kun dandeettiwwan afaanii barattootaa kan fooyyessan cimsaniifi dagaagsan cinaatti waalta'insaafi guddina afaanichaa keessatti gahee ol'aanaa qabu. Barattoonnis fuula duratti dandeettii waliigalaa akka qabataniifi qorannoo sadarkaa adda addaatti isaan qunnamuuf akka of qopheessan gargaaruun ,barattoonnis afaanicha sirritti akka baratan, waa'ee dandeettiifi beekumsa afaanichaas akka horatan meeshaaleen barnootaa gahee ol'aanaa qaba. Walkin (1982).

Akkasumas meeshaalee barnootaa keessaa tokko kan ta'e qajeelchi barsiisaa kaayyoo, qabiyyee, mala baruufi barsiisurratti odeeffannoo gahaafi barbaachisaa ta'an dhiyeessuun

kitaaba barnootaatti fayyadamuufi Afaan Oromoo akka afaan tokkoffaatti barsiisuuf haala mijeessuu keessatti gahee guddaa qaba. Kana malees barsiisota qajeelchuu keessatti gumaachi kennu salphaa miti. Kunis karoora baafachuuf, waa fooyyessanii ykn mijeessanii dhiyeessan duursanii addaan baafachuun akka danda'amuuf, akkasumas qabxiilee barbaachisoorratti yaada gahaa argachuurratti gaheen inni qabu salphaa miti.

Walumagalatti meeshaaleen barnootaa sirna barnootaa keessatti haammatamanii qopha'an (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) akkasumas galmeewwan jechootaa sadarkaa adda addaatiif qopha'an beekumsa ta'ee dandeettiwwan afaaniitif tumsi isaan godhan salphaa akka hin taane hayyoonni ni dubbatu.

2.5. Maalummaafi barbaachisummaa walsimannaa Qabiyyee Meeshaalee

Barnootaa

Qabiyyeen meeshaalee barnootaa adeemsa baruufi barsiisuu galmaan ga'uuf kanneen meeshaalee barnootaa keessatti tarreeffaman marti qabiyyee barnootaati. Kana ilaalchisee hayyoonni Wigginsfi Mc Tighe (2006:6) yoo ibsan, "Content is a list of topics and lists of key facts and skills." jechuun maalummaa qabiyyee barnootaa ibsu. Kanarra wanti hubatamu, qabiyyeen barnootaa tarreeffama qabiyyeewwaniifi matadureewwanii akka ta'eedha. Innis, adeemsa ittiin qindaa'ee barataa bira gahu kan mataa isaa qabaachu ilaalchisee hayyuun Breen (1987:83) irratti yoo ibsu, "Qabiyyeen barnootaa tokko yeroo qophaa'u qajeelfamoota kana guutuu qabu. Isaanis: xiyyeeffannoo, kan filatame ta'uu, qabiyyee qabiyyeen kan qoqqoodame ta'uufi duraa duubummaa kan qabu ta'uu qaba." jedha. Yaada kanarraa wanti hubatamu, qabiyyeen barnootaa tokko yeroo qophaa'u xiyyeeffannaa kan argate ta'uu, sirriitti kan filatame ta'uu, walkeessa otuu hintaane qabiyyee qabiyyeedhaan qoqqodamee dhiyaachuufi duraa duubummaa kan qabu ta'uu, innis salphaarraa gara cimaa ta'uu akka qabu hubanna.

Meeshaaleen barnootaa kutaa murtaa'aa tokkoof dhiyaatan walsimanii walfaanaa deemuun barbaachisaadha. Akkuma beekamu meeshaaleen barnootaa kan isaan qophaa'aniif kayyoo tokko galmaan ga'uuf. Kaayyoo adda addaa qabatanii kan qophaa'an yoo ta'e kan kutaa tokkoof qophaa'an otuu hin taane kutaa adda addaatiif kan qophaa'an ta'u. Kana waan ta'eef waldeeggaruufi waltumsuu qabu. Kan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaarra jiru kaayyoo silabasii wajjin deemuu qabua. Qabiyyeen tokko meeshaalee

barnootaa isa tokko irra jiraatee kanneen biroo irra hinjiru yoo ta'e barnoota tokko iftoomina dhabsiisa. Darbees kaayyoo barnootichaa wajjin walitti dhufeenya dhaba. Kanaaf meeshaaleen barnootaa yemmuu qophaa'an walsimannaan jiraachuun barbaachisaa akka ta'e hayyoonni ni eeru.

Meeshaalee barnootaa keessatti bal'inni qabiyyeewwanii, malli baruufi barsisuufi meeshaaleen gargaarsa barnootaa waliin walsimatee dandeettiifi umrii barattootaa wajjin kan deemu ta'uu qaba. Akkasumas kaayyoon barnootaa fedhii barattootaa wajjin wal simee deemuufi haala naannoo wajjin walsimuu, kana malees aadaa ummataafi jechoota safuu eeguu keessatti xiyyeeffannoon jiraachuu qaba. Dabalataanis afaan baratamu afaan waalta'aa, kan looga hundaaf ta'u haammatee qabiyyeen meeshaalee barnootaa walsimannaan dhiyaachuun barbaachisaadha. Nunan (1992). Akka yaada hayyuu kanaatti qabiyyeen barnootaa qophaa'u tokko bal'inni qabiyyee, malli baruufi barsiisuu, umrii barattootaa, kaayyoon barnootichaa, haalli naannoofi kkf walsimatee deemuun barbaachisaa akka ta'e hubanna.

Sababoonni walsimannaan barbaachiseefis, qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa kanneen keessatti dhiyaatan hammam qindoominaafi walsimannaa akka qabaniif kanneen akka dandeettiwwan afaanii, seerlugaafi hiikkaa jechootaa meeshaalee barnootaa keessatti walsimannaan argamuu isaanii, akkasumas gaafileen kitaaba keessaa bahan salphaa ykn ulfaataa ta'uusaa, fakkiiwwan kitaabicha keessatti dhiyaatan ammam aadaa hawaasicha naannoo wajjin deemu isaanii qabiyyeewwan gilgaalota kitaabicha keessaa walta'anii walsimannaa qabaachuu isaanii bira ga'uun rakkoo mul'ate eeruuf waan nama dandeesisuufiidha. Mc.Donugh and Shaw (1993)

2.6. Walsimannaa Wayitii Barnootaa silabasii, K/Bfi Q/B keessatti

Wayitiin barnootaa ramaddii yeroo kan qabiyyee barnootaatiif kennamuudha. Kana malees wayitiin barnootaa kan barattoonni keessatti hirmachuun bu'aa argataniidha. Gettinger (1995). Akka yaada hayyuu kanaatti wayitiin barnootaa daree barnootaa keessatti kan gosa barnootaa tokkoof ramadamu ta'ee kan haalli baruufi barsiisuu qabiyyee barnootaa keessatti raawwatuudha. Wayitiin kun qabiyyee meeshaalee sadeen (silabasii, K/Bfi Q/B) keessatti bifa tokkoon (walsimannaan) qophaa'uu qaba. Fkn. Qabiyyeen barnootaa tokko K/B keessatti 6, Q/B keessatti immoo 7 yoo ta'eefi silabasii

barnootaa keessatti kan kennameef garuu 5 yoo ta'e haala kenniinsa qabiyyee kanarratti rakkoon uumamuu danda'a. Kunis barsiisaan kan karoofate Q/B irratti yoo ta'e, akkaataa shaakaloota K/B keessatti kenname wajjin deemurratti ni rakkata. Kana malees kaayyoo silabasii keessatti taa'e galmaan ga'uurrati dhiibbaa qaba. Kanaaf qabiyyeen wayitii barnootaa tokko silabasii barnootaa bu'ura taasifachuun K/Bfi Q/B keessatti walsimannaa qophaa'uu qaba.

2.7. Faayidaa Walsimannaa Wayitii Barnootaa Silabasii, K/Bfi Q/B keessatti

Qabiyyeen barnootaafi wayitiin barnootaa meeshaalee barnootaa hunda keessatti walsimatee qophaa'u tokko faayidaa guddaa qaba. Kunis qabiyyeen barnootaafi wayitiin barnootaa meeshaalee barnootaa keessatti qixaan walsimatee yoo qophaa'e kaayyoo barnootaa galmaan ga'uuf iddoo guddaa qaba. Qabiyyeen meeshaalee barnootaa wayitii barnootaa bifa walfakkaatuun qabatee walsimannaan hojiirra hin oolle taanan kaayyoon barnootichaa hojiirra oole jechuun hindanda'amu. Kana ilaalchisee hayyoonni Wileyfi Hamischfeger (1974:66) yoo ibsan, qabiyyeen yeroo barnootatiin walsimannaa hinqabne tokko fiixaan ba'iinsa kaayyoo barnootaarratti dhiibbaa qaba. Yaada kanarraa wanti hubatamu qabiyyeen barnootaafi yeroon ramadameef yoo walhinsimanne barataan qabiyyee barnota sanaa otuu hinhubatin hafa. Yaaduma kana hayyoonni Levinifi Tsang (1987 :102) yoo ibsan, “ Bu'aan barnootaa tokko kan madaalamu hanga barattoonni qabiyyee sana baruuf tattaafataniin. Kun immoo hanqina yeroon gufachuu hin qabu”, jechuun faayidaa walsimannaa qabiyyee barnootaafi wayitii barnootaa ibsu. Yaada beektota kanaarra wanti hubatamu, carraaqqii barataan qabiyyee barnootaa tokko barachuuf taasisu keessatti yeroon barnootaa gahaan yoo hinramadamneef, qabiyyee barnoota silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessa jiru wajjin walsimatee hinqophoofne yoo ta'e, barataan qabiyyee barnoota sana otuu hinhubatin hafa. Kanaafuu qabiyyeen barnootaafi wayitiin barnootaa walsimatee yoo qophaa'e barsiisotaafis ta'ee barattootaaf bu'aa akka qabu hayyuun Gettinger (1989:115) ibsee jira.

Garaagarummaan baay'ina yeroo ramadameefi yeroo barnootaaf barbaachisu gidduu jiru fiixaan ba'iinsa barnootaa gadi buusa. Gettinger(1991) kana jechuun yeroon barnootaaf ramadameefi qabiyyeen barnootaa yoo walhinsimanne kaayyoon barnoota sanaa galma hin gahu. Galma ga'iinsi barnoota tokkoo kan madaalamu yoo qabiyyeen barnoota

waggaa wayitii gahaan meeshaalee barnootaa hunda keessatti walsimannaan kennameefii xumurameefi hubannaan barattootaa qabiyyee barnootaa sanarratti yoo dabaleedha. Kana ilaalchisee hayyoonni, Guida, Ludlowfi Wilson (1985) yoo ibsan, qabiyyee meeshaalee barnootaa sadan (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) keessatti yeroo gahaa kennuun yaaddoo barattoonni hubannaa ga'aa qabiyyee sanaaf qaban furuu danda'a, jechuun yaada isaanii ibsu. Kana males wayitiin barnootaa kenname kun walsimannaadhan meeshaalee sadeen keessatti jiraachuu qaba.

Yaada kanarraa wanti hubatamu inni guddaan qabiyyee barnootaatiif yeroo gahaan kennamuu akka qabuufi wayitiin kun immoo bifa walsimannaa qabuun meeshaalee sadan keessattuu dhiyaachuu akka qabuudha. Kanaaf wayitiin qabiyyeewwan silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa Afaan Oromoo yemmuu qopha'an walsimatani manneen barumsaa keessatti yoo argaman rakkoo kanneen maqsuu danda'u.

2.8. Sakatta'a Barruuwwan Walfakkii

Qorannoowwan geggeeffaman keessaa kan mataduree qorattuutin walitti dhiyaaturratti kanneen qorannoo geggeessan keessaa tokko Gurmeessaa (2015) "Qaaccessa Caasaa jechaafi hima Afaan Oromoo kitaabilee barnootaafi kitaabilee wabii "jedhurratti qorannoo geggeesseen caasaa jechaafi himaa Afaan Oromoo dhiyeessurratti kitaabilee barataa, qajeelcha barsiisaa kutaa 9ffaafi kitaabilee wabii Furtuufi Bantuu haaraa keessatti hanqinoota garagaraa caasaa jechaafi himaarratti akka mul'atu argannoo isaatiin mul'isee jira. Qoratiichi hanqinoota argannoo isaatiin eereefis yaada furmaataa kaa'ee jira. Kunis qopheessitoonni meeshaalee barnootaa dhimma caasaa jechaafi himaarratti xiyyeeffannoo guddaa akka gochuu qaban eeree jira. Kan biraa Dirribaa (2016) "Xiinxala qabiyyee caasluga kitaaba barataa kutaalee 11ffaafi 12ffaa" mataduree jedhurratti qorannoo geggeessee yaada argannoo isaa bal'inaan ibseera. Haala argannoo isaatinis, gilgaalonni caasluga shaakalsiisuuf K/B Afaan Oromoo kutaa 11ffaafi 12ffaa keessatti dhiyaatan walitti fufiinsaafi dagaagina qabiyyee boqonnaadhaa boqonnaatti xiyyeeffannoon akka hinkennamneef ibseera. Qoratiichi hanqinoota qorannaa isaatiin argateefis yaada furmaataa eree jira. kunis kitaabota barataa kutaa 11ffaafi 12ffaa keessatti qabiyyeen caasluga barsiisuuf ykn shaakalsiisuuf qopha'an xiyyeeffannoon kennamuufi akka qabu, akkasumas qabiyyeen caasluga shaakalsiisuuf qopha'an kun

walitti fufiinsaafi dagaagina qabiyyee boqonnaadha gara boqonnaatti jiruuf otuu xiyyeeffannaa kenneefi kutaa 11ffaafi 12ffaa gidduu hariiroon isaan waliin qaban otuu cimaa deemee gaarii akka ta'u eeree jira

Qorannoon Gurmeessaa (2015)fi qorannoo Dirribaa (2016) geggeessan kun walitti dhufeenyaafi garaagarummaa qabu. Walitti dhufeenyi isaanii, qorannoowwan lamaan isaaniyyuu kan xiyyeeffatan qabiyye meeshaalee barnootaarratti. Garaagarummaan isaaniimmoo, Gurmeessaan (2015) kitaaba barnootaa kutaa 9ffaan alatti kitaabilee dabalataa, Furtuufi Bantuu haararrattis kan xiyyeeffate caasaa jechaafi himaa xiinxale yoo ta'u, Dirribaan (2016) garuu kitaaba barnootaa kutaa 11ffaafi 12ffaarratti xiyyeeffachuun qabiyyee caaslugaa xiinxaluurratti xiyyeeffachuun kan dhiyeesse ta'uun adda isaan taasisiseejira.

Kan qorattuu kanaa immoo qorannoowwan lamaan kanarraa wanti adda taasisuufi walfakkessu yoo jiraate, qorannoowwan lamaan caasaa himaafi jechaa akkasumas qabiyyee caaslugaa irratti xiyyeeffatu yoo ta'u, kan qorattuu kanaa garuu walsimannaa qaiyyeewwan silabasii,kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa gidduu jiru xiinxaluurratti xiyyeeffata.Wanti tokko isaan taasisu immoo qorannoon kunniin hundisaniyyuu kitaabilee barnootaa irratti xiyyeeffatanii geggeeffamuu isaaniiti.

Kan biraa qorannoo Gaaddisaa (2016) “xiinxala walsimannaa qabiyyee silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa barnoota Afaan Oromoo kutaa 10ffaarratti xiyyeeffate, ”Mataduree jedhurratti qorannoo geggeessee jira. Haala argannoo isaatinis, hanqinoota mul'atan eeree jira.Kunis hanqinoonni walsimannaa hiika jechootaa jiraachuu, qabiyyeewwan dhiyaatan walsimsiisuun yaadannoofi ibsa dabalataa kennuu dhabuu, gaafileewwan tokko tokkoof deebiin sirrii qajeelcha barsiisaa keessatti kennamuu dhabuu argannoo isaatiin eeree jira. Qoratichi hanqinoota mul'ataniif yaada furmaataa kaa'ee jira. Furmaanni ka'amanis, “Qopheesitoonni meeshaalee barnootaa kanneen walsimsiisuun dhiyeessurratti xiinxala gadifageenyaa taasisuufi xiyyeeffannoo guddaa gochuun ciminnaan sakatta'uun rakkoofi hanqinoota jiru yerootti furuu dand'utu irraa eegama,” furmaata jedhu eeree jira

Qorannoo Gaaddisaa (2016), qorannoowwan armaan olitti geggeeffamanirraa wanti adda isa godhu, xiyyeeffannoon qorannoo isaa caasluga irratti qofa osoo hin taane walsimanaa

qabiyyeewwan silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa ta'uu isaati. Qorannoon armaan olii garuu caasluga Afaan Oromoorratti xiyyeeffachuun kan geggeeffamaniidha. Qorannoowwan kun hundisaanii garuu qabiyyee meeshaalee barnootaarratti xiyyeeffachuun isaanii hanga tokko walfakkeenya qabaachu mul'isa.

Gara biraatiin qorannoo Gaaddisaan (2016) geggeesseefi qorannoo qorattuun kun geggeessite matadureen walfakkeenya qabaatanillee kutaa adda addaa irratti geggeeffamuun isaatin adda. Akkasumas qaawwa inni gama walsimannaa qabiyyeewwan silabasii, kitaaba barataafi qajeelchaa barsiisaa dhiyaate ilaalu dhabuun mul'ate kana qorattuun guutuuf qorannoo geggeessitee jirti.

Walumaagalatti qorannoowwan armaan olitti dhiyaatan kanneen yemmuu xiinxallu hundi isaanii kanirratti xiyyeeffatan qabiyyeewwan meeshaalee kan akka: caasaa jechaa, himaa, seerlugaafi walsimannaa qabiyyeewwan meeshaalee barnoota Afaan Oromoo ti. Qorannoowwan kunniin, Meeshaalee barnoota Afaan Oromoo irratti geggeeffamanii hanqinoota jiran eeruufi furmata laachuf adeemsa godhamerratti walfakkeenya isaanii mul'isu. Kana malees waraqaan qorannoo hayyoota kanneenii qorannoo qorattuu wajjin iddoon itti walfakkaatan jiru. Kunis hundi isaanii meeshaalee barnoota Afaan Oromoo irratti hundaa'uun geggeeffamuun hanga tokko walfakkeessa.

Ta'us qorannoowwan yeroo adda addaatti geggeeffaman keessaa akkaataa walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnoota Afaan Oromoo(silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsisaa) keessatti qabiyyeewwan dhiyaatan walsimannaafi garaagarummaa meeshaalee kanneenii irratti qorannoo kan geggeesse Gaaddisaa (2016) yoo ta'u, kunis qorannoo qorattuutin kan adda isa godhu kutaa adda addaarratti geggeeffamuu isaati. Akkasumas qorattuun qaawwa inni gama kanaan ilaalu dhabuun mul'ate guutuuf kan qorannoo kana geggeessiteedha.

Boqonnaa Sadi: Malawwan Qorannichaa

Boqonnaa kana jalatti qorannoon kun haala kamiin akka geggeeffame kan keessatti murteessinuufi qajeelchinuudha. Kutaan kun qorannoo kana kan karaa qabsiisuufi daangessuudha. Kunis: akaakuun qorannoo kanaa kaayyoo isaarratti hundaa'ee kan itti murtaa'u, maddi ragaalee, maddi odeeffannoo, tooftaan odeeffannoon ittiin funaaname akkasumas itti qaacceffame kan keessatti ibsameedha.

3.1 Saxaxa Qorannichaa

Akkuma duraan ibsame orannoon kun kan xiyyeeffatu walsimannaa qabiyyeewwan silabasii, kitaaba barataa fi qajeelcha barsiisaa Afaan Oromoo kutaa 9ffaa bara 2005 A.L.I qophaa'ee dhiyaate irratti. Qorattuun yemmuu qorannoo kana gaggeessitetti ragaalee sakatta'a dookimantiifi afgaaffii barsiisotaarraa argatte qaaccessuuf akkuma barbaacchisummaa isaatti mala akkamtaafi hammaamtaatti fayyadamtee jirti. Sababni malli akkamtaa filatameef, qorattuun ciminaafi hanqinoota walsimannaa meeshaalee barnootaa kanniin biratti mul'ataniif ragaalee karaa adda addaatiin argaman qaaccessuufi ibsuuf hima ibsaatti gargaaramuuf nimijata jettee waan amanteef. Yaada kana Addunyaan (2011) Moon fi Moon (2004:3) waabeffachuun yoo ibsu,"Malli akkamtaa dhimma qorannichaa gadifageenyaan xiinxaluuf isa bu'uuraati,"jedha. Kana malees hayyuudhumti kun yaada kana yoo ibsu," Malleen qorannoo ijoof bu'uura ta'an keessaa inni tokko mala akkamtaati. Malli kun odeeffannoo aslii kan rakkoo qoratamuu san gadifageenyaan dhiyeessun argannoof haala mijeessuurratti humna qaban xiyyeeffata." jedha . Yaada hayyuu kanaa irraa wanti hubannu malli akkamtaa odeeffannoo qorannoo tokkoo gadi fageenyaan xiinxaluuf mala mijataa ta'uu isaa kan mirkaneessudha. Creswell (2007:40), mala kana yoo ibsu,"we conduct qualitative research because we need a complex,detailed understanding of the issues and allowing to tell the stories what we are have read in literature," jedha. Kana jechuun qorannoon akkamtaa kan geggeeffamuuf dhimma walxaxaafi hubannoo gadifageenyaa barbaaduufi seenaa wanta sanaa ilaalchisuun sakatta'a barruu irraa yaada argameen dhugoomsuuf gargaara. Akkasumas Zulton (2007:19) qorannoo akkamtaa yoo ibsu,"Qualitative research involves data collecting procedures that results primary in open-ended non numerical data which is analyzed by non statistical methods",jedha. Yaadni hayyuu kanaas, malli akkamtaa mala odeeffannoo

karaa gadifageenyaan itti argtaniifi bu'aa isaa immoo jechaan ibsan ta'uu mirkaneessa. Malli hammamtaa immoo mala odeeffannoo lakkoofsaan argamee ibsuuf gargaara. Haaluma kanaan qorattuun ragaalee sakatta'a dookumentiirraa argame akkaataa barbaachisummaa isaatiin mala hammamtaa iddoo tokko tokkotti itti gargaaramtee jirti.

Walumagalatti, qorattuun malleen qorannoo kana haaluma barbaachisummaa kaayyoo qorannoo isheerratti hundaa'uun baldhinaan itti fayyadamtee jirti. Malleen kunis, ragaa argamu sirriitti ibsuuf nagargaara jettee waan amanteef filattee jirti.

3.2 Madda Ragaalee

Maddi ragaalee qorattuun gaafilee qorannoo kana keessatti ka'aniif deebii kennuu danda'u jettee amante madda odeeffannoo jalqabaa (primary source data) kan akka meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) yoo ta'u, maddi odeeffannoo lammaffaa (secondary source data) immoo barsiisota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa barsiisaa jiraniidha. Sababni maddi ragaalee kun filatamaniif qorannoo gaggeeffamu kana keessatti kallattiin meeshaalee kanniin irratti xiyyeeffata waan ta'eef ragaalee mijataa ta'e argachuun nidanda'ama jedhamee waan amanameef.

Haaluma kanaan barsiisota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa Godina Baalee Aanaa Gaasaraa manniin barnootaa sadarkaa 2ffaa Gaasaraa fi Naaqqee Nagawoo keessatti barsiisaa jiran hunda isaanii (4) kan fudhataman yoo ta'u isaanis kan fudhatamaniif yeroo dheeraaf mana barumsaa sana keessatti Afaan Oromoo kan barsiisaa turaniifi meeshaalee kana wajjin hariiroo guyyaa guyyaa kan qabaniifi qorannichaaf odeeffannoo gadifageenyaafi qabatamaa ta'e laachuu danda'u jechuun qorattuun waan abdatteefidha.

3.3 Mala Iddatteessuu

Bu'aa qabeessummaa qorannoo kanaaf odeeffannoo maddoota ragaa hundarraa otoo walitti qabuun danda'amee gaarii ture. Haata'uu malee hanqina yeroo, humnaa, beekumsaa fi kkf irraa kan ka'e ulfaataa ta'a. Yaaduma kana Addunyaan (2011:65) yoo ibsu, "Qorannoo gaggeeffamu tokko keessatti iddattoo filachuun waan hinoolledha. Kanniin dhimmichi ilaallatu hundarraa odeeffannoo funaanuun rakkisaadha waan ta'eef." jedha. Yaada kanarraa wanti hubatamu, odeeffannoo madda ragaa hundarraa

funaanuun akka ulfaataa ta'eedha. Yaaduma kana deeggaruun Girmaa (2014:31) yoo ibsu “Asample is a segment of the population selected to represent the population as a whole” akkuma yaada kanarraa hubachuun danda'ametti yoo danda'ame madda ragaa hundarraa odeeffannoo funaani; ta'uu baannan, kanniin eeraman keessaa iddattoo filachuun akka gaggeessamu lafa kaa'a. Kanuma bu'uura godhachuun qorattuun kun qorannoo gaggeessite kana keessatti mala iddatteessuu miti carraa fayyadamtee jirti. Mala kana keessaa immoo iddatteessuu akkayyoo (purposive sampling) n xiyyeeffannoo qorannoo isheeti. Kunis, qorattuun yeroo kutaa 9ffaa kana barsiisaa jirtutti hanqinoonni walsimannaa meeshaalee barnootaa (silabasii, kitaaba barataa fi qajeelcha barsiisaa) darbee darbee ishee mudachaa ture irraa ka'uun kutaa kana filattee jirti. Hanqinoonni kun immoo haala amma irra jiruun akka itti hinfufneefi furmaata argachuu qaba jettee waan amanteef kutannoo qabdurraa kan ka'eedha.

Sababni akkayyoon (purposive sampling) kun filatameef dhimmichi qabiyyee fi kaayyoo qorannichaa irratti hundaa'ee waan qoratamuufi.” Akkayyoo kan jedhameef, akka kaayyoo qorannichaa ykn qoratichaatti odeeffata ykn dubbistoota filachuu waan ta'eef.” Addunyaa (2011:67). Yaanni kun kan mul'isu, namni qorannoo geggeessu tokko kaayyoo qorannichaa irratti hundaayee odeeffannoo dhugummaa, qabatamummaafi amanamummaa qabu funaanuuf namoota dhimmicha irratti hubanoo qaban irraa argachuuf gargaara. Dabalataanis Berg (2001:32) yaada kana yoo cimsu, “we developing a purposive sample, reseachers use their special knowledge or expertise about some group to select subjects who represent this population.”

Haaluma kanaan qorattuun kun barsiisota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa Godina Baalee Aanaa Gaasaraa manneen barnoota sadarkaa 2ffaa 4n jiran keessaa mala iddatteessuu miti carraa (Mala iddatteessuu akkayyoo) fayyadamuun manneen barnoota sadarkaa 2ffaa Gaasaraa fi Naaqqee Nagawoo irratti xiyyeeffachuun kan qoratte yoo ta'u barsiisota manneen barnootaa lameen kana keessatti barsiisaa jiran afran isaaniyyuu mala iddatteessuu hunda hirmaachisuu danda'u fayyadamtee filattee jirti. Isaanis: kallattiidhaan warreen meeshaalee barnootaa kanneen irratti beekumsaafi muxannoo gahaa ta'e qabaachuu danda'u jettee waan amanteefi. Kanamalees qorattuun hojii idilee isheetiin naannoo kanatti hojjechaa waan jrtuuf qorannoo ishee sirriitti galmaan gahuuf yeroo isheettis fayyadamuuf haalli naaf mijata jettee waan abdatteef filattee jirti.

3.4 Tooftaalee Ragaan Ittiin Funaannamu

Qorannoon kamiyyuu ragaadhaan deeggaramuun gaggeeffama. Ragaan ykn odeeffannoon immoo bu'uura qorannooti. Kana ilaalchisuun, Girmaa (2014:34)" The research tools provides the input in to a study and there fore the quality and validity of the output (the findings) are solely depending on it," jedha. Yaada kanarraa hubachuun akka yaallametti qulqullinnii fi bu'a qabeessummaan yookiin fudhtamummaan qorannoo odeeffannoofi meeshaalee odeeffannoon ittiin funaannamu irratti akka hundaa'uudha.

Haaluma kanaan qorattuun kun qorannoo kana gaggeessuuf meeshaalee funaansa ragaa kan akka xiinxala sanadaa (Document analysis) fi afgaaffii fayyadamtee jirti.

3.4.1 Sanada (document analysis)

Meeshaalee funaansa ragaa odeeffannoo funaanuuf gargaaran keessaa tokko sanada (document analysis) dha. Haaluma kanaan qorattuun, qorannoo isheetiif ragaa sirriifi qabatamaa ta'e argachuuf meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa kan akka: silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa walbira qabuun walsimannaa qabiyyee isaanii madaaltee jirti. Yaada kana ilaalchisee, Dastaan (2013) akka ibsetti, "...dokumantoota akka ragaatti gargaaramne kanneen otuu hinfayyadamin dura dhugummaa isaanii hubachuun barbaachisaadha. Dhugummaa isaanii mirkaneeffachuuf immoo qeequun barbaachisaadha." Jedha. Yaada kanarraa kan hubatamu sanada akka madda ragaatti itti fayyadamuun akka danda'amuudha. Kanaaf qorattuun sanadoota armaan olitti eeraman kanneen qorannoo ishee keessatti guutumaa gututti itti gargaaramtee jirti.

3.4.2 Afgaaffii

Af-gaaffiin odeeffannoo gadifageenyaafi baay'ee murteessaa ta'e argachuuf gargaara. Yaaduma kana Shugaze (2009) yoo ibsu, "interview is quite effective in giving information about persons, perception, beliefs feelings, motivations, past and current behaviors." Yaada kanarraa wanti hubannu af-gaaffiin yaada, fedha, kaka'umsaafi ilaalcha namoonni dhimma tokko irratti qaban hubachuufi odeeffannoo argachuuf kan gargaaru ta'uu isaati. Kana malees afgaaffiin odeeffannoo bargaa'fii jalaa harca'anii

hafan gadifageenyaan ibsee ragaa argamsiisurratti mijataa waan ta'eefiidha. Kumer (1996:105).

Dabalataan Dastaan (2013:111) yaaduma walfakkatuun yemmuu ibsu,"afgaaffiin kan qorataafi odeef-kennaan (informant) fuulletti wal arganii odeeffannoo walii kennani,"jedha.Yaanni kun kan mul'isu, afgaaffiin kan qorataan gaaffii afaanii odeef-kennitootaaf dhiyeessuufi battalumatti deebii kennitoonni hubannoo dhimmicharratti qaban afaaniin deebisan ta'uu isaati.

Meeshaan funaansa ragaa kun garaagarummaa kanneen biroo irraa qabu Dastaan (2002:84) yoo ibsu,"odeeffannoon afgaaffiin dhiyaatu yoo ifa hinta'in qorataan keessa deebi'ee fooyyessuufi odeeffannoo kennitoonnillee waan hingaliniif gaafachuuf carraa qabaachuu isaanii meeshaa kana filatamaa taasisa" jedha.Yaada hayyuu kanaarra wanti hubatamuu afgaaffiin deebii kennitoota wajjin gaaffiifi deebii geggeessuun ragaa qabatamaa argachuufi waan hin galiniif irra deebi'anii gaafachuufi kallattii qorannoo ofiitti sirreessuun akka danda'amu hubachiisa.

Haaluma kanaan, afgaaffiin qorannoo akkamtaa keessatti meeshaa funaansa ragaa murteessaafi hubannoo namoonni dhimma tokkorratti qaban baruuf tooftaa gargaaru waan ta'eef qorannoo kana keessatti filatamee jira.

Qorattuun meeshaalee funaansa ragaa kana yemmuu filattetti gaafilee afgaaffiif dhiyaatu 6(ja'a) qopheeffattee jirti.Gaafileen qophaa'an kunis, gaaffilee ijoo kaayyoo qorannichaa faanaa deemuufi qorannicha geggeeffamuuf furmaata ni laata jedhamee abdatameedha.

Gaaffilee qophaa'an kana qorattuun barsiisota iddattoof filatamaniif dabaree dabareen dhiyeessudhaan akka isaan yaada isaanii kennan taasistee jirti.Yaada isaan kennanis yaadannoo qabachuun funaanamee jira.Dhumarratti qorattuun qaaccessuuf akka toluufitti qindeessuun xiinxaltee jirti.

3.5 Mala Ragaan Ittiin Xiinxalame

Qorattuun ragaalee sakatta'a dokumantiifi afgaaffiitiin funaanaman haala armaan gadiitiin qindeessuun qaaccessitee jirti:

Kunis ragaawwan funannaman ofeeggannoo cimaa ta'e gochuun kan kaayyoo qorannichaa faanaa deemaniifi hindeemne addaan baasudhaan sirrummaafi qulqullinni

odeeffannoo funaannamanii mirkana'anii jiru. Itti aansudhaan ragaaleen sakatta'a sanadaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) irraa argaman mala akkamtaafi hammamtaatiin ibsamanii jiru. Kana malees ragaaleen gaaffilee afgaaffitiin barsiisota Afaan Oromoorraa funaannaman garee garee isaanii jalatti mala akkamtaatiin qaacceffamanii ibsamaniiru.

Walumaagaltti ragaaleen sakatta'a sanadaa gabatee keessatti walsimannaan qabiyyee isaanii erga qindaa'ee madaalameen booda bu'aan xiinxala isaanii jala jalatti kan jechaafi lakkoofsaan ibsame yoo ta'u ragaaleen afgaaffiin argamanis jechaan ibsamanii jiru.

Boqonnaa-Afur: Xiinxala Ragaalee Walitti Qabamanii

Kutaa kana keessatti ragaleen qaamota adda addaarraa karaa af-gaaffiifi sakatta'iinsa dookmeentiitiin funanamuun walitti qabaman gadifageenyaan xiinxalamuun qaacceessiifi ibsi qorattuun itti kennamee jira.

4.1 Ibsaafi Odeeffannoo Sirna Barnootaa, Silabasii, Kitaaba Barataafi Qajeelcha

Barsiisaa Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 9ffaa

Adeemsa baruufi barsiisuu keessatti kanneen gahee guddaa qaban keessaa tokko meeshaalee barnootaati. Meeshaaleen kun sadarkaa kutaa tokkoof ni madaala jedhamee ogeeyyii barnootaatin kan qophaa'an yoo ta'u qabiyyeewwan barnootaa (dameewwan beekumsaa) haammatanii kan qopha'aniidha. Cunnings Worth (1995). Meeshaalee haala kanaan qopha'an keessa tokko, barnoota Afaan Oromoo (silabasii, kitaaba baarataafi qajeelcha barsiisaa) kutaa 9ffaati. Meeshaalen kun bara 2005tti Riippabiliika Dimokiraatawaa Feedaraalawaa Itoophiyaatt Ministeera Barnootaatiin qophaa'anii hojiirra kan oolan yoo ta'u boqonnaalee gara garaa kudha-saddeet ofkeessaa qabu. Boqonnaawwan kun barannoowwan adda addaa kan qabiyyeewwan garagaraa kanneen akka dandeettiwwan afaanii, dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuu, barreessuu, hiika jechootaafi ogbarruu barreeffamaa garagaraa haammachuun hojiirra oolaniiru. Shaakalliifi gilgaalonni adda addaas kan barattoota sadarkaa kanatti qabiyyeewwan dhiyaatan shaakalsiisan keessatti qophaa'aniiru. Akkaumas qajeelchi barsiisaa, kaayyoo, qabiyyee, mala baruufi barsiisuu, yaadannoowwan gaggabaaboo, qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaatan tumsan, kaayyoo barumsichaa galmaan gahan irratti hojii barsiisotaaf tumsa gochuuf meeshaaleen kun qophaa'uun hojiirra oolani jiru.

Walumagalatti meeshaaleen barnootaa kun sirna barnootaa bu'ura godhachuun kan qopha'aniifi barattootaafi barsiisotaaf hubannoo garagaraa dhiyeessuun beekumsaafi dandeettiwwan afaanii adda addaa horachiisuuf qabiyyeewwan heddu haammatanii qophaa'uun manneen barnootaa keessatti argamu. Haata'u malee silabasiin manneen barnootaa keessatti hinargamu. Kun immoo kan itti yaadamuu qabuudha. Kanas ta'e san qabiyyeewwan meeshaalee kanneen keessa jiran walsimatani hojiirra ooluu isaanii hubachuuf xiinxalli walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa kanneen sadeen irratti haala armaan gadiitiin taasifameera.

4.2 Xiinxala Walsimannaa Qabiyyee Meeshaalee Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 9ffaafi Hanqinoota Mul'atan

Gabatee-1-Xiinxala Walsimannaa Meeshaalee Barnota Afaan Oromoo Irratti taasifame Boqonnaa 1-3

Qabiyyee			
Boqonnaa w-wan	Siilabasii	Kitaaba barataa	Qajeelcha Barsiisaa
1.	-Dhaggeeffachuu -Hiika jechootaa kennuu -Caasluga	-Dhaggeeffachuufi dubbachuu -Dubbisuufi dubbachuu -Hiika jechootaa -Afoola: Mammaaksa -Barreessuu: Keeyyata barreessuu	-Ogummaa dhaggeeffachuufi dubbachuu -Barreeffama amaloota Afaanii -Barreessuufi dubbachu -Hiika jechootaa -Mammaaksa -Keeyyata barreessuu
2.	-Dhaggeeffachuu -Dubbisuu -Hikajechootaafi gaalewwanii kennuu -Caasluga	-Ddhaggeeffachuufidubbachu -Dubbisuufi dubbachuu -Caasluga -Birsaga -Barreessuu	-Dhaggeeffachuufi dubbachuu -Barreessuufi dubbachuu -Keeyyata barreessuu -hiika jechootaafi gaalee -jechoota tishoo
3	-Dubbisuu -Hiika jechootaa -Caasluga	-Dubbisuufi dubbachuu -Dubbachuu -Barreessuu	-Dubbisuufi dubbachuu -Tooftaalee dubbisuu -Hiika jechootaa -Barreesuu

Akkuma gabatee armaan olii irraa hubatamutti Boqonnaa 1ffaa qabiyyeen siilabasiif dhiyaate keessatti ogummaan dhiyaate caasluga, dhaggeeffachuufi hiikaa jechootaa qofa yoo ta'u, K/Bfi Q/B keessatti garuu ogummaawwan dhaggeeffachuufi dubbachuu

akkasumas barreessuufi afoolli dhiyaatanii jiru. Caaslugni kan dhiyaate silabasii keessatti qofa. K/Bfi Q/B keessatti hinibsamne. Kun immoo qabiyyeewwan dhiyaatan 6 keessaa 3 (hiika jechootaa caaslugaafi dhaggeeffachuu) qofti silabasii keessatti yoo argaman qabiyyeewwan 5(dhaggeeffachuu,dubbachuu, dubbisuu,hiika jechootaa fi afoollii) kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti walsimannaan argamu. Kana malees qabiyyee “Dhaggeeffachuu fi dubbachuu,” jedhu jalatti gilgaalonni kennaman qabiyyee dhiyaate faanaa hindeeman kunis kitaaba barata: fuula tokko, gilgaala lammaffaa jalatti,

K/B: Barsiisaan kee barreeffama “Amalootaa Afaanii” jedhu siif dubbisa: Ati ammo dhaggeeffachaa bakka duwwaa guuti. (K/B fuula 1)

Q/B: Shaakala kana jalatti barattoonni gaaffiwwan kitaaba barataa keessatti gilgaala lama jala jiru akka itti barattuu isaaniirratti barreeffatan taasisi.Q/B fuula 2)

As irraa wanti hubatamu shaakalli barattoonni akka baratan godhamu osoo dhaggeeffachuufi dubbachuu ta’ee jiruu qabatamaan garuu kan raawwwataa jiran dhaggeeffachuufi barreessuu ta’ee mul’atee jira.Kaayyoon qabiyyee silabasii immoo barattoonni ogummaa dhaggeeffachuu akka horataniidha.Walumagalatti xiinxala taasifameen silabasiifi meeshaalee lamaan gidduu hanqinni walsimannaa akka jiruufi K/Bfi Q/B hanga tokko hanqinni jiraatulle irracaalaan isaanii walsimannaa akka qaban hubatamee jira.

Boqonnaa lama jalatti hanqinnoonni walsimannaa qabiyyee meeshaalee kanneen muraasni mul’atanii jiru.kunis: qabiyyeen silabasii dubbisuu yoo ta’u, K/Bfi Q/B keessatti dhaggeeffachuufi dubbachuu ta’ee mul’ata. Kana malees qajeelcha barsiisaafi kitaaba barataa keessatti dubbisuufi dubbachuu yoo ta’u qabiyyeen Q/B,“ barreessuufi dubbachuu” ogummaa jedhu qabatee dhiyaatee jira. Qabiyyee silabasii keessatti immoo, “hiika jechootaa fi gaaleewwanii,” kan jedhuun dhiyaatee jira. Ogummaawwan kun akkuma hubatamutti bifa tokkoon hindhiyaanne.Qabiyyeen silabasii bifa walsimachuu danda’uun K/Bfi Q/B keessatti dhiyaachuu otuu qabu gargar ta’ee qophaa’ee jira. Kun immoo hanqina walsimannaa akka qabu mul’isa .Kunis silabasii keessatti qabiyyee 3(hiika jechootaa, dubbisuufi caaslugni) qofti yoo argaman, K/B keessatti immoo qabiyyeen 5 (dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuu, caaslugafi barreessuun) yoo dhiyaatan Q/B keessatti immoo qabiyyeen 5(dhaggeeffachuu, dubbachuu, barreessuu,

hiika jechootaafi caaslugni) dhiyaatanii jiru. Kun immoo kan mul'isu K/Bfi Q/B gidduu walsimannaan hanga tokko yoo jiraatu silabasii faanaa hanqinni walsimannaa akka jiru mul'isa. Kan biraa gilgaala 2ffaa, jalatti qabiyyeen dhiyaate ogummaa dhaggeeffachuu yoo ta'u qajeelfamni kenname:(K/B, fuula 14) irratti,

K/B: Barreeffama barsiisaan kee siif dubbisu dhaggeeffachaa iddoo duwwaa guuti.Sana booda deebii keessan gareen waliif mirkaneessa.

Q/B: “Shaakala kana barattoonni akka dabtara isaaniirratti garagalfatan itti himi.Gaafiwwan garagalfatan kana akka dubbisa dubbifamuuf dhaggeeffachaa akka guuttatan taasisi”. Q/B fuula (12). Kanarraa kan hubatamu barattoonni kan shaakalaa jiran ogummaa dhaggeeffachuu qofa otuu hin taane ogummaa barreessuutis shaakalaa jiru.Kanaaf immoo qabiyyee kana jalatti ogummaa dhaggeeffachuu qofaan dhiyaachuurra ogummaa dhaggeeffachhuufi barreessuu ta'ee dhiyaachuu qaba.Ogummaawwan hundumtuu walitti hidhata qabtanillee bifa walsimuun meeshaalee sadeen keessatti yoo hinjiraanne walsimannaa dhabsiisa.Kun immoo qabatamaan qabiyyee meeshaalee kanneenii keessatti mul'atee jira.

Boqonnaa 3ffaa jalatti immoo qabiyyeen silabasii dubbisuun dhiyaate.K/B fi Q/B keessatti garuu, dubbisuufi dubbachuu ta'ee argama. Kana malees ogummaan barreessuu qabiyyee K/B fi Q/B keessatti kennamee jira. Qabiyyee silabasii keessatti garuu wanti ibsame hinjiru.Kunis walsimannaan K/B fi Q/B jiraachuu yoo mul'isu, siilsbasii keessatti immoo garaagarummaan jiraachuu mul'isa. Kana malees qabiyyee siilabasii keessatti ogummaa dubbisuufi caaslugaatiin alatti ogummaawwan hafan akka hinjirre hubatamee jira. Qabiyyeen caaslugaa silabasii keessatti dhiyaate kun immoo Q/Bfi K/B keessatti hindhiyaanne. Haaluma kanaan qabiyyeen 3(dubbisuu,hiika jechootaafi caaslugni) qofti silabasii keessatti yoo dhiyaatu, K/Bfi Q/B keesstti garuu qabiyyeewwan 5(dhaggeeffachuufi dubbachuu, hiika jechootaafi barreessuun) dhiyaatnii jiru. Kun kan mul'isu meeshaalee kanneen lamaan gidduu qindoominni walsimannaa yoo jiraatu silabasii faanaa garuu hanqinni jiraachuu hubanna.

Walumaagalatti xiinxala boqonnaalee sadan kanarratti taasifameen walsimannaan qabiyyeewwanii Q/Bfi K/B waliin yoo jiraatu silabasii wajjin walsimatee deemuurratti hanqinni akka jiru xiinxala taasifamerraa hubachuun danda'ameera.

Gabatee-2: Xiinxala walsimannaa qabiyyeewwan boqonnaa 4-6

Boqonnaa	Qabiyyee Silabasii	Qabiyyee Kitaaba Barataa	Qabiyyee Qajeelcha Barsiisaa
4	-Dubbisuu -Hiika jechootaa kennuu -Caas luga	-Dubbisuufi Dubbachuu -Caasluga -Shaakala keeyyata barreessuu	-Dubbisuufi dubbachuu -Shaakala jechootaa -Caasluga -Shaakala barreessuu
5.	-Dubbachuu -Faallaa jechootaa kennuu -Caasluga	-Dubbisuufi dubbachuu -Caasluga -Fufileefi akaakuu isaanii -Hennaa Ammeennaa	-Shaakala dubbisuu fi dubbachuu -Shaakala jechootaa -Caasluga -Fufiileefi akaakuu isaanii -Maqaa akka maqibsaatti tajaajilu -Hennaa Ammeennaa
6	-Dubbisuu -Hiika jechootaafi faallaa jechootaa kennuu -Caasluga	-Dubbisuufi dubbachuu -Hiika jechootaafi faallaa jechootaa -Sirna tuqaalee -Hennaa Amsiiqaa -Barreessuu	-Dubbisuufi dubbachuu -Shaakala ogummaa jechootaa -Shaakala sirna tuqaalee -Hennaa Amsiiqaa -Barreessuu

Akkuma gabatee 2ffaa irraa hubatamutti, Boqonnaan afur qabiyyee silabasii jalatti dubbisuu yoo ta’u, K/Bfi Q/B keessatti garuu qabiyyeen isaanii ogummaa dubbisuufi dubbachuu ta’ee mul’ata. Kun immoo walsimannaan K/Bfi Q/B jiraachuu yoo mul’isu qabiyyee silabasiitiin garuu garaagarummaan jiraachuu mul’isa. Akkasumas ogummaan bareessuu K/Bfi Q/B keessatti walsimannaa yoo qabaatu qabiyyee silabasii keessatti hindhiyaanne. Qabiyyee silabasii keessatti ogummaa dubbisuutiin alatti dandeettiiwwan afaanii kan akka: dhaggeeffachuu dubbisuufi barreessuu of danda’anii akka qabiyyee tokkootti hindhiyaanne. Kun immoo kan agarsiisu qabiyyeen silabsii keessatti dhiyaate 3(dubbisuu, hiika jechootaafi caasluga), kan K/B keessatti dhiyaatan immoo qabiyyeewwan 4(dubbisuu, dubbachuu, caaslugaafi keeyyata barreessuudha). Q/B immoo

qabiyyeewwan 5(dubbisuu, dubbachuu, shaakala jechootaa, caaslugaafi keeyyata barreessuu) hammachuun qophaa'ee jira. Kun immoo kan mul'isu harki caalaan kitaaba barataafi qajeelcha barssiisaa walsimannaan yoo dhiyaatan, qabiyyee silabasii wajjin garuu hanqinoonni walsimannaa jiraachuutu hubatama.

Boqonnaa shan keessatti immoo qabatammaan kan mul'atu garaagarummaan qabiyyee silabasii, K/Bfi Q/B gidduu jiraachuudha. Kunis qabiyyeen silabasii bakka ogummaa dubbachuu dhiyeessutti,K/Bfi Q/B dubbachuufi dubbisuu ta'ee dhiyaateera.Haaluma kanaan qabiyyeen K/Bfi Q/B walsimatanii dhiyaatanii jiru.Silabasii keessatti garuu walsimatee hin mul'atu. Kana malees qabiyyeen silabasii faallaa jechootaa ta'ee iddoo jirutti Q/B keessatti immoo ” shaakala jechootaa” jedhee dhiyaachuun alatti jechoonni bifa kamiin akka shaakalaman ykn dhiyaatan hin ibsamne.Kunis qabiyyicha iftoomina dhabsiisee jira .Gara biraan qabiyyeen kun K/B keessatti gonkumaa hindhiyaanne. Kun immoo meeshaaleen kunniin hanqina walsimannaa akka qaban mul'isa. Haala kanaan qabiyyeen silabasii 3(dubbachuu, hiika jechootaa caasluga), K/B 3(dubbachuu, dubbisuu, caasluga) yoo ta'u,Q/B immoo qabiyyeewwan 4(dubbisuu, dubbachuu, hiika jechootaa, caasluga) ta'uun baay'ina qabiyyee qabatanii dhiyaataniin garagarummaa mul'isaniiru. Kun immoo hanqinna walsimannaa akka qaban agarsiisa.

Boqonnaa jaha jalattis xiinxala taasifameen hanqinni walsimannaa meeshaalee kanneenii muraasni mul'atanii jiru.Kunis qabiyyee silabasii jalatti ogummaan dhiyaate dubbisuudha.K/B fi Q/B keessatti garuu, dubbisuufi dubbachuu ta'ee dhiyaatee jira. K/Bfi Q/B walsimannaan yoo qophaa'an, qabiyyeen silabasii garuu dandeettii dubbisuu qofa qaba.Ogummaawwaan dubbachuufi barreessuu qabiyyee silabasii keessatti hin ibsamne.Garuu kitaabilee lamaan keessatti ibsamanii jiru.Kana malees qabiyyee silabasiifi K/B keessatti hiika jechootaa fi faallaa jechootaa yoo ta'u, Q/B keessatti, “Ogummaa jechootaa,” jechun alatti jechoonni kunniin bifa kamiin akka hojjataman wanti ibsu hin jiru.Kunis kan waliin hin deemne ta'uun hubatamee jira. Haala kanaan Qabiyyeen silabasii keessatti dhiyaate 3(dubbisuu, hiika jechootaa caasluga) yoo ta'u K/B immoo 5(dubbisuu, dubbachuu, hiika jechootaa, caaslugaafi barreessuu), Q/B immoo qabiyyeewwan 5(dubbisuu, dubbachuu, ogummaa jechootaa caaslugaafi barreessuu) qabatanii dhiyaataniiru. Kun immoo kan mul'isu meeshaalee sadeen gidduu hanqinni

walsimannaa jiraachuudha. Haata’u malee K/Bfi Q/B gidduu walsimannaan akka jiru hubachuun danda’ameera.

Walumagalatti xiinxala boqonnaalee kanneen jalatti taasifameen hanqinoonni walsimannaa qabiyyee silabasii meeshaalee lamaan wajjin kan jiru yoo ta’u, K/Bfi Q/B gidduu garuu walsimannaan bifa fooyyee ta’een dhiyaateera.

Gabatee-3 xiinxala walsimannaa qabiyyeewwan boqonnaa 7-9

Boqonnaa	Qabiyyee Silabasi	Qabiyyee Kitaaba Barataa	Qabiyyee Qajeelcha Barsiisaa
Boqonnaa -7	-Dubbisuu Hiika jechootaa kennuu Caasluga	-dubbisuufi dubbachuu -Faallaa hiika galumsaa -sirna tuqaalee -maqibsaafi gosootaisaa -Hennaa raawwima ammeennaa -Afoola :Geerarsa	-Dubbisuufi dubbachuu -Shaakala jechootaa -Sirna tuqaalee -Maqibsaafi gosoota isaa -Hennaa raawwima Ammeennaa -Afoola:Geerarsa goota faarsu
Boqonnaa- 8-	-Dubbisuu -Hiika jechootaa -caasluga	-Dubbisuufi dubbachuu -Hiika jechootaa haala galumsaa -Bamaqaafi gosoota isaa -Hennaa darbeennaa -Afoola:Tapha ijoollee	-Dubbisuufi dubbachuu -Shaakala jechootaa -Bamaqaafi gosoota isaa -Hennaa darbeennaa -Tapha ijoollee
Boqonnaa -9	-Dubbisuu -Hiika jechootaafi faallaa jechootaa kennuu -Caasluga	-Dhaggeeffachuufi dubbachuu -Hiika jechootaafi faallaa jechootaa -Dubbisuufi Dubbachuu -Gochima -Hennaa tarsiiqaa -Afoola :Durdurii	-Dhaggeeffachuufi dubbachuu -Hiika jechootaafi faallaa jechootaa -Dubbisuufi dubbachuu -Gochima -Hennaa keessa tarsiiqaa -Durdurii adda addaa

Akkuma gabatee armaan oliirraa hubatamutti,Boqonnaa torba qabiyyee silabasii keessatti ogummaan dubbisuu qofti yoo dhiyaatu K/Bfi Q/Bkeessatti ogummaa dubbisuufi dubbachuu ta’ee argama.Kunis qabiyyeen K/Bfi Q/B walsimannaan yoo dhiyaatu

silabasiin garuu kanneen lamaanirra akka adda ta'ee dhiyaate mul'isa. Kana malees qabiyyeen silabasii,” hiika jechootaa kennuu,” yoo jedhu, K/B immoo faallaa hiika galumsaa ta'ee argama.Q/B keessatti garuu “shaakala jechootaa,” jechuun alatti jechoonni kunniin akkamitti akka hiikamuu qaban ifatti wanti ibse hinjiru.Qabiyyeen barnootaa tokko immoo iftoomina yoo hinqabaanne kaayyoo barnootichaa maqsuu danda'a.

Kan biraa boqonnuma kana K/Bfi Q/B keessatti “afoola” jedhee kan ibsame qabiyyee silabasii keessatti wanti ibsame hinjiru.Kun immoo garaagarummaan walsimannaa akka jiru mul'isa. Meeshaaleen kun qabiyyee qabatanii dhiyaataniin yoo xiinxalu, silabasiin 3(dubbisuu, hiika jechootaafi caasluga), K/B 3(dubbisuufi dubbachuu, faallaa hiika galumsaa, afoola), Q/B immoo 3(dubisuufi dubbachuu, shaakala jechootaafi afoola)ti. Silabasii keessatti afoolli gonkumaa hindhiyaanne, K/B keessatti faallaa hiika galumsaa ta'ee kan dhiyaate, Q/B keessatti shaakala jechootaa ta'ee argam.Kun immoo Q/Bfi K/B hubannoon kennan hanqina akka qabu hubanna.Kanaaf meeshaaleen barnootaa kaayyoo tokko galmaan ga'u waan ta'eef walsimachuu qabu.

Boqonnaa 8ffaan immoo silabasii jalatti dandeettii dubbisuu ta'ee otuu jiru K/Bfi Q/B dandeetti dubbisuufi dubbachuutiin dhiyaate.Akkasumas afoolli K/Bfi Q/B keessatti bal'inaan dhiyaatee jiraatullee, silabasii keessatti gonkumaa hin dhiyaanne.Kana malees silabasii keessatti “Hiika jechootaa”, jedhee haadhiyaatu malee, hiikni jechootaa kun hiika jechootaa faallaa,hiika jechootaa haala galumsaa moo hiika jechootaa kallattii ? ta'uun isaa ifatti hin mul'atu.K/B keessatti garuu hiika jechootaa haala galumsaatiin barattoonni akka shaakaluu qaban ifatti ibsamee jira. Q/B keessatti immoo shaakala jechootaa ta'ee gara jalaatti deebii kennuun alatti wanti kaa'ame hinjiru. Hanqinoonni kunniin immoo walsimannaa dhabuu meeshaalee kanneenii mul'isa. Qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaatan 3 (dubbisuu, hiika jechootaafi caasluga)yoo ta'an K/B immooqabiyyeewwann 3 (dubbisuufi dubbachuu, hiika jechootaafi afoola) qabatanii yoo dhiyaatan, Q/Bs akkasuma qabiyyee 3(dubbisuufi dubbachuu, shaakala jechootaafi afoola) hammachuun dhiyaataniiru. Kun immoo kan mul'isu harki caalaan K/Bfi Q/B kan walsimatani qophaa'an yoo ta'u silabsiin garuu walsimatee deemurratti hanqina akka qabu hubachuun danda'ameera

Boqonnaa sagal jalattis qabiyyeewwan silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa baay'een isaanii walsimannaan jiraatanillee darbee darbee hanqinoonni akka jiran xiinxala taasifamerraa hubachuun danda'amee jira. Kunis qabiyyeen silabasii dubbisuu ta'ee yoo dhiyaatu K/B fi Q/B garuu dandeettii dhaggeeffachuufi dubbachuu ta'ee mul'ata. Kana malees silabasii keessatti afoolaafi caasluga qabiyyee tokko jalatti yoo dhiyeessu K/B fi Q/B keessatti garuu afoolaafi caasluga barannoo adda addaa jalatti dhiyaatanii jiru. Asirraa kan hubatamu meeshaalee lamaan walsimannaan yoo dhiyaatan silabasiin garuu garaagarummaa walsimannaa akka qabu mul'isa. Kan biraa silabasii keessatti ogummaawwan akka: dubbachuu, dhaggeeffachuufi barreessuu caalaa dubbisuuf xiyyeeffannaa yoo kennu K/B fi Q/B keessatti haala walsimateen dhiyaatee jiraachuun hubatamee jira. Haala kanaan qabiyyeen silabasii 3 (dubbisuu, hiika jechootaafi caasluga) yoo ta'u, qabiyyeen K/B immoo 5 (dhaggeeffachuufi dubbachuu, hiika jechootaa, dubbisuufi dubbachuu, caaslugaafi afoola) akkasumas Q/B qabiyyeewwan 5 (dhaggeeffachuufi dubbachuu, hiika jechootaa, dubbisuufi dubbachuu, caaslugaafi afoola) qabatanii qophaa'anii jiru. Kun immoo kan mul'isu, qabiyyeen K/B fi Q/B haala walsimateen yoo dhiyaatu silabasiin garuu afoola kan hindabalanne ta'uun garaagarummaa mul'isee jira.

Walumagalatti haala xiinxala gabatee kanarratti taasifameen hanqinoonni muraasni mul'atanii jiru. Kunis walsimannaa dhabuu dandeettiwwanii, hiikni jechootaa kallattii hiikamuu qabaniin ifatti taa'uu dhabuufi caaslugni darbee darbee afoolaan walkeessa makamee ykn afoolli caasluga jala galuun qophaa'uun hanqinoota mul'atan ta'uun hubatameera.

Gabatee: 4 xiinxala walsimannaa qabiyyeewwan barnootaa Boqonnaawwan 10-12

Boqonnaa	Qabiyyee silabasii	Qabiyyee Kitaaba barataa	Qabiyyee Qajeelch barsiisaa
10	-Dubbachuu -Hiika jechootaa kennuu -Caasluga	-Dubbisuufi dubbachuu -Hiika jechootaa -Barreessuu -Dubbachuu -Durduubee -Gochibsaafi gosoota isaa -Raawwima darbeennaa	-Dubbisa “Dhibee Eedsii misoomarratti fidu” jedhu jalatti dhiyaate -Hiika jechootaa -Ibsa gochimaafi gosoota isaa -Raawwima darbeennaa -Maalummaa durduubee
11.	-Dubbisuu -Jechootaafi gaalewwaniif hiika kennuu	-Dubbisuufidubbachuu -Jechootaafi gaalewwan walitti firoomsuu -Walsimannaa anthimaa,mathimaafi gochimaa -Hennaa keessa muraannaa -Sababaafi bu’aa	-Barreeffama dubbisaaf dhiyaate -Hiika galumsa jechootaafi gaalewwanii -Walsimannaa mathima,anthimaafi gochimaa -Sababaafi bu’aa -Hennaa keesssa muraannaa
12.	-Dubbisuu -Jechootaan bakka duwwaa guutuu -Hiika jechootaa haala galumsaan kennuu -Caasluga	-Dubbisuufi dubbachuu -Bakka duwwaa guutuu -Jechoota hiika tokkoo ol qaban -Hima ijoo keeyyataa -Gumee qopheessuu -Keeyyata barreessuu -Sirna tuqaalee -Caasluga:murnaala	-Dubbisa -Jechoota himaan walsimsiisuu -Jechoota hiika tokkoo ol qaban -Hima ijoo keeyyataa -Gumee qopheessuun keeyyata barreessuu -Sirna tuqaalee -Murnaala hima keessatti galchuu

Akkuma boqonnaa kudhan jalatti ibsametti dubbisni “Miidhaan Eedsii misoomarratti fidu,” jedhamee dhiyaate K/B keessatti malee Q/B keessatti wanti barreeffamaan dhiyaate hin jiru. Akkasumas ogummaan barreessuu qabiyyee K/B fi Q/B keessa malee qabiyyee silabasii keessa hin jiru. Kana malees qabiyyeen silabasii jalatti dhiyaate

dubbachuu ta'ee yoo jiru K/B keessatti dubbisuufi dubbachuun dhiyaateera. Q/B keessatti garuu qabiyyeen kun ifatti hin mul'anne. Haala kanaan qabiyyeen silabasii 3(dubbachuu, hiika jechootaafi caasluga) qabatee yoo dhiyaatu, K/Bimmoo 4(dubbisuufi dubbachuu, hiika jechootaa,barreessuufi caasluga) hammachuun dhiyaateera. Q/B immoo qabiyyee 2(hiika jechootaafi caasluga) ofkeessatti qabatee dhiyaateera. Ogummaan barreessuufi dubbisuu kan dhiyaate garuu K/B keessatti qofa. Kun immoo kan hubachiisu meeshaalee kanneen gidduu hanqinni walsimannaa jiraachuudha.

Boqonnaa kudha tokkoo jalatti immoo, silabasiin dubbisuu, K/B dubbisuufi dubbachuu yoo ta'u Q/B garuu barreeffama dubbisaaf dhiyaate jechuun alatti barreeffamni achi keessatti mul'atu hin jiru.Inni biraa qabiyyee silabasii keessatti jechootaafi gaalewwaniif hiika kennu, K/B immoo jechootaafi gaalewwan walitti firoomsuu ta'ee yoo dhiyaatu, Q/B garuu hiika galumsa jechootaafi gaalewwanii kennuu jechuun dhiyeessa. Kanarraa wanti hubatamu qabiyyeen walfakkaatee haa dhiyaatu malee akkataa itti shaakalamu garagara ta'ee mul'atee jira.

Kana malees yaadannoon waa'ee walsimannaa mathimaa, anthimaafi gochimaa fi henna keessa muraannaa K/B, fuula (111) keessatti dhiyaatee jiraatullee walsimannaadhan Q/B keessatti hin kennamne. Kun immoo barsiisonni akka mata duree kanarratti hubanno gahaa hin arganne isaan daangessa. Kanaaf meeshaaleen barnootaa tokko yemmuu qophaa'utti walsimatee walfaanaa deemuun barbaachisaadha. Walumagalatti qabiyyeen silabasii 3(dubbisuu, hiika jechootaafi caasluga) yoo ta'u, K/B immoo 3(dubbisuufi dubbachuu, hiika jechootaa, caasluga),Q/B immoo 2(hiika jechootaafi caasluga) haammatee dhiyaateera. Kun immoo kan mul'su meeshaalee kunniin qabiyyeewwan akka:dubbisuu, caaslugaafi hiikaa jechootaa hammatanii dhiyaachuun walsimannaa isanii yoo mul'isu, K/B/ garuu dubbachuu dabalatee waan jiruuf hanga tokko garaagarummaa walsimannaa akka qaban agarsiisa.

Boqonnaa kudha lama keessattis hanqinonni walsimannaa tokko tokko mul'atanii jiru. Kunis silabasii keessatti ogummaan dubbisuu kan dhiyaate yoo ta'u Q/B fi K/B keessatti garuu dubbisuufi dubbachuu ta'ee dhiyaatee jira. Ogummaan kunniin kan walitti hidhata qabaniifi walfaanaa deeman . Wanti dubbifamu jiraannan dubbachuun ni jiraata. Haa ta'u malee kaayyoon qabiyyee silabasii ogummaan dubbisuu xiyyeeffannaa akka argatuuf kan

dhiyaate fakkaata. Kanaaf immoo bifa walsimateen K/Bfi Q/B keessatti dhiyaachuu qaba. Sababni isaas K/Bfi Q/B kaayyoo silabasii keessatti kaa'ame galmaan ga'u waan ta'eef. (Duliniifi Olshtain1986). Kana malees silabasii keessatti hiika jechootaa haala galumsaan jechuun kan dhiyeesse K/Bfi Q/B keessatti jechoota hiika tokkoo ol qaban ta'ee dhiyaate. Akkasumas sirni tuqaalee K/Bfi Q/B keessatti dhiyaatanillee silabasii keessatti wanti ibsame hin jiru. Kun immoo walsimannaa dhabuu meeshaalee kanneenii mul'isa Qabiyyeewwan meeshaalee kanneenii baay'ina qabiyyee qabatanii dhiyaataniifi walsimannaa isaanii yoo ilaallu, silabasiin qabiyyeewwan 3 (dubbisuu hiika jechootaafi caasluga) kan ofkeessatti haammate yoo ta'u, K/B 4 (dubbisuufi dubbachuu ,hiika jechoota, barreessuufi caasluga) haammatee dhiyaateera. Akkasumas Q/B qabiyyeewwan 3 (hiika jechootaa, barreessuufi caasluga) qabatanii qophaa'anii jiru. Haaluma kanaan harki caalaan qabiyyee K/Bfi Q/B walsimannaan yoo dhiyaatan, silabasiin garuu ogummaa barreessuutiif xiyyeeffannaa kennuu dhabuun hanqina walsimannaa meeshaalee kanneen wajjin akka hinqabaane taasiseera.

Walumagalatti boqonnaalee sadeen kana jalatti hanqinoonni walsimannaa harka caalatti kan mul'atu silabasiifi meeshaalee lamaan gidduutti yoo ta'u K/Bfi Q/B haala fooyyee ta'een walsimataniin mul'atu. kun immoo hanqina ta'uu hubanna. Sababni isaa qabiyyeen K/Bfi Q/B keessatti dhiyaatan silabasii barnootaa bu'ura godhachuun waan qophaa'aniif garaagarummaan jidduu isaanitti uumamuu hinqabaatu.

Gabatee -5 Xiinxala walsimannaa qabiyyeewwan barnootaa Boqonnaa 13-15

Boqonnaa	Qabiyyee silabasii	Qabiyyee kitaaba barataa	Qabiyyee qajeelcha barsiisaa
13.	-Dubbachuu -Bakka duwwaa walqabsiistuu galchuu -Jechootaafi gaalewwan maal akka bakka bu'an -Caasluga	-Dubbisuufi dubbachuu -Odeeffannoo gabaten dhiyaate -Walqabsiisota -Sirna tuqaalee	-Dubbisa -Walqabsiisota -Jechootaafi gaalewwan -Odeeffannoo gabateen dhiyaate -Sirna tuqaalee
14.	-Dubbisuu -Hiika jechootaa kennuu -Casluga	-Dubbisuufi barreessuu -Hiika jechootaa -Caasluga:yaada haqaafi dhuunfaa -Afoola -Mana kitaabatti fayyadamuu -Galmee jechootaa -Barreessuu	-Dubbisuufi barreessuu -Hiika jechootaa -Yaada haqaafi dhuunfaa -Afoola -Qajeelfama -Barreessuu
15.	-Dubbisuu -Jechoota hiika adda ta'e baasuu -Seera loojikii fayyadamuu -Faaruu daa'immanii	-Dubbisuufi dubbachuu -Hiika jechootaa -Seera loojikii -Afoola:faaruu loonii,faaruu jaalalaa	-Dubbisuufi dubbachuu -Shaakaladandeettii jechootaa -Shaakala yaada loojikii -Faaruu daa'immanii

Akkuma xiinxala taasifamerraa hubatamutti,Boqonnaa kudha sadi jalatti qabiyyeen silabasii dubbisuu, K/B dubbisuufi dubbachuu, Q/B immoo “dubbisa” jechuun dhiyeessa. Haa ta’u malee dubbisni Q/B keessatti dhiyaate hin jiru.Ogummaawwan dhiyaatanis meeshaalee kanneen keessatti walsimatani hin jiran.Kana malees silabasii keessatti caasluga jechuun alattii maal maal akka achi jalatti dhiyaatu wanti kaase

hinjiru.Meeshaalee lamaan keessatti garuu caasluga jalatti sirna tuqaalee dhiyeessee jira.Kun immoo kan mul'isu, K/B fi Q/B hanga tokko walsimannaan yoo dhiyaatan silabasii wajjin garuu hanqinni walsimannaa akka jiru hubannaa. Kunis silabasiin qabiyyeewwan 4(dubbachuu, walqabsiisota, jechootaafi gaalewwanfi caasluga) yoo ta'u, K/B immo 4(dubbisuufi dubbachuu, odeeffannoo gabateen dhiyaate, walqabsiisotafi sirna tuqaalee)akkasumas, Q/B 4(dubbisa, walqabsiisota, jechootaafi gaalewwan, odeeffannoo gabateen dhiyaate) qabatee dhiyaateera. Odeeffannoo gabateen dhiyaate kan jedhamu K/Bfi Q/B keessa malee silabasii keessatti hindhiyaanne.Ogummaan dubbisuu immoo K/B keessatti malee silabasiifi Q/B keessatti hindhiyaanne. Kun immoo kan agarsiisu meeshaalee sadeen jidduu walsimannaan akka hinjirreedha.

Akkasumas Boqonnaa kudha afur jalatti qabiyyeen silabasii dubbisuu, K/Bfi Q/B dubbisuufi barreessuu jechuun dhiyaatee jira. Kunis K/Bfi Q/B walsimannaan yoo dhiyaatan silabasii keessatti garuu garaagarummaan mul'atee jira. Kana malees “Afoola “ jedhamee Q/Bfi K/B keessatti bifa walsimateen dhiyaatee jiraatullee silabasii keessatti garuu “caasluga,” jechuun alatti iddoon itti waa'ee afoolaa ibse hin mul'atu.Kana malees qabiyyeen kaatalogiifi galmee jechootaa Q/Bfi K/B keessatti bal'inaan ka'anillee silabasii keessatti walsimannaan hin dhiyaanne. Kun immoo walsimannaa dhabuun meeshaalee kanneen jiddutti akka jiru agarsiisa. Gama biraan gaafiwwan keessaa deebii boqonnaalee kana jalatti Q/B keessatti dhiyaatan walsimannaadhan K/B keessatti hin jiru. Haaluma kanaan qabiyyeewwan meeshaaleen kunniin qabatanii dhiyaatan yoo ilaallu, silabasiin 3(dubbisuu, hiika jechootaafi caasluga), K/B immoo 6(dubbisuufi barreessuu, hiika jechootaa, afoola, galmee jechootaa, qajeelfama mana kitaabatti fayyadamuufiogummaa barreessuu) ofkeessatti haammatee yoo dhiyaatu, Q/B qabiyyeewwan 6(dubbisuufi barreessuu,hiika jechootaa, caasluga, afoola, qajeelfama mana kitaabatti fayyadamuufi ogummaa barreessuu)qabatee qophaa'eera. Kun immoo K/Bfi Q/B walsimannaan yoo qophaa'ee dhiyaatu, silabasii faanaa garuu hanqinni jiraachuu mul'isa.

Boqonnaa kudha-shan keessattis haaluma walfakkaatuun hanqinni hanga tokko mul'achuu isaa hubanna. Kunis qabiyyeen silabasii keessatti dhiyaate dubbisuu ta'ee yoo dhiyaatu K/Bfi Q/B keessatti immoo dubbisuufi dubbachuu ta'ee argama. Qabiyyeewwan warri kaan garuu walsimannaan dhiyaataniiru. Kunis qabiyyeen silabasii 4(dubbisuu, hiika jechootaa, seera loojikii fayyadamuufi afoola)yoo ta'u, K/Bfi Q/B immoo

4(dubbisuufi dubbachuu, shaakala jechootaa, yaada loojikiifi afoola) hammachuun dhiyaataniiru. Kun immoo boqonnoon kun boqonnaawwan biroo caalaa haala fooyya'aa ta'een walsimatee dhiyaachuu hubanna.

Walumagalatti xiinxala boqonnaalee sadeen kana jalatti taasifameen K/Bfi Q/B haala fooyyee ta'een walsimatee yoo qophaa'u, silabasii wajjin garuu hanqinnii akka jiru hubachuun danda'ameera.

Gabatee -6 Xiinxala walsimanna qabiyyeewwan barnoota Boqonnaa 16-18

Boqonnaa	Qabiyyee silabasii	Qabiyyee kitaaba barataa	Qabiyyee qajeelcha barsiisaa
16	-Dubbisuu - Caasluga	-Dubbisuufi barreessuu -Og barruu:qaaccessa ergaa walaloo -Afoola :Faaruu loonii,Faaruu jaalalaa - Ciigoo	- Dubbisuufi barreessuu -Faaruu loonii barreessuu - Faaruu jaalalaa barreessuu -Hiika jechootaa - Ciigoo barreessuu
17	-Dubbisuu -Hiika jechootaa kennuu -Caasluga	-Dubbisuufi barreessuu -Hiika haala galumsaa kennuu -Afoola:Jechamoota,Malleen dubbii,Mammaaksa -Asoosama barreessuu	-Dubbisuufi barreessuu -Asoosama -Hiika jechootaa -Jechamoota ,malleen dubbii,mammaaksa ,sirba -Barreessuu
18 .	-Dubbisuu -Caasluga	-Dubbisuufi barreessuu -Gosoota xalayaa -Barreessuu -Qubguddeessa	-Dubbisuufi barreessuu -xalayaa dhunfaafi xalayaa hojii -tokkummaafi garaagarummaa xalayaa dhunfaafi hojii -sirna tuqaaleefi qub-guddeessa -Barreessuu

Akkuma gabatee 6ffaa jalatti hubatamutti, boqonnaa kudha-jaha keessatti qabiyyeen silabasii (dubbisuu, caasluga) kan K/B immoo 4(dubbisuufi barreessuu, ogbarruu, afoola) yoo ta'u, Q/Bs (dubbisuufi barreessuu, afoola, hiika jechootaa) ta'e argama. Silabasii

keessatti "Caasluga," jedhee kan dhiyaate garuu K/Bfi Q/B keessatti ifatti kan mul'atu afoola. Qabiyyeen silabasiis caasluga ta'ee dhiyaatus kaayyoo barumsichaa jalatti barattoonni akka barataniif kan dhiyaate afoola. Kanaaf immoo caasluga jechuurra foolaan osoo dhiyeesse ta'ee gaariidha. Kana malees silabasiin qabiyyee dubbisuu yoo dhiyeessu K/Bfi Q/B keessatti dubbisuufi barreessuu ta'ee mul'ata. Hiikaan jechootaa immoo Q/B keessa malee meeshaalee lamaan keessatti hindhiyaanne. Kunis hanqinoonni jiraachuu mul'isa. Kana malees boqonnaa 16ffaafi 17ffaa walbira qabnee yoo ilaallu qabiyyeen isaanii walfakkaatadha. Qabiyyeewwan kanniin immoo irra deddeebiin dhiyeessurra bakka tokkotti osoo dhiyaatanii filatamaadha.

Fkn. Boqonnaa kudha jaha-jalatti qabiyyeen baay'inaan ka'e waa'ee afoolati. Kunis faaruu loonii, faaruu jaalalaafi kkf. yoo ta'u boqonnaa kudha- torba jalattis kan ka'e jechamoota, malleen dubbii, mammaaksaafi asoosama barreessuu yoo ta'u kanneen immoo ogbarruu jala galchuun boqonnaa tokkotti dhiyeessuun ni danda'ama. Qabiyyeewwan kun afoola jala galuun K/Bfi Q/B keessatti yoo barreeffaman, qabiyyee silabasii keessatti garuu caasluga jalatti dhiyaatanii jiru. Meeshaalee kanneen keessatti wanti hubatame afoola iddoo tokko tokkotti barannoo tokko jala, caasluga immoo barannoo biroo jala galchuun yoo dhiyeessu, iddoo birootti immoo caaslugaafi afoola bakka tokkotti dhiyeessee jira. Kun immoo hanqina akka ta'etti hubatamee jira. Sababni isaas caaslugniifi afoolli warren garee tokko jalatti ramadamani miti.

Kan biraa boqonnaa 17ffaa jalatti qabiyyeen silabasii dubbisuu, K/Bfi Q/B garuu dubbisuufi barreessudhaan dhiyaatanii jiru. Kunis K/Bfi Q/B walsimannaan yoo dhiyaatan silabasiin garuu gargar ta'ee dhiyaachuun isaa hubatamee jira. Kana malees afoollifi ogbarruun barreeffamaa K/Bfi Q/B jalatti bal'inaan dhiyaatanillee silabasii keessatti waa'een isaa hintuqamne. Ogummaan barreessus haaluma walfakkaatuun silabasii keessatti hindhiyaanne. Qabiyyee isaanii yoo illaallu, silabasiin, 3 (dubbisuu, hiika jechootaa fi caasluga), K/B fi Q/B immoo, 3 (dubbisuufi barreessuu, hiika jechootaa fi ogbarruu) ofkeessatti haammatanii qophaa'aniiru. Haala kanaan K/Bfi Q/B jidduu walsimannaan fooyyee ta'e yoo mul'atu, silabasiin garuu harki caalu meeshaalee kanneen wajjin akka walsimannaa hinqabne mul'isa.

Boqonnaa kudha-saddeet jalattis hanqinoonni walsimannaa akka jiran xiinxala taasifamerraa hubachuun danda'ameera. Kunis silabasiin qabiyyeewwan 2(dubbisuufi caasluga) qofa kan qabatee dhiyaate yoo ta'u, K/Bfi Q/B garuu qabiyyee 3(ogummaa dubbisuu, barreessuufi caasluga) haammatee qophaa'ee jira. Kun immoo kan mul'isu, K/Bfi Q/B walsimannaan kan jiran yoo ta'u silabasii faanaa garuu hanqinni akka jiru hubanna.

Walumaglatti qorattuun xiinxala walsimannaa qabiyyeewwan silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa irratti taasisteen hanqinoonni mul'achuun hubatameera' Kunis kitaabni barataafi qajeelchi barsiisaa harka caaluun kan walsimatani jiran yoo ta'u qabiyyee silabasii wajjin garuu kan walhinsimne ta'uu xiinxala taasifamerraa hubatameera. Akkuma ragaan asirraa argame mul'isutti qabiyyeen silabasii harki caalaan isaa ogummaa dubbisuufi caaslugaatiif xiyyeeffannaa kenna. Kana malees afoolaafi caasluga garee isaanitiin dhiyeessuurra, afoolaafi caasluga waljala fiduun dhiyeessa. Akkasumas qabiyyeewwan akka: barreessuu, dhaggeeffachuutiif xiyyeeffannaan kenne xiqqaadha. Kun immoo walsimannaan K/Bfi Q/B wajjin hindhiyaanne. Sababni isaa meeshaaleen lamaan kun ogummaawwan kanneeniif haala fooyyee ta'een xiyyeeffannaa qabaachuun dhiyaataniiru. Kanaaf meeshaaleen barnootaa kutaa murtaa'aa tokkoof qophaa'an kaayyoo silabasii barnootaa bu'ura godhachuun walsimannaan qophaa'uun galma ga'insa kaayyoo banootaatiif gahee guddaa qabu waan ta'eef haala walsimannaa qabiyyee isaanirratti xiyyeeffannaa kennuun barbaachisaadha.

4.3 Xiinxala Walsimannaa kaayyoo qabiyyee meeshaalee barnootaa dhiyaateen

Silabasii, kitaabni barataafi qajeelchi barsiisaa qabiyyee qabatanii ka'anirratti kaayyoo tokko galmaan ga'uuf kan qophaa'an ta'uu qabu. Kaayyoo adda addaa kan qabatanii qophaa'n yoo ta'e kan kutaa tokkoof qophaa'an osoo hin taane kutaa adda addaatiif kan qophaa'an fakkaachuu malu. Kana malees kaayyoon qabiyyeewwan barnootaa ifatti mul'achuu qaba. Kanas haala armaan gadiitiin ilaalla.

Gabatee: 7 Xiinxala walsimannaa kaayyoo qabiyyee meeshaalee barnootaa

Kaayyoo qabiyyee meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa			
Boqonnaa	Silabasii	Kitaaba barataa	Qajeelcha barsiisaa
1.	-Mammaaksa naannoo isaanii walitti himu	Yaada mammaaksaa addaan baasu	Mammaaksa qaaccessu
3.	-Hiika jechootaa haala galumsaatiin barreessu	-Hiika jechootaa haala galumsaatiin barreessita.	-----
4.	-	-	Keeyyata haala qindaa'en barreessu
6.	Waan tokko walbira qabuun barreessu	-waan tokko walbira qabuun tokkummaafi garaagarummaa isanii barreessita.	-Waan tokko walbira qabuun tokkummaafi garaagarummaa isaanii barreessu
7.	-Ibsa maqaafi gosoota isaa addaan baasanii barreessu	-Maqaafi gosoota isaa hubatta	-Maqaafi gosoota isaa addaan baasanii himu
8.	-Tapha ijoollee akkaataa seera isaatti taphatu	-Tapha ijoollee hubachuun tapha ijoollee naannoo keetti taphatamu barreessuun dareef dhiyeessita	-Tapha ijoollee naannoo keetti taphatamu barreessuun dareef dhiyeessu
12.	-Jechoota hiika tokko ol qaban dubbisa keessaa baasuun hima itti ijaaru.	-Jechoota hiika tokko ol qaban hubatta.	-Jechoota hiika tokko ol qaban hubatta.
15	Seera loojikitiin jecha sirrii ta'e filatu	-Seera loojikii eeguun yaada kee ibsatta	-Seera loojikiitti fayyadamanii yaada loojikaalaa ta'e yaadicha keessaa baasu.
16.	-Walaloo adda addaa barreessu -Ciigoo adda addaa barreessu -Geerarsa loonii barreessu.	- - -Ciigoo keessaa soorgoofi sookoo baasu - Faaruu loonii qaaccessita	- - -Ciigoo keessaa soorgoofi sookoo baasu

Akkuma gabatee armaan oliirraa hubatamutti kaayyoon qabiyyee meeshaalee barnootaa sadan (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) qabatanii dhiyaatan yoo

xiinxalamu, hanqinoonni akka jiran hubatameera. Kunis qabiyyeen walsimatani jiran iddoo tokko tokkotti kaayyoon isaanii gargar ta'anii mul'atanii jiru.

Fkn. Boqonnaa tokko jalatti qabiyyee walfakkaataa ta'aniif kaayyoo garagaraa agarra. Kunis:

Silabasii: Mammaaksa naannoo isaanii walitti himu.

K/B: Yaada mammaaksaa addaan baasu.

Q/B: Mammaaksa qaaccessu.jedha.

Boqonnaa 1ffaa kana keessatti, wanti hubatamu qabiyyee walfakkaataa ta'ee meeshaalee sadan keessatti dhiyaateef kaayyoon isaanii gargar ta'ee mul'achuu isaati. Kaayyoo silabasii keessatti mammaaksa akka walitti himan, K/B keessatti yaada mammaaksa akka addaan baasaniif yoo ta'u Q/B keessatti immoo kaayyoon qabiyyichaa akka mammaaksa qaaccessaniif kan qophaa'eedha. Kanarraa wanti ifatti mul'atu kaayyoon isaanii gargar ta'uudha. Kaayyoon qabiyyee meeshaalee barnootaa kutaa tokkoof qophaa'e gargar ta'uun isaa barnooticha iftoomina dhabsiisa. Iftoonina hinqabu taanan immoo barsiisan waan hojjatu irratti ni rakkata. Waan hojjatu irratti nirakkata yoo ta'e immoo haala baruufi barsiisuratti qisaasa'a yeroo fiduurra darbee kaayyoon barnootaa akka galma hingenye gochuu danda'a. Kanamalees barsiisaa dhimma tokko irratti kaayyoo gara garaa saditu isa muuddata. Kanaaf qabiyyeewwan walfakkaataa ta'aniif kaayyoon walfakkaataan walsimannaan jiraachuu qaba. Sababni isaa meeshaaleen kunniin kaayyoo tokko galmaan ga'uuf deemu waan ta'eef.

Boqonnaa 3ffaa keessatti immoo, kan hubatamu qabiyyee kennameef kaayyoon isaanii, silabasiifi kitaaba barataa keessatti gargar ta'ee yoo dhiyaatu qajeelcha barsiisaa keessa immoo gonkumaa hin jiru.

Fkn. Silabasii: Hiika jechootaa haala galumsaatiin barreessu.(ogummaa barreessutiif jajjabeessa)

K/B: Hiika jechootaa haala galumsaatiin himta.(ogummaa dubbachuu) kan jedhu yoo ta'u Q/B keessa garuu qabiyyeen jiraatullee kaayyoon qabiyyee Sanaa hinjiru. Kanarraa wanti hubatamu qabiyyeen barnootaa jiraatullee kaayyoon isaanii walsimannaan jiraachuu dhabuudha.

Kan biraa boqonnaa 4ffaa keessatti hanqinoota walsimannaa kaayyoo isaanii yemmuu xiinxalu qabiyyeen meeshaalee sadan keessatti dhiyaate “keeyyata barreessu” kan jedhuudha. Kaayyoon keeyyata barreessuu garuu ifatti kan jiru qajeelcha barsiisaa qofarra .Kaayyoon qabiyyee barnootaa tokko qajeelcha barsiisaa qofarra jira yoo ta’e immoo, barnoonni sun icitii barsiisaa qofa ta’ee hafuu danda’a. Darbees barattoonni akka hojii dabalataatti ilaalu malee akka hojii ijootti waan hin fudhanneef yeroon barnootaaf ramadame sun akka gubatetti ilaalu.

Boqonnaa 6ffaa jalatti immoo, kaayyoon silabasii keessatti kaa’ame ifa miti. Kunis, “wanta tokko walbiraqabuun barreessu,” jedha. Garuu wanti walbira qabuun barreessan sun maalii isaati? Tokkummaa moo garaagarummaa isaati? Ifatti wanti kaa’ame hin jiru. K/Bf i Q/B keessatti garuu “wantoota walbira qabuun tokkummaafi garaagarummaa isaanii barreessita “jechuun ifatti kaa’ee jira. Kanaaf meeshaaleen K/BfiQ/B walsimannaan yoo dhiyaatu silabasii keessatti garagarummaan amma tokko nimul’ata. Akkasumas, boqonnaa 7ffaafi 8ffaa keessatti walsimannaa kaayyoo qabiyyeewwan isaanii yoo xiinxalu, hanqinoonni muraasni jiraachuun hubatamee jira.

Fkn. Boqonnaa 7ffaa jalatti, qabiyyee walfakkaataaf kaayyoon dhiyaate

Silabasii: Ibsa maqaafi gosoota isaa addaan baasanii barreessu.

K/B: Maqibsaafi gosoota isaa hubatta.

Q/B: Maqibsaafi gosoota isaa addaan baasanii himu.

Akkuma fakkeenya kanarraa hubachuuf yaalletti qabiyyeen meeshaalee sadeen keessattuu walfakkaataa ta’ee dhiyaatullee kaayyoo qabiyyee irratti hanqinni walsimannaa hanga tokko jiraachuu isaati. Fkn. K/B keessatti, “Maqibsaafi gosoota isaa nihubatu,” yaada jedhu keessatti “nihubatu.” yaanni jedhu, kan madaalamuu miti. Kanaafuu kaayyoo keessatti ka’uu hinqabu. Kun immoo hanqina.

Boqonnaa 8ffaa keessattis hanqinoonni nimul’atu. Kunis,

Silabasii keessatti: Tapha ijoollee akkaataa seera isaatti taphatu.

K/B: Tapha ijoollee hubachuun tapha ijoollee naannoo keetti taphatamu barreessuun dareeff dhiyeessita.

Q/B:Tapha ijoollee naannoo keetti taphatamu barreessuun dareef dhiyeessu.

Akkuma kaayyoowwan kanarraa hubachuun yaalametti, Silabasii keessatti tapha naannoo isaanii gochaan akka agarsiisaniif yoo ta’u, K/Bfi Q/B immoo akka barreessan (ogummaa barreessuu akka horatan) kan gaafatuudha.Kun immoo walsimannaa akka hinqabne mul’isa.

Boqonnaa 12ffaa jalattis haaluma walfakkaatuun walsimannaa dhabuu kaayyoo qabiyyee barnootaa jiraachuu hubanna.

Fkn. Silabasii: Jechoota hiika tokkoo ol qaban dubbisa keessaa baasuun hima ittiin ijaru.

K/B: Jechoota hiika tokkoo ol qaban hubatta.

Q/B: Jechoota hiika tokkoo ol qaban hubatu.

Yaada kanarraa wanti hubatamu, kaayyoon qabiyyee silabasii keessatti dhiyaateefi meeshaalee lamaan keessatti dhiyaatee jiru walsimannaa hin qabu.Kunis kaayyoon silabasii barattoonni jechoota hiika lamaa ol qaban akka barreessaniif(hima ijaaran) yoo ta’u meeshaaleen lamaan garuu akka hubatan jechuun alatti maal gochuu akka qaban ifatti hin jiru.Jechi” hubachuu”jedhu immoo kan madaalamuu miti.Kana jechuun yaada keessa keenyyaa ittin ibsachuuf kan gargaarudha.Kanaafuu kaayyoo keessatti itti gargaaramuu hinqabnu.Haala kanaan dhiyaachuun isaa immoo hanqinni walsimannaa akka jiru mul’isa.

Boqonnaa15ffaa keessattis,hanqinoonni jiraachuun hubatamee jira.Kunis Qabiyyee “seera loojikii” jedhuuf kaayyoon adda addaa dhiyaateera.

Fkn. Silabasii: Seera loojikiitiin jecha sirrii ta’e filatu.

K/B: Seera loojikii eeguun yaada kee ibsita.

Q/B: Seera loojikiitti fayyadamanii yaada loojikaalaa ta’e yaadicha keessaa baasu.

Akkuma yaada kanarraa hubatamutti qabiyyeen isaanii walfakkaata.Haa ta’u malee kaayyoon qabiyyee silabasiifi Q/B keessatti dhiyaate walsimatullee, kan K/B keessatti dhiyaate wajjin hanga tokko walhinsimatu.Boqonnaa 16ffaan keessattis akkuma hubatamutti qabiyyeewwan walfakkaataa ta’anii dhiyaatanii kaayyoon qabiyyee isaanii garuu iddoo tokko tokkotti silabasii keessatti kennamee K/Bfi Q/B keessatti otuu hinkennamin, akkasumas K/Bfi Q/B keessatti kennamee, silabasii keessatti osoo hin

kennamin iddoon itti mul'ate jiraachuun hubatamee jira.Kun immoo hanqinni walsimannaa akka jiru mul'isa.

Gabaabadhumatti yaada armaan olii kanarraa wanti hubatame kaayyoon qabiyyee meeshaalee sadeen keessatti darbee darbee hanqinnooni walsimannaa jiraachuufi iddoo tokko tokkottis kaayyoon ifa ta'e jiraachuu dhabuun mul'ateera.

4.4 Xiinxala Walsimannaa Gilgaalota Kitaaba Barataafi Qajeelcha Barsiisaa

Gabatee: 8 Xiinxala Walsimannaa Gilgaalota K/Bfi Q/Barsiisaa

Boqonnaa	Gaaffilee K/B keessatti dhiyaatan	Deebii Q/B keessatti dhiyaate
1	Gilgaala 5ffaa gaaffii 3ffaa: Abbaan kiyya barumsa hinqabu; Haata'u malee_____ jireenyi heddu isa barsiise.(fuula 6)	Muuxannoon
2	Gilgaala 5c (dhugaa/ soba) Gaaffi 2ffaa: Namni jiraachuf hiriya isa barbaachisa.(fuula 18) Gilgaala 5D (hiika jechootaa) gaaffii 2ffaa : nuffuu,(fuula 19) Gilgaala7E gaaffii 9-11(iddoo duwwaa guutuu),(fuula 21) -9ffaa :Kitaaba tokko tokko keessatti fakkiin_____ argina.Innis ibsa dabalataa qaba, -10ffaa: Obbo qilxuun qotiyyoo qonnaa _____ dhahuun gaarii miti jedha. -11ffaa: Manni jireenyaa baadiyyaa fakkii_____ qaba.	-Soba -Rifachuu -miil jala -moggaa sadi _____
3	Gilgaala 2D (hiika haala galumsaa) gaaffii 11ffaa: Waaqoon farda isaa - <u>dhangalaasaa</u> darbe.(fuula 29)	-Sakarsiisaa
4	Gilgaala 2D (hiika haala galumsaa) gaaffii 2-6,(fuula36) -2. Gahee (k.2) kan jiru garuu (k.3) keessa. -3.furtu(k.2) kan jiru (k.3) keessa -4.goonfate (k.3) kan jiru (k.4) keessa -5. gadadamaa (k.3) kan jiru (k.5) keessa -6. egeree (k.4) kan argagamu (k.7) keessa.	-qooda -murteessaa -horate -rakkataa -gara fuulduraa
5	Gilgaala2C gaaffii 3ffaa (dhugaa/soba) :Kaarbomonooksaayidiin gaasii summaa'in hinqabneedha.(fuula 46)	-dhugaa
6	Gilgaala 2D (hiika jechaa) : saaxilaman ,(fuula 57)	-hiikuu
7	Gilgaala 1B, gaaffii 4ffaa: dararama ,(fuula 64)	-garmalee miidhame
8	Gilgaala 4, gaaffii 3ffaa:Bamaqaa jala muruu,(fuula 81) Aniifi Kenneen kaleessa walagarre. Nuyi hiriya yeroo dheeraati.	-nuyi
9	Gilgaala 4, gaaffii 4ffaa: hiika jecha <u>dhiibbaa</u> ,(fuula 85) Gilgaala 5 (faallaa jechaa filuu) gaaffii 2ffaa;(fuula 85) Mamuu : A. shakkuu B.mallaluu C.abdachuu D.yaada	_____ Mirkaneeffachuu
10	Jecharraa firoomsee baasuu: Gilgaala6A, gaaffii7ffaa Isiniif maal gochutu nurraa eegama?(fuula 102) Jaldeessi tulluu gubbaa taa'u jaalata.	-f Gubbaarra

11	Gilgaala 4 gaaffii 5ffaa (walsimannaa), (fuula 111) Barattoonni qulqulleesan <u>isaanii</u> naannoo	Barattoonni naannoo <u>jaraa qulqulleessan.</u>
12	Gilgaala 1B, gaaffii 3ffaa (hiika haala galumsaa) :limixii, (fuula 115)	-dadacha'uu
13	Gilgaala 2ffaa C, gaaffii 5ffaa (hiika jechaa) :farra, (fuula 182)	-rakkina,balaa
14	Gilgaal 2C ,gaaffii 6ffaa (hiikaan walitti firoomsii) :jalaa bahuu, (fuula 135)	-irra qabuu
15	-Gilgaala 2B, gaaffii 9ffaa (dhugaa/ soba): Eessumaayyuu haa dhufu namoota Afaan Oromoo dubbatan gidduu garaagarummaan hinjiru.(fuula145) -Gilgaala 4B, gaaffii 5ffaa : guntuta ,(fuula 147)	-dhugaa -horiif
17	Gilgaala 6, gaaffii 7ffaa (afoola):(fuula 170) Midhaan muka dheeraa amma _____nyaatu.	_____

Haalauma xinxala gabatee 8ffaa olii keessatti hubatameen boqonnaalee tokko tokko keessatti hanqinoonni walsimannaa gaafilee gailgaalota K/B keessattiifi deebiin isaanii kan Q/B keessaa muraasni ni mul'atu. Kunis boqonnaa 1: gilgaal 5: gaaffii 3ffaa hima;

Abbaan kiyya barumsa hinqabu;Haata'u malee _____ jireenyi heddu isa barsiise.jedhuuf deebii isaa Q/B keessatti” muuxannoon “ jedha.deebii kenname kana fuunee iddoo duwwaa hima kessaa jirutti yoo galchine walsimannaa himaa hin qabaatu.

Fkn. Abbaan kiyya barumsa hin qabu.Haata'u malee muuxannoon jireenyi hedduu isa barsiise. Hima kana irraa kan hubatamu hanqinni walsimannaa jiraachuu dha. Sababni isaa, kan ta'uu qabu (-----muuxannoon jireenyyaa-----) ti malee (-----muuxannoon jireenyi-----) kan jedhu ta'uu hinqabaatu.Kun immoo walsimannaa dhabuu isaa mul'isa.

Boqonnaa 2ffaa keessattis walsimannaa dhabuun meeshaalee kana jiraachuun ni mul'ata.

Fkn. Gilgaala 5C (dhuga/soba)

Gaaffii 2ffaa: Namni jiraachuuf hiriya isa barbaachisa.

Deebiin: soba.

Haa ta'u malee, hawaasummaa keessatti namni jiraachuuf nyaataafi dhugaatii qofa osoo hintaane hiriya isa barbaachisa.Namni nama malee hinjiraatu.Gammachuu, gaddaafi waliin jireenya keessatti nama isa barbaachisa. Kanaaf yaanni kun dhugaarratti hundaa'e waan ta'eef yaada haqaa ta'ee deebiin isaa dhugaa ta'ee kennamuu qabaa ture.Garuu deebiin soba ta'ee kennamee jira.Kun immoo hanqina walsimannaa akka qabu mul'isa.

Kan biraa gilgaala 5D(hiikaan walitti firoomsii) gaaffii 2ffaa, “nuffuu”jedhuuf deebiin kenname “rifachuu”jedhee Q/B keessatti kaa’amee jira.Nuffuun hiikni isaaa rifachuu osoo hin taane jibbuu ykn hifachuu ta’uu qaba. Kunis hanqinni walsimannaa akka jiru mul’isa.Gilgaalli 7E (Iddoo duwwaa jechoota kennaman keessa filii guuti), gaafilee 9-11 jiran deebiin isaanii kanQ/B keessatti kenname wajjiin walhinsimatu.Kunis,

9ffaa: Kitaaba tokko tokko keessatti fakkiin ____ argina.Kunis ibsa dabalataa qaba.

Deebiin: Miil jalaa.

10ffaa: Obbo Qilxuun qotiyyoo qonnaa ____ dhahuun gaarii miti jedha.

Deebiin: Mogaa sadi.

11ffaa: Manni jireenya baadiyyaa fakkii _____ qaba.

Deebii: _____

Akkuma himoota kanarraa hubatamutti, K/B keessatti iddoo duwwaan kennameefi Q/B kessatti deebiin kenname walhinsimatu .Deebiin isaanii Q/B keessatti waljala bade ykn walborcee taa’ee jira.Deebiin 9ffaaf ta’uu qabu 10ffaaf dhiyaatee jira.Kana malees gaaffii 11ffaadhaaf deebiin isaa gonkumaa hinkennamne.Kun immoo walsimannaa dhabuu isaanii mul’isa.

Akkasumas gilgaala 2D (hiika galumsaa kennuu)

Gaaffii 11ffaa: Waaqoon farda isaa dhangalaasaa darbe.

Deebiin: sakarsiisaa.

Jechi dhiyaateefi hiikni kennameef walsimannaa hin qabu. Kunis kan sakaru gaangeedha malee fardaa miti.Fardaaf gulufsiisaa ta’uu qaba malee sakarsiisaa ta’ee hiikni galumsaa itti kennamuu hin qabu.

Boqonnaa 4ffaa jalattis wantoonni walhinsimanne jiru.Kunis gilgaalli 2Dn, jechoota keeyyata keessatti argaman wajjin dhiyeessuudhaan barattoonni akka hiika galumsa jechootaa kennan ajajee jira.Haa ta’u malee jechoonni kennaman keeyyata waliin dhiyaatan keessa hin jiran.

Fkn.Gaaffii 2ffaa: gahee (k.2) jechi kun garuu kan argamu (k.3) keessatti.

Gaffii 3ffaa furtuu (k.2) jechi kan argamu (k.3) keessatti.

Gaaffii 4ffaa: goonfate (k.3) jechi kan argamu (k.4) keessatti.

Gaaffii 5ffaa: gadadamaa (k.3) jechi kan argamu (k.5) keessatti.

Gaaffii 6ffaa: egeree (k.4) jechi kan argamu (k.7) keessatti.

Akkuma gaafilee kanarraa hubatamu jechoonni kunniin keyyata keessa jiran wajjin hindhiyaanne. Walkeessa makamuun keeyyata jechi sun keessa hinjirre faanaa dhiyaatan. Kun immoo barattoonni jechootaaf haala galumsa isaanii argachuu irratti ni rakkatu. Kanaaf gilgaalonni dhiyaatan ifaafi kan barattoota hinshakkisiisne ta’anii dhiyaachuu qabu. Barattoonni hubachuuf kan rakkatan ta’uu hinqabu. Swan Cited in Thorn (1992). Gilgaalonni kun K/B keessatti keeyyata keessa hinjirre wajjin dhiyaatanillee deebiin isaanii Q/B keessatti walsimannan dhiyaatanii mul’atu.

Inni biraa boqonnaa 5 gilgaala 2C/dhugaa ykn soba/ gaaffii 3ffaan,

K/B: Kaarboomonooksaayidiin gaasii summaa’ina hinqabne.

Q/B: dhugaa

Himni K/B keessaatti dhiyaateefi deebiin Q/B keessatti kenname walsimannaa hinqabu Sababni isaa kaarboomonooksaayidiin gaasii summaa’ina qabu malee” Gaasii summaa’ina hinqabne” yaani jedhu soba ta’uu qaba. Kanaaf immoo meeshaaleen kun walsimannaa dhabuu isaanii mul’isa.

Kana malees boqonnaa 6ffaa gilgaala 2D/hiika jechootaa kennuu / gaaffii 6ffaa,

K/B: saaxilaman

Q/B: hiikuu

As irraa kan hubatamu jechi kennameefi hiikni kennameef walsimannaa dhabuu isaati. Jecha kana hima keessatti kennamee wajjin yoo ilaallu,” Namoonni balaa konkolaatatiif saaxilaman hedduudha” jedha. Jechi kun haala galumsa isaatiin yoo hiikamu “rakkoon irra gahee ykn galaatafaman” jecha jedhuun bakka bu’uu qaba malee gonkumaa hiikudhaan ibsamuu hinqabu. Haala kanaan dhiyaachuun isaa hanqina qabaachuu mul’isa.

Boqonnaa 7 gilgaala 1B (hiika kallattii kennuu) gaaffii 4ffaa,

K/B: dararama yoo ta'uu deebiin immoo Q/B keessatti” garmalee miidhame” kan jedhuudha.

Akkuma jechoota kanarraa hubannutti hiikni jecha “dararama” jedhu rakkina ykn miidhama ta’ee dhiyaachuu osoo qabu “garmalee miidhame “jedhee dhiyeessee jira.kun immoo walsimannaa dhabsiisa. Sababni isaa, “dararama” kan jedhu garee maqaati. Garmalee miidhameen immoo xumura.Haala kanaan jechoonni kunniin walsimatani waliin deemuurratti hanqina qabu.Boqonnaa 8ffaa jalattis hanqinni muraasni jiraachuun xiinxala taasifameen mul’atanii jiru.Kunis: Gilgaala 4ffaa (bamaqaa jala muruu) gaaffii 3ffaan

K/B: Aniiifi Kenneen kaleessa walagarre.Nuyi hiriya yeroo dheeraati.

Q/B: Nuyi

Akkuma hima kanarraa hubachuun danda’ametti jechoota kennaman keessaa **Aniiifi Nuyi** bamaqaadha.Haata’u malee Q/B keessatti deebiin kenname” **nuyi”** bamaqaa jedhu qofa.Kun immoo meeshaalen kunniin walsimatani deemuurratti hanqinnii jiraachuu mul’isa. Akkasumas boqonnaa 9 gilgaala 4ffaa (hiikaa jechaa kennuu) gaaffii 4ffaa

K/B: dhiibbaa

Q/B: _____

Yaada kanarraa wanti hubatamu jechi hiikni akka kennamuuf dhiyaate K/B keessatti kennamullee deebiin isaa walsimannaan Q/B keessatti hin jiru.Kana malees gilgaalli 5ffaan (faallaa jechaa fili) yaada jedhu jalatti gaaffii 2ffaan

K/B:mamuu, a/shakkuu b/mallaluu c/abdachuu d/yaada, filannoowwan jedhu dhiyeessulle deebiin isaa Q/B keessatti, mirkaneeffachuu ta’ee dhiyaatee jira.jechi kun immoo gonkumaa filannoowwan kennaman keessa hinjiru.Kunis walsimannaa dhabuu mul’isa.

Boqonnaa 10 jalattis bifuma walfakkaatuun hanqinni walsimannaa ni mul’ata. Kunis gilgaala 6A (jechootarraa firoomsee baasuu), gaaffii 6ffaa,

K/B: Isiniif maal gochuutu nurraa eegama?

Q/B: -f

Kanarraa kan hubatamu bamaqaa ‘isiniif’ jedhurratti firoomseen jiru /-iif/ yoo ta’u deebiin kenname garuu/ -f/ ta’ee mul’ata.Kunis garaagarummaan akka jiru mul’isa. Boqonnaa-11, gilgaala, 4ffaa (walsimannaa mathimaa, anthimaafi gochimaa mul’isu). kan jedhu jalattii gaaffii 5ffaan,

K/B: Barattoonni qulqulleessan isaanii naannoo.

Q/B: Barattoonni naannoo jaraa qulqulleessan.Himni kun walsimannaa mathimaa, anthimaafi gochimaa qabaatullee jechoonni meeshaalee lamaan keessatti itti fayyadame garaagarummaa qabu.Kun immoo himicha iftoomina dhabsiisurra darbe barattoota burjaajessuu danda’a.Boqonnaa 12 gilgaala 1B (hiika jchootaa kennuu) gaaffii 3ffaan,K/B keessatti “ limixii” jecha jedhu hiika isaa Q/B keesstti “dadacha’uu” jedhee kaa’ee jira. Limixii jechuun kan walitti duude ykn dukkanaa’e jechuudha.Hima dhiyaate keessattis hiikuma kana mul’isa.

Fkn. K/B fuula 117irratti: Bosona limixii keessa kutee deeme.

Fuula 119 irrattis: Sababa tokko malee dukkana limixii keessa deemaa ture.

Jecha kana haala galumsa isaatinis kan hubannu yoo ta’e kan walitti duucha’e ykn dukkanaa’e ta’ee argama. Kanaaf jechi dhiyaatefi hiikni kennameef kan waliin hindeemne ta’uu hubanna.

Boqonnaa 14 gilgaala 2C (hiikaan walitti firoomsii) gaaffii 6ffaa jecha “jala bahuu” jedhuuf hiika isaa “irra qabuu” jechuun kaa’ee jira.Jalaa bahuu jechuun miliquu jechuudha.Irra qabuu jechuun garuu uwwisuu ykn dhoksuu jechuudha. Kanaaf hiikni jecha lamaanituu kan walsimatu miti Boqonnaa 15 gilgaalli 2B (dhugaa/soba) hima 9ffaan,

K/B:Eessumaayyuu haadhufu namoota Afaan Oromoo dubbatan gidduu garaagarummaan hinjiru.

Q/B: Dhugaa.

Himni kun kan dhiyaate waa’ee looga Afaan Oromootiin walqabateeti.Dubbattoonni Afaan Oromoo teessuma lafatinis ta’ee caasaa hawaasaatiin walirraa fagachuu danda’u. Kanneen teessuma lafaatiin walirraa fageenya qaban gidduu akkaataa fayyadama afaaniirratti (kan dhamsagaa, birsagaafi jechaa) garaagarummaa qabaachu danda’u. Kun

ammo ummata afaan tokko dubbatan gidduutti haalli garaagarummaa jiraachuu mul'isa. Kanaaf ammo deebiin Q/B keessatti laatamefi himni K/B keessatti dhiyaate walsimannaan akka hindhiyaanne mul'isa. Kan biraa gilgaala 4B, gaaffii 5ffaan jecha “guntuta” jedhuuf deebii isaa Q/B keessatti “horiif “ jechuun dhiyeessa. Jecha kana ummanni Oromoo garuu namaaf itti fayyadama. Horiidhaf immoo “gur’uu” ykn” mucha” jecha jedhu gargaarama. Kunis walsimannaa dhabuu meeshaalee kanaa mul'isa.

Boqonnaa 17 gilgaalli 6(afoola) gaaffii 7ffaan

K/B: Midhaan muka dheeraa amma ____ nyaatu.

Q/B : _____(deebiin hinjiru)

Afoolli kun K/B keessatti dhiyaatu'illee deebiin isaa bifa walsimannaa qabuun Q/B keessatti hinkennamne.

Kan biraa gaafilee keessa deebiti. Gaaffileen keessa deebii Q/B keessatti boqonnaalee hunda keessattuu dhiyaatanille walsimannadhan K/B keessaatti hinkennamne. Kun immoo barsiisonni yeroo gahaa yoo hinqabaanne ta'e barattoota osoo hinshaakalsiisin darbuu danda'u. Kanaaf gaafileen kunniin bifa walfakkaatuun meeshaalee hunda keessattuu dhiyaachuu qabu. Sababni isaas gaafileen kun K/B irra jiru yoo ta'e barattoonni ofii isaanitii yeroo boqonnaa isaanitti shaakaluu danda'u. Waan hingalinif yoo jiraate barsiisota isaaniifi hiriyoota isaanii gaafatanii hubachuuf carraa argatu.

Walumagalatti qorattuun xiinxala walsimannaa gilgaalota K/Bfi Q/B irratti adeemsisteen meeshaalee kanneen keessatti darbee darbee hanqinoonni walsimannaa gilgaalotaafi deebii isaanii akka jiru hubatamee jira.

4.5 Xiinxala walsimannaa wayitii meeshaalee barnootaa dhiyaateen

Gabatee: 9. Walsimannaa wayitii qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa

Wayitii kenname			
Boqonnaa	Silabasii	Kitaaba barataa	Qajeelcha barsiisaa
Boqonnaa 3	7	—	10
Boqonnaa 15	9	—	_____

Akkuma gabatee armaan oliirraa hubatamutti boqonnaalee tokko tokko keessatti hanqinoonni walsimannaa wayitii qabiyyeef kennamee jiraachuu isaatu mul'ata. Kunis silabasiifi qajeelcha barsiisaa keessatti boqonnaalee 18(100%) jiran keessaa 16(89%)kan walsimatan yoo ta'u 2 (11%) immoo akka walhinsimanne mul'isa.

Fkn. Boqonnaa 3ffaa keessatti wayitiin silabasiif kenname 7(torba), qajeelcha barsiisaa keessatti garuu wayitii 10(kudhan)tu kenname. Akkasumas boqonnaa 15(kudha-shanaffaa) keessatti, silabasiidhaaf wayitiin 9(sagal) kennamee jira. Qajeelcha barsiisaa keessatti garuu wanti kenname hin jiru. Kanamalees kitaaba barataa boqonnaalee hunda keessattuu wayitiin barnootaa qophaa'ee hin jiru.

Akkuma beekamu meeshaalee barnootaa tokko kan qophaa'u kaayyoo sirna barnootaa keessatti kaa'ame tokko galmaan gahuuf. Kaayyoo kana galmaan gahuuf immoo bifa walfakkaatuun wayitiin barnootaa kenname sun hojiitti hiikamuu qaba. Kana jechuun wayitiin silabasii keessatti kenname tokko walsimannaadhan meeshaalee hunda keessatti dhiyaachuu qaba. Akkasumas wayitiin barnootaa kitaaba barataa keessattii walsimannaan qophaa'u qaba. Wayitiin barnootaa kitaaba barataa keessatti yoo qophaa'e baratoonni qabiyyee dhiyaateef sana hangam barachuu akka qaban waan beekaniif sababoota adda addaatiin wayitiinillee yoo jalaa gubate yeroon sun akka bakka bu'uuf gaafachuu danda'u. Kana malees qabiyyeen barnootaafi wayitiin barnootaa walsimannaan qophaa'uu qaba. Wayitiin barnootaafi qabiyyeen barnootaa walsimannaa kan hinqabne yoo ta'e baratoonni waan sirna barnootaa sana keessatti horachuu qaban otuu hinargatin hafuu danda'u. Akkasumas sadarkaa itti aanu keessatti waan horatanii deemuu qaban (ciicata) waan hinarganneef kutaa itti aanu keessatti dhiibbaa irratti gessisuu danda'a. Darbees kaayyoon barnootaa akka hinmilkoofta taasisa.

Walumagalatti xiinxala walsimannaa wayitii qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa kanneen irratti taasifameen silabasiifi qajeelcha barsiisaa wajjin walsimannaan fooyyee ta'e jiraatullees kitaaba barataa keessatti wayitiin barnootaa qophaa'ee waan hinjirreef, hariiroo meeshaalee kanneen wajjin qaburratti hanqinni jiraachuu hubanna. Kanaaf K/B keessatti wayitiin barnootaa bifa meeshaalee lamaaniin walsimateen qophaa'uu qaba.

4.6 Af-gaaffii Barsiisotaaf Dhiyaateefi Hiika Isaa

Karaalee odeeffannoon ittiin funaannamu keessaa tokko af-gaaffiidha. Haaluma kanaan qorattuunis milkaa'ina qorannoo isheetiif ni gargaara jechuun waan itti amanteef mala kana itti fayyadamtee jirti. Mala kana keessatti qorattuun gaafilee bu'uraa jaha(6) qopheessuun barsiisota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa barsiisaa jiran afuriif dabaree dabareen dhiyeessuun deebii isaanii akka armaan gadiitti qaaccessuun dhiyeessitee jirti.

Gaaffii-1- Yeroo haala baruufi barsiisuutiif of qopheessitan walsimannaa meeshaalee barnootaa sadan (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) madaaltuu? Yoo kan madaaltan ta'e haala walsimannaa isaanii akkamitti ibsitu?

Deebisaa-1ffaa:

Qophii haala baruufi barsiisuuf taasisu keessatti meeshaalee barnootaa walbira qabuun walsimannaa isaanii nan ilaala. Haata'u malee mana barumsaa keenya keessa meeshaaleen jiran K/Bfi Q/B qofa. Akka mana barumsaa keenyattis ta'e manneen barnootaa naannoo keenyatti silabasiin barnoota kanaa gonkumaa hinjiru. K/Bfi Q/Bgaruu irra caalatti walsimatanii osoo jiran darbe darbee iddoon itti waliin hindeemne jia.

Deebisaa-2ffaa:

Meeshaalee mana barumsaa keenya keessatti argaman kan akka: K/Bfi Q/B walbira qabuun nan ilaala. Silabasiin barnootaa mana barumsaa keenya keessa hin jiru. Meeshaaleen lamaan garuu darbee darbee hanqinoota walsimannaa qabaatanis irraa caalaan isaanii walsimannaadhan dhiyaatanii jiru.

Deebisaa- 3ffaa:

Meeshaalee eraman kanneen keessaa kan nu biratti argaman K/Bfi Q/B qofa. Silabasiin garuu manneen barnootaa naannoo keenya jiran hunda keessattuu hinargaman. Silabasiin kun jiraachuu baatus meeshaalee lamaan garuu walbira qabee walsimannaa isaanii nan ilaala. Adeemsa madaaluuf yaale kana keessattis hanqinoonni ni mul'atu.

Deebisaa-4ffaa:

Barsiisaan yeroo hundaa duursee of qopheessuu qaba. Adeemsa kana keessattis meeshaalee barnootaa jiran walbira qabuun walsimannaa isaanii illaaluun nijira. Anis meeshaalee barnootaa jiran walbira qabee ilaalee jira. Harki caalaan walsimannaa isaanii fooyyee ta'us darbee darbee hanqinoonni nijiru.

Akkuma yaada deebii deebistootaarraa hubatamutti yaanni deebii deebistootaa walfakkaataadha. Kunis: yeroo haala baruufi barsisuf of qopheessanitti K/Bfi Q/B kan wabira qabanii madaala deeman yoo ta'u haalli walsimannaa meeshaalee kanneenii irra caalaan fooyya'aa ta'us darbee darbee hanqinoonni akka jiran qorattuun deebii kennitoota kanneen irraa mirkaneeffattee jirti. Silabasii barnootaa garuu argatanii akka itti fayyadamaa hinjirreefi waa'ee isaa ibsuurraa akka ofqusatanis hubatamee jira.

Haata'u malee barsiisonni kallattiidhaan hojii sirna barnootaa kana galmaan gahaa jiran meeshaalee sadan walfaanaa ilaaluun haala walsimannaa isaanii xiinxalaa deemuun barbaachisaa akka ta'e hubanna. Sababni isaas qabiyyeewwan tokko tokko kanneen silabasii keessatti qofa dhiyaatanii meeshaalee biroo keessatti osoo hindhiyaatin hafan jiraachu danda'uwaan ta'eef barsiisonni duursanii kaayyoowwan hunda hubachuun qabiyyeewwan waliin ilaaluun kaayyoo barnootichaa akka milkeessan silabasiin manneen barnootaa keessatti jiraachun barbaachisaa akka ta'e hubanna.

Gaaffii-2ffaa: Hanqinoonni walsimannaa qabiyyeewwan meeshaalee barnoota kanneenii maalfaa irrattii?

Deebisaa- 1ffaa:

Akka meshaalee kanneen irraa hubadhetti, hanqinoonni walsimannaa irra caalatti walsimannaa dhabuu gaafile kitaaba barataa irra jiruufi deebii qajeelcha barsiisaarra jiruu, kaayyoowwaniifi qabiyyeen darbee darbee walsimuu dhabuu, qajeelfamoonni walsimuu dhabuufi kkfdha.

Deebisaa-2ffaa:

Qabiyyeewwan isaanii hedduminaan walsimatani jiru. Garuu darbee darbee qabiyyeewwan walfakkaataa ta'aniif kaayyoon isaanii gargar ta'uun, gaafilee dhiyaataniif deebiin isaanii walsimate dhiyaachuu dhabuu, dandeettiwwaniif xiyyeeffannaa qixa kennuu dhabuun, qajeelfamoonni walsimannaan jirachuu dhabuun ni jira.

Deebisa-3ffaa:

Hanqinoonni baay'inaan mul'atan, gaafileen dhiyaataniifi deebiin isaanii darbee darbee walhinfaakatu. Qabiyyeewwan tokko tokko immoo K/B keessatti kennamanii Q/B keessatti osoo hinkennamin hafee jira. Gaafileen keessa deebii bifa walsimateen meeshaalee hunda keessaa dhabamuunis ni mul'ata. Kan biraa wayitiin barnootaa kan kenname Q/B keessa qofatti. Q/B kana kessattuu iddoon itti hindhiyaatin jira.

Deebisaa-4ffaa:

Meeshaaleen kun darbee darbee iddoon itti walhinsimanne jiru. Kunis fakkeenyi tokko tokkofi yaadannoon kenname darbe darbee walsimannaan hindhiyaanne. Akkasumas deebiin tokko tokko waljala dhahamee qophaa'ee jira. Irra caalaan isaa garuu haala ciminna qabuufi barattoota gahoomsuu danda'uun qophaa'ee jira.

Akkuma deebii-kennitootarraa hubachuuf yaalametti hanqinoonni meeshaalee kanaa irra caalaan gaafilee K/B keessattidhiyaataniifi deebiin isaanii Q/B keessa jiran walsimachuu dhabuu, qabiyyeewwan dhiyaatan kaayyoon isaanii meeshaalee hunda keessattuu walsimatee jiraachuu dhabuu, qajeelfamoonni kennaman walsimannaa dhabuu, qabiyyeewwan tokko tokko K/B keessatti kennamanii Q/B keessatti osoo hindhiyaatin hafuu, wayitiin barnootaa walsimannaa dhabuu, gaafileen keessa deebii walsimannaan dhiyaachuu dhabuu, gilgaalanniifi yadannoowwan walsimatani jiraachuu dhabuun akka mul'ate qorattuun yaada deebii kennitootaa kanarraa hubatee jirti. Meeshaaleen kun hanqina qabaatuus harki caalaan isaa ciminnaa akka qabu xiinxala taasifamerraa hubatamee jira. Kunis akkaataan dandeettiiwwan itti dhiyaatan, haalli seerlugni itti dhiyaateefi afoolli barnoota keessa itti galuuf yaallame kan barattoota barnootaatti onnachiisuufi kaayyoo barnootaa afaanii wajjin kan deemu ta'uu isaa hubatamee jira.

Gaaffii-3: Meeshaaleen barnootaa yoo walsimachuu baate dhiibbaan qabu maali jettee yaadda?

Deebisaa-1ffaa:

Meshaaleen barnootaa sirritti walsimatee yoo qophaa'uu baate kaayyoon barnootaa galma hinga'u. Barattoonnis barnoota baratan sanatti hinguufan. Barsiisanis dogoggora keessa seenuun hubannoo hintaane barattoota isaa qabachiisa. Kana malees barsiisaafi barataa gidduutti mormii uumuu danda'a. Sababni isaas barattoonni ciccimoon yeroo baay'ee duursanii kitaabota gara garaa dubbisuufi namoota hubannoo qaban wajjin qo'atanii dhufu waan ta'eef deebii isaan quubsu yoo barsiisaarraa dhaban wayitiin barnootaa mormii hintaaneen qisaasa'uu danda'a. Kanaaf hanqinoota kana hambisuuf namoonni meeshaalee kana qopheessan xiyyeeffannaa guddaa kennun qopheessuu qabu yaada jedhun qaba.

Deebisaa-2ffaa:

Akka yaada kootti meeshaan barnootaa kutaa tokkoof qophaa'u walsimatee dhiyaachuu qaba. Kanaan alatti garuu dhiibbaa qabaachuu

danda'a.Kunis barattoonni sadarkaa kanattii waan argachu qaban osoo hinargatin hafu.Kaayyoon barnotichaas hin milkaa'u. Darbees biyyattiin lammii barbaaddu sana dhabuu dandeessi.Akkasumas barsiisonni of hinqopheessineefi beekumsa gahaa hinqabne dogoggora keessa seenuu danda'u.Kun immoo barsiisotaafi barattoota gidduutti walamantaa dhabuu uumuu danda'a.Yeroo kanatti haalli baruufi barsiisuu jeeqamuufi qisaasa'a yeroo fiduu danda'a. Kanaaf qophii meeshaalee kanaa keessatti qaamni dhimmi ilaalu xiyyeeffannaa kennuu qaba.

Deebisaa-3ffaa:

Meeshaalen barnootaa ymmuu qopha'anitti kaayyoon, qabiyyeen, shaakalonniifi deebiin isaanii akkasumasyaadanooowwan meeshaalee hunda keessattuu walsimatani qophaa'uu qbu. Haalli kun hinjiru yoo ta'e garuu adeemsa baruufi barsiisuurratti dhibbaa qabaachuu danda'a.Innis barattoonni barnoota isaanitti hinquufan. Barsiisaanis barnoota qulqulluu ta'e dabarsuu hindanda'u.Akkasumas kaayyoon barnootaa milkaa'u dhaba.

Deebisaa-4ffaa:

Meeshaan barnootaa kutaa tokkoof qophaa'e tokko walsimannaa qabaachuu qabu.Kunis kan kitaaba barataarra jiru walsimatee qajeelcha barsiisaarra jiraachuu qabu.Kanaan alatti garuu kaayyoo barnootaarratti dhibbaa qabaachuu danda'a.Kunis barsiisonni akka ofitti amantaa hinqabaanne taasisa.Barattoonnis akka barsiisota isaanirraa amantaa hinqabaanne taasisa. Kana malees beekumsa argachuu qaban karaa sirrii hintaanen akka argatan taasisa.

Walumagalatti qorattuun odeeffannoo deebii deebistootarraa argatteen yaanni isaanii kan walfakkaatu ta'uu hubatee jirti. Kunis;Meeshaaleen barnootaa yemmuu qopha'anitti yoo walsimatani qophaa'uu baatan barattoonni beekumsa,dandeettiifi ga'umsa argachuu qaban otuu hin argatin hafuu danda'u, Barsiisonni osoo of hinqopheessin kutaa seenanis dogoggora keessa seenuun kallatti sirrii hintaanen barattoota hubachiisuu danda'u, Barattoonni ciccimoon immoo haala kana yoo hubatan barsiisota isaanirraa amantaa dhabu.Kun immoo adeemsa barnootaa keessatti barsiisotaafi barattoota gidduutti waldhabbi uumuun qisaasa'a yeroo fiduu danda'a. Kana malees kaayyoon barnootaa afaanii osoo hinmilkaa'in hafuu danda'a.Biyyattinis lammii horachuu qabdu osoo hinargatin hafuu akka dandeessu hubatamee jira.

Gaaffi-4ffaa: Kaayyoon qabiyyeewwanii walsimannaan qophaa'ee jiraa?

Deebisaa-1ffaa:

“Kaayyoon qabiyyeewwan K/Bfi Q/B keessatti darbee darbee walsimannaa hinqabu. Kunis qabiyyee walfakkaataa ta'eef kaayyoon isaanii iddoon gargar ta'ee itti mul'atu jira.”

Deebisaa-2ffaa:

Kaayyoowwan qabiyyeewwanii irra caalaan walsimatani jiru. Haata'u malee iddoon itti adda ta'an jiru. Kun immoo meeshaalee kanneen walsimannaa dhabsiisa. Kanaaf qaamni meeshaalee kana qopheessan yeroo qopheessanitti xiyyeeffannaa kennuufii qabu. Erga hojiirra oolanis duub-deebii funannachuun irra deebi'uun madaaluu qabu.

Deebisaa-3ffaa:

Kaayyoon qabiyye meeshaalee kanneenii haala fooyyee ta'een qophaa'ullee darbe darbee hanqina qaba. Kunis qabiyyeewwan dhiyaataniif iddoon kaayyoon hinkennamne jira. Kana malees qabiyyee walfakkaataa ta'eef kaayyoon K/B keessatti kennamee Q/B keessatti osoo hinkennamin bakki jiru nimul'ata. Kun immoo meeshaalee kanneen walsimannaa dhabsiisa.

Deebisaa -4ffaa:

Kaayyoon qabiyyeewwanii irra caalan isaa walsimannaan dhiyaatanii jiru. Haa ta'u malee darbee darbee hanqinoonni jiru. Kunis qabiyyeewwan walfakkaataa ta'aniif iddoon kayyoon walfakkaataa ta'e hinkennamin jira. Akkasumas qabiyyeen dhiyaatulle kayyoon isaa osoo hinibsamin bakki itti dhiyaate ni mul'ata. Kun immoo hanqina walsimannaati jedheen hubadha.

Walumagalatti qorattuun deebii kennitootarraa odeeffannoo argatteen meeshaaleen barnootaa kunniin kaayyoon qabiyyeewwanii harki caalaan isaanii kan walsimannaa qaban yoo ta'u darbee darbee hanqinoonni akka jiran hubatee jirti. Kunis qabiyyeewwan tokko tokkoof kaayyoon osoo hinqophaa'in hafee jira. Akkasumas qabiyyee walfakkaataa ta'aniif meeshaalee lamaan keessatti kaayyoon isaanii karaa adda addaatiin qopha'anii akka dhiyaatan yaada deebii kennitoota kanneeniirraa hubatee jirti.

Gaaffii-5ffaa: Hanqinoonni walsimannaa meshaalee kannenii yoo furame bu'aan argamu maali jettee yaadda?

Deebisaa-1ffaa:

“Hanqinoonni kun yoo furaman bu’aan argamu hedduudha. Kunis barattoonni hubannoo gahaa argachuu danda’u. Barsiisanis mamii tokko malee ofitti amantaan barnoota dabarsuu danda’a. Kaayyoon barnootaas ni milkaa’a yaada jedhuun qaba”.

Deebisaa-2ffaa:

“Hanqinoonni kun yoo furaman barattoonni hubannoo walfakkaataa argachuu danda’u. Barsiisanis ofitti amantaan barattoota isaa barsiisuu danda’a. Kana malees naamusni kutaa keessaa gaarii ta’a. Wayitiin barnootaas sirnaan hojiirra oola.”

Deebisaa-3ffaa:

Hanqinoonni walsimannaa meeshaalee barnootaa yoo furame kaayyoon barnootaa gufuu tokko malee milka’uu danda’a. Barattoonnis sadarkaa kanatti hubannoo argachuu qaban horatu. Akkasumas barsiisan mamii tokko malee haala baruufi barsiisuu mijataa ta’e barattoota isaatif dhiyeessa. Barattoonnis gammachuun barnoota isaanii hordofu yaada jedhun qaba.

Deebisaa-4ffaa:

Hanqinni walsimannaa kun yoo furame barattoonni beekumsa, dandeettiifi ga’umsa sadarkaa kanatti qabaachuu qaban horatu. Akkasumas haalli baruufi barsiisuu gaariin ni uumama. Barsiisonnis shakkii tokko malee barnoota barsiisanitti quufanii barsiisuu danda’u. Kanaaf immoo kaayyoon barnootaa galama yaadame gahuu danda’a.

Walumagalatti yaada deebii kennitoota kanarraa odeeffannoo argameen deebiin isaanii walfakkaataa ta’uun hubatamee jira. Kunis hanqinoonni walsimannaa meeshaalee barnootaa yoo furame barattoonni hanqinna tokko malee beekumsa, dandeettiifi ga’umsa sadarkaa kanatti horachuu qaban akka horachuu danda’an, barsiisan barnoota barsiisurratti shakkii tokko malee akka barsiisuu danda’uu, Akkasumas naamusni daree keesssaaas akka mirkanaa’ufi kaayyoon barnootaa gufuu tokko malee akka milkaa’uu danda’u hubatamee jira.

Gaaffii-6ffaa: Meeshaalee barnootaa kanneen keessatti wayitiin barnootaa walsimatani jiruu?

Deebisaa -1ffaa:

Wayitiin barnootaa qajeelcha barsiisaa keessatti kenname walsimannaan kitaaba barataa keessa hinjiru. Kanaaf haala walsimannaa isaanii ibsuun hindanda'amu. Garuu haalli walsimanna wayitii Q/B keessatti kennameefi qabiyyeen barnootaa kenname gaariidha. Haata'u malee akka mana barumsa keenyatti wayitiin barnoota kanaaf kenname torbanitti lama qofa waan ta'eef qabiyyee kana xumuruun ni ulfaata. Barattoonnis hanqina yerootiin waan hubachuu qaban sirritti osoo hinhubatin darbu. Kun immoo kaayyoon barnootaallee akka hinmilkoofne taasisa. yaada jedhun qaba.

Deebisaa -2ffaa:

Wayitiin barnootaa kan kenname Q/B keessatti qofa. Q/B keessattuu darbee darbee hin dhiyaanne. Kanaaf walsimannaa isaanii ibsuun na rakkisa. Haa ta'u malee Q/B keessatti wayitiin kenname qabiyye dhiyaatan waliin walsimannaa ni qabu. Garuu akka mana barumsa keenyatti barnoota kanaaf torbanitti wayitiin lama qofti waan kennameef barnooticha xumuruun ulfaataadha.

Deebisaa- 3ffaa:

Meeshaaleen barnootaa mana barumsaa keenya keessatti argaman K/Bfi Q/B qofa. Wayitiin barnootaa kun immoo kan qophaa'e Q/B keessatti qofa Kanaaf haala walsimannaa isaanii ibsuun ulfaatadha. Haa ta'u malee wayitiin dhiyaateefi qabataman mana barumsaa keenya kessatti yeroon laatamee itti gargaaramaa jirru walhinsimtu.

Deebisa-4ffaa:

“Wayitiin barnootaa kan kenname Q/B keessatti qofa. Kanaaf immoo haala walsimannaa isaanii ibsuu hindanda'u”.

Walumagalatti yaada deebii-kennitootaa kanarraa akka hubatamutti manneen barnootaa keessatti meeshaaleen jiran Q/B fi K/B qofa. Wayitiin barnootaa immoo kan qophaa'ee jiru qajeelcha barsiisaa keessa qofa. Kanaaf immoo haala walsimannaa wayitii qabiyyee barnootichaa ibsuu akka hin dandeenye hubatamee jira. Haata'u malee walsimannaa wayitii Q/B kessatti kennameefi qabiyyeewwan dhiyaatan kan walsimannaa qaban ta'uu eeranii jiru. Haata'u malee manneen barnootaa keessatti wayitiin kun kan kennamaa jiru torbanitti si'a lama qofa waan ta'eef qabiyyicha wajjin walsimannaa akka hinqbneefi barnooticha xumuruun ulfaataa akka ta'e yaada kanarraa hubatamee jira.

Boqonnaa-Shan: Gudunfaafi Yaada Furmaataa

5.1 Gudunfaa

Xiyyeeffannaan qorannaa kanaa inni guddaan haala walsimannaa qabiyyeewwan silabasii, K/Bfi Q/B barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa bara 2005 maxxanfamee hojirra oolaa jiru sakatta'uun hanqinoota mul'atan adda baasuun yaada furmaataa eeruudha. Haaluma kanaan qorqttuun mata duree kanarratti qorannaa yemmuu geggeessitetti gaaffii bu'urafi kaayyoo ijoo qabatee kaate sanaaf deebii gahaa ta'e argachuuf adeemsa keessa darbamuu qabu maraa keessa darbatee jirti. Qorannaan tokko gaaffii qabatee ka'eef deebii kennuu kan dand'u odeeffannoo argamu qofaan osoo hintaane adeemsa keessa darbamuu qabu mara keessa yoo darbuu danda'eedha. Qorattuunis kanuma bu'ura godhachuun malleen qorannaa kanaaf gargaaran jettee yaaddu kaayyoofi akaakuu qorannaa sanaa wajjin deeman filatee ittin hojjatee jirti. Qorannaan kun ragaa xiinxaluu ykn sakatta'uurratti kan adeemsifamu waan ta'eef maddi odeeffannoo jalqabaa meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa sadan (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) yoo ta'u odeeffannoo ragaa kana keessaa argaman mirkaneeffachuuf darbees cimsuuf af-gaaffii barsiisota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa manneen barnoota Gaasaraa sad.2ffaafi Naaqqee Naga'oo sad.2ffaaf barsiisaa jiran irraa odeeffannoo argame fayyadamtee jirti. Odeeffannoo kallattii adda addaatiin argame kanas sirrummaa, barbachisummaafi dhugummaa isaa addaan baasuun akkaataa walitti dhufeenya isaanitiin qoqqooduun mala akkamtaafi ammamtaatiin qaaceffamanii jiru. Odeeffannoo qaaceffame kanarraa ka'uun hanqinoonni walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa sadeen (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) keessatti mul'atan cuunfamanii dhiyaatanii jiru.

Haaluma ragaa odeeffannoo kanarraa argameen hanqinoonni mul'atanis armaan gaditti dhiyaatanii jiru. Kunis qabiyyeewwan tokko tokko silabasii keessa jiraatanillee K/BfiQ/B keessa haala walsimannaa qabuun jiraachuu dhabuu, ykn meeshaalee lameen keessa jiraatee silabasii kessatti kan hinjirre ta'uu, gaafilee K/B keessatti dhiyaataniif deebiin isaanii walsimannaan Q/B keessatti jiraachuu dhabuu, Gaafilan keessa deebii Q/B keessatti dhiyaate walsimannaan K/B keessaa dhabamuu, Kaayyoon qabiyyeewwanii

walsimannaan jiraachuu dhabuu, kana jechuun qabiyyeen isaanii walfakkaatanillee darbee darbee kaayyoon isaanii gargar ta'anii mul'achuu, Wayitiin barnootaa walsimannaan jiraachuu dhabuufi K/B keessa gonkumaa dhabamuu, Dandeettiwwaniif xiyyeeffannaan qixa kennamuu dhabuu, Akkasuma qajeelfamoonni tokko tokko walsimannaa dhabuufi iftoomina dhabuun hanqinoota xiinxala taasifamerraa argamaniidha

Hanqinoonni kun yeroon furmaata argachuu yoo baatan adeemsa baruufi barsiisuurratti gufuu ta'uu akka danda'anis ragaan kun eeree jira. Kunis barsiisota qabiyyee barsiisan sanarratti ofitti amantaa dhabsiisa. Keessattuu barsiisonni yeroo baay'ee of hinqopheessine dogoggora keessa seenuun barattoota isaanii kallattii hintaanen qabsiisuu danda'u. Barattoonni ciccimoon immoo yaada kana itti quufuu waan dhabaniif barsiisota isaaniirraa amantaa dhabuu danda'u. Sababa kanaanis mormiin ykn waliin dubbiin hintaane uumamuun yeroon barnootaa qisaasa'uu danda'a. Barattoonnis waan hubachuu qaban osoo hinargatin hafu. Adeemsi kun immoo barattoonni barnoota isaanitti akka hingammanne gochuun alatti kaayyoon barnoota afaanii akka hinmilkoofta kan taasisu ta'uun xiinxala taasifamrraa hubachuun danda'ameera.

Walumagalatti xiinxala walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa irraatti taasifameen hanqinoonni adda addaa akka mul'ataniifi furmaanni yeroon yoo itti hinknamne ta'e haala baruufi barsiisuurratti dhiibbaa akka qaban hubachuun danda'ameera.

Argannoo Qrannaa Kanaa

- Qabiyyeen meeshaale barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa keessatti K/Bfi Q/B irrajiireessaan walsimannaa qabatanillee qabiyyee silabasii wajjin walsimatani deemuurratti hanqina akka qaban hubachuun danda'ameera.
- Hanqinoonni walsimannaa meeshaalee kanneenii kunis, qabiyyeen silabasii keessaatti argamu tokko tokko K/Bfi Q/B keessa kan hinjirre ta'uufi qabiyyeen tokko tokko immoo K/Bfi Q/B keessatti dhiyaatullee silabasii keessa iddoon itti hindhiyaatin akka jiran hubachuun danda'ameera. Akkasumas dandeettiwwan afaanitiif qixa xiyyeeffannaa kennuu dhabuun, gilgaalota K/B keessatti dhiyaataniif deebii walsimannaa qabu Q/B keessatti dhiyaachuu dhabuu, Deebiin

kenname tokko tokko bakka isaa malee galuufi tokko tokkoof immoo deebiin gonkumaa osoo hinkennamin akka hafefi hiika jchootaarratti hanqinoonni akka jiran hubachuun danda'ameera, Kana malees gaafileen keessa deebii Q/B keessa qofa jiraachuu, Yaadannoowwaniifi fakkeenyonni walsimannaan K/Bfi Q/B keessatti dhiyaachuu dhabuun qorannaa kanaan irra gahameera. Kan biraa gilgaalonni dhiyaatan darbee darbee kaayyoo qabiyyee Sanaa waliin kan walhinginne, Qajeelfamoonni isaa iftoomina kan hinqabne, Ibsa dabalataa kan barbaadan akka ta'e adda baasuun danda'amera.

- Qabiyyeen meeshaalee barnootaa tokko walsimannaa kan hinqabne yoo ta'e dhiibbaawwan armaan gadii akka qabu qorannaa kanaan irra ga'ameera. Kunis barattoonni hubannoo horachu qaban osoo hinargatin hafu, barsiisonni kaayyoo barnootichaa fiixaan ga'uu irratti ni rakkatu, ofitti amanttaas ni dhabu, naamusa daree ni miidha, barattoonni barsiisota isaanirratti dogoggora tokko yoo argan yeroo biraa amantaa irraa dhabu, qisaasa'a yeroo fida. Kana malees fooyya'insa meeshaalee kanaaf taasifamu keessatti qisaasa'a yeroofi human namaa (baasii hintaane) fiduu akka danda'ufi kaayyoon barnootaa akka galma hingenye gochuu keessatti shoora olaanaa akka qabu hubachuun danda'amera.
- Irra jireessi kaayyoowwan qabiyyee meeshaalee kanneenii walsimatani deemanillee darbee darbee hanqinoonni akka jiran irra ga'ameera. Kunis qabiyyeewwan walfakkaatanii bakka jiranitti kaayyowwan isaanii gargar ta'anii iddoon itti dhiyaatan akka jiran mirkanaa'ee jira.
- Wayitiin qabiyyee meeshaalee barnootaa walsimatee deemurratti hanqinni jiraachuun irra gahameera. Kunis wayitiin kan kenname silabasiifi Q/B keessatti qofa yoo ta'u K/B keessatti gonkumaa akka hinjirre hubatamee jira. wayitiin silabasiifi qajeelcha barsiisaa keessatti kennames darbee darbee walsimannaa akka hinqabne qorannaa kanarraa mirkaneeffachuun danda'ameera.

5.2 Yaada Furmaataa

Qorattuun kaayyoo qabattee kaate galmaan geessisuun hanqinoota walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa irratti mul'atan adda baasuun keessee jirti. Haaluma kanaan argannoo bira

gahame irratti hundaa'udhaan yaadoleen furmaataa akka armaan gadii kanatti dhiyaatanii jiru.

- ❖ Qaamoleen dhimmi ilaalu, hayyoonni afaanii, qopheessitoonni sirna barnoota afaanii irraa eegalee qaamoleen barnootarratti hojjatan sadarkaa sadarkaan kan jiran yeroo yeroon walsimannaa meeshaalee barnootaa madaaluu, hordoffii walirraa hincinne taasisuufi fooyya'insa qorannaan deeggarame osoo taasisanii gaariidha.
- ❖ Barsiisonni Afaan Oromoo barsiisan qabiyyee kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti argaman qofarratti amantaa gatu dhiisanii waan humna isaanitiin sirrachuu qabu sirreessanii kaayyoo silabasii wajjin walsimsiisanii akka barsiisaniif silabasiin barnootaa manneen barnootaa keessa osoo jiraate dansaadha.
- ❖ Qabiyyeewwan meeshaalee sadeen keessattuu ogummaawwan afaanii martinuu qixa xiyyeeffannaa argachuu qabu. Gaafileen dhiyaateefi deebiin isaanii walgituu qabu. Akkasumas qajeelfamoonni kennaman iftoomina qabaachuu qabu. Kanamalees yaadannoowwan kitaaba barataa keessatti laataman walsimannaan qajeelcha barsiisaa keessatti osoo argamanii filatamaadha.
- ❖ Akkasumas wayitiin barnootaa silabasiifi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan osoo kitaaba barataa keessattis walsimannaan dhiyaatee gaariidha. Manneen barnootaas wayitii barnootaa qabiyyee barnootaaf ramadameen alatti gadi xiqqeessuun ramaduun kaayyoon barnootaa akka hinmilkooftne gochuurraa osoo ofqusatani gaariidha.
- ❖ Kaayyoowwan qabiyyee meeshaalee barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) martinu osoo walsimannaan dhiyaatanii gaariidha.
- ❖ Akkasumas gaafileen keessa deebii Q/B keessatti boqonnaalee hunda keessatti dhiyaatan K/B keessattis bifa walsimannaa qabuun dhiyaachuu qabu. Kunis

barattoonni yeroo boqonnaa isaanitti dubbisanii hubannoo cimsachuufi qabiyyee Sana akka duubatti deebi'anii ilaalaniif haala mijeessaaf.

- ❖ Qabiyyeewwan akka hennaawwaniifi afoolaa boqonnaa hedduu keessatti faffaca'nii dhiyaachuurra osoo boqonnaa tokko jalatti walitti qabamanii dhiyaatanii barattoonni haala salphaadhan hubachuu danda'u waan ta'eef osoo irra deebi'amee ilaalamee gaariidha.
- ❖ Meeshaalee kanneen keessatti boqonnaaleen heddummaataniiru. Boqonnaaleen kun osoo xiqqaatanii qabiyyeewwan jiran achi jalatti haammatamanii gaarii ta'a.

Wabiilee

- Adaanaa Dinqisiisaa.(2013). *Walsimanaa Itti Fayyadamina Sagantaa Barnoota Afaan Oromoo Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 8ffaa Xiyyeeffannoo Manneen Barnoota Walmaraa fi bulchiinsa magaalaa Hoolotaa*:Yunivarsitii Addis Ababaa: Finfinnee, (kan hinmaxxanfamin)
- Addunyaa Barkeessaa. (2011) .*Akkamtaa: Yaadrimee Qorannoo Hujoo Afaan Oromoo Keessatti*, Finfinnee: Efficiency Printing Press.
- _____. (2014). *Semmoo: Bu'ura Barnootaa Afaaniifi Afoola Oromo*, Oromiyaa, Finfinnee: Far Easte Trading PLC.
- Beekan Gulummaa.(2015). *Tuujuba: Saayinsii Dandeettiinwan Afaanii*, Finfinnee Oromiyaa.
- Biiroo Aadaafi Turizimii Oromiyaa.(2005). *Wiirtuu Jildii-10,Baarrulee Qormaata Waalta'iinsa Afaan Oromoo*, Finfinnee.
- Breen,M.(1987).*The Evaluation Cycle for Language Learning Tasks*,InR.K.Johnson(ed.), The second Language Curriculum.Cambridge:Cambridge University Press.
- Brown,J.(1995).*The Elements of Language Curriculum*.Boston,MA:Heinle and Heinle.
- Crewell, J.w.(2007).*Qualitative Inquiry and Research Design* (2nded.) Sag publication icon.
- Cook.G. (2003).*Applied Linguistics*, Oxford: University Press.
- CunningsWorth.A.(1995).*Choosing Your Course Books*, London: Heinemann.
- Dastaa Dassalany.(2002).*Bu'uraalee Qorannoo*, Finfinnee dhaabbata maxxansaa.
- .Derebsa Dufera. (2004)."*Fundamental of Curriculum Development*."(A teaching material for Post graduate).AAU
- Dirribaa Dabalee.(2016)."*Xiinala Qabiyyee Caaslugaa kitaaba Barataa Barnoota AfaanOromoo Kutaa 11 fi 12:Wlitti fufiinsaafi daangaa irratti xiyyeeffachuun*" .AAU:Unpublished (MA Thesis).
- Dublin, F. and Olshtain, E.(1986).*Course Design: Developing programs and materials for Language Learning*.Cambridge:Cambridge University Press.
- Fikremariam Daba. (2007). "*Sakatta'a Onneessa Barattoonni Sadarkaa lammaffaa Afaan Oromoo Barachuuf qaban*."AAU: Unpublished MA. Thesis.

- Fullan,M.(1993).*Change Forces: Probing the depths of educational reforms*. London
Falmer press.
- Gaaddisaa Abdii. (2016).*Xiinxala Walsimannaa Qabiyyee Silabasii, Kitaaba Baratafi Qajeelcha Barsiisaa Barnoota Afaan Oraomoo: Kutaa 10ffaarratti xiyyeeffate.*”AAU: Unpublished MA.Thesis.
- Gettinger,M.(1984). ”*Achivement As a Function of Time Spent in learning* :“ American Educational Research Journal,vol.21:2
- _____ (1985). ”*Time allocated and Time spent Relative to Time Needed for Learning As Determinants of Achievement*,”Journal of educational Psychology, vol.77:1, pp.1-11
- _____ (1989).*Effects of Maximizing Time Spent And Minimizing Time Needed for Learnig On pupil Achivement*,American Educational Research Journal,vol.26:1,pp.73-91
- Girma Taddesse .(2014).*Methodology And Writing up Research A Hand Book For students and Supervisors*.Addis Abeba: Mega Publishing and Distribution PLC.
- Grant.N.(1987).*Making The most of Your Text book:Longman Keys to Language Teaching Cambridge: Cambridge University Press*.
- Guida,F,Ludlow,L.and Wilson,H.(1985). ”*The Mediation Effect of Time-on-Task on The Academic Anxiety Achievement Intreaction:A structural Model*.”Journal of Research And Development In Education.
- Gurmeessaa Tuujubaa.(2015).*Qaaccessa Caasaa Jechaafi Hima Afaan Oromoo Kitaabilee Barnootaafi Kitaabilee wabii: Finfinnee Yuunivarsitii Addis Ababaa*.(Waraqaa qorannoo digirii 2ffaa. Kan hinmaxxanfamne)
- Kumar.R.(1996). *Research methodology: Astep- by step guid for beginner*, London: Sage, publication.
- Levin,H and Tsang,M.(1987).*The Economics of Student Time.Economics of Education Review*.
- Mc. Donough, J. and Shaw. (1993).*Materials and methods in English Language Teaching*, Oxford, Black Well Publisheds Ltd.
- Ministry of Education (2010).*Curriculum Frame Work For Ethiopian Education (Kg-Grade-12)*.

- Ministeera Barnootaa.(2005).*Barnoota Afaan Oromoo Kitaaba Barataa kutaa 9ffaa*.
Kampala Uganda. MK pubilshers Ltd.Kampala.
- _____.(2005).*Barnoota Afaan Oromoo Qajeelcha Barsiisaa Kutaa 9ffaa*. Kampala
Uganda. MK pubilshers Ltd. Kampala.
- NEK-International Consultancy.(1999).*Teachers Education Handbook :Institute For
Curriculum Development and Research, Minstry of Education: Addis Abeba*.
- Nunan.D.(1988).*Syllabus Design*.Oxford:Oxford UniversityPress.
- _____.(1992).*Research Methods in Language teaching*, Cambridge: Cambridge
University Press.
- Qajeelcha Qophii qo'annaafi Qorannaa Sirna Barnootaa (BBO). (1995). *Silabasii
Barnoota Afaan Oromoo:Oromiyaa,Finfinnee*.
- Richards.J.C.(2001).*Curriculum development in Language Teaching*. Cambridge:
Cambridge University Press.
- Richards.J. and Renandya.W.(2002), *Methodology in Language Teaching*. Cambridge:
Cambridge University Press.
- Richards.J.C.and Rodgers.T.(1986).*Approaches and Methods in Language
Teaching*.Cambridge: Cambridge University Press.
- _____. (2001).*Approaches and methods in Language* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge
University Press.
- Rogers.T.(1989).*Syllabus design, Curriculum development and policy determination .In
.R.k. Jonson(ed) The second Language curriculum*. Newyork: Cambridge
University Press.
- Shamgaze N. (2009).*An Exploration of views of students and teachers towards
competence of speaking skills*. (Unpublished M.A theses) Addis Abeba
University.
- Stern, H. (1983).*Fundamental concepts of language teaching*.OxfordmUK: Oxford
University Press.
- _____.(1992).*Issues and Options in English Language Teaching*.Oxford University
Press.
- Tomlinson,B (1998).*Materials Development for Language Teaching*.London:Cromwell
Press.

- Tashoomaa Balay.(1998).*Fundamental concept of Language Teaching*.Oxford:Oxford Yuniversity Press.
- Vallance.E.(1974).*Five conceptions of curriculum .Their roots and implications of curriculum Planning*.Berkley,PA:Mccutchan publishing.
- Walkin.L. (1982). *Instructional Techniques and practice* .Cheltenham: Stanley Tome's Publisher Ltd.
- White, R.V.(1988).*The ELT curriculum: Design,Innovation and management*.USA:Basil Black Well Inc.
- Wiley,D.Eand Harniscfeger,A.(1974).*Explosion of a Myth;Quantity of Schooling and exposure To instruction,mojor educational vehicles*.Educational Researcher.
- Wiggins and Tighe.(2006).*Understanding by Design* pearson:Merrill prentice Hall.
- Wiirtuu Qo'annoofi Qorannoo Afaanota Itoophiyaa.(1999).*Galmee jechoota Afaan Oromoo*: Yuniversity Finfinnee:Finfinnee.
- Yalden.(1987).*Principles of Course Design for Language Teaching*.U.S.A: Cambridge University Press.
- Zoltan D.(2007).*Research method in Applied Linguistics .Quatitative, qualitative and mixed Methodologies*.Oxford: Oxford University Press.

DABALEE “A”

Af-gaaffii barsiisota Afaan Oromoo barsiisaniif dhiyaatu

Gaafannoon kun kan dhiyaatuuf barsiisota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa barsiisaniif yoo ta’u deebiin gaafannoo kanarraa argamu immoo ciminnaafi hanqina walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa keessatti mul’atan adda baasuun furmaata argachuu keessatti gahee guddaa qaba. Kanaaf, isinis raga qabatamaafi dhugaa irratti hundaa’e akka naaf laattan jechaa odeeffannoo isinirraa argadhu icitiin Kan qabamu akkasumas hojii qorannaa kanaaf qofa kan oolu ta’uu isaa isiniif mirkaneessa.

GALATOOMAA

Kutaa Tokko

Maqaa mana barumsaa_____

Saala_____

Umurii_____

Sadarkaa barnootaa_____

Barnoota ittiin leenji’an_____

Muxxannoo barsiisummaa_____

Kutaa Lammaffaa:Gaaffilee af-gaaffiif dhiyaatan

Gaaffii 1ffaa: Yeroohaala baruufi ofqopheessitan meeshaalee barnota Afaan Oromookutaa 9faa (silabasii,kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa)walbira qabuun ilaaltu?Yoo kan ilaaltan ta’e haala walsimannaa isaa akkamitti ibsitu?

Gaaffii-2ffaa: Hanqinoonni walsimannaa meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 9ffaa kanaa maal faa irratti?

Gaaffii-3ffaa: Walsimannaa dhabuun qabiyyee meeshaalee kanneenitiin rakkoon uumamuu danda’u maalfaa jettee yaadda?

Gaaffii-4ffaa: Meeshaalee barnootaa kanneen keessatti kaayyoon qabiyyeewwanii bifa walfakkaatuun qophaa’ee jiraa?

Gaaffii-5ffaa: Hanqinoonni walsimannaa meeshaalee kanaa yoo furmaata argate bu’aan argamu maal jettee yaadda?

Gaaffii-6ffaa: Wayitiin meeshaalee barnootaa kanneen keessatti kennaman walsimannaadhan qophaa’anii jiru? Yoo walsimannaa hinqabaanne ta’e dhibbaan geessisu maali jettee yaadda?

MIRKANEEFFANNAA

Ani qorattuun maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame qorannoo kun hojii dhuunfaa koo ta'uu isaafi kanaan dura yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbaaf hindhiyaanne ta'uusaa, akkasumas wabiileen qorannoo kanaaf dubbise haala seera qabeessa ta'een fudhachuun wabii keessatti kaa'uu koo nan mirkaneessa..

Maqaa qorataa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____